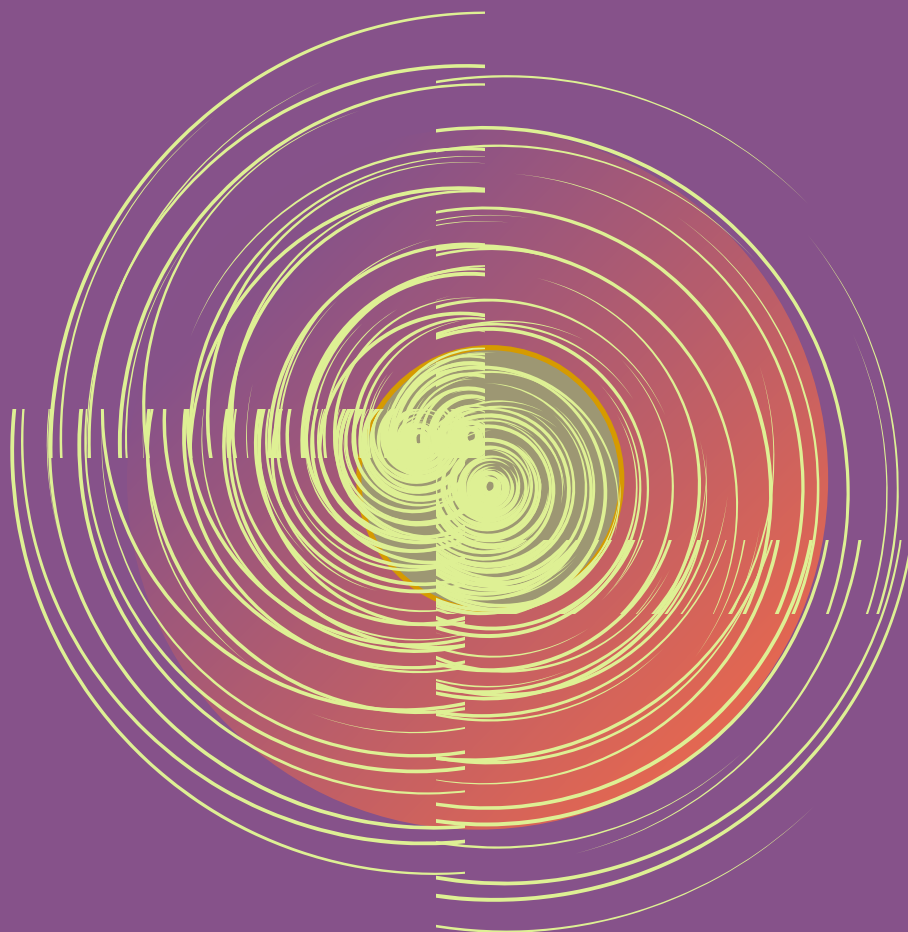

המוסד לביטוח לאומי
אגף הקרנות - קרן מפעלים מיוחדים

רדיו פוקוס

דוח מסכם

פרופ' תומר עינת, פרופ' אורי תימור,
ד"ר מעין נגר-בארי, אירית אדמצ'וק, שני שמעוני,
כריסי קארין בן-ישי, פרופ' נתי רונאל, ד"ר נועם פיינהולץ

מפעלים מיוחדים 181

סיון התשפ"ב, יוני 2022

המוסד לביטוח לאומי
אגף הקרנות - קרן מפעלים מיוחדים

רדיו פוקוס דוח מסכם

פרופ' תומר עינת, פרופ' אורי תימור, ד"ר מעין נגר-בארי,
אירית אדמצ'וק, שני שמעוני, כריסי קארין בן-ישי, פרופ' נתי רונאל
אוניברסיטת בר אילן

ד"ר נועם פיינהולץ
מכללת ספיר

מפעלים מיוחדים 181

ירושלים, סיון התשפ"ב, יוני 2022

www.btl.gov.il

פתח דבר

אנו שמחים לשתף בממצאי מחקר שנערך על תכנית ייחודית, **רדיו פוקוס** – תחנת הרדיו הראשונה בישראל המשדרת תוכניות בנושאים הנוגעים לעולמם של אסירים. התחנה מופעלת בידי אסירים, המלווים באנשי מקצוע, ומשדרת לכלל בתי הסוהר הפליליים ברחבי הארץ ממרחב מותאם שהוקם בכלא איילון.

יוזמת **רדיו פוקוס**, קרין עובדיה ראפ, המגיעה מתחום התקשורת, חברה לעמותת **טופז** ובאמצעותה ניהלה את תהליכי גיבוש התוכנית עד שאושרה בידי שירות בתי הסוהר והקרן למפעלים מיוחדים של המוסד לביטוח לאומי.

קרין עובדיה ראפ הצליחה לרתום את הנהלת שירות בתי הסוהר על כל אגפיו, וזה השקיע משאבים רבים גם בהקמתה ובתחזוקתה של התשתית הנדרשת וגם בפיתוח מודל ההפעלה, בתכנים העשירים של התחנה שאותה היא ממשיכה לנהל ולתפעל עד היום בשיתוף הצוותים מטעם הרדיו, שב"ס והאסירים.

הקרן למפעלים מיוחדים צברה ניסיון רב בפיתוח מענים לאסירים משוחררים בקהילה בהיבטים של שילוב בתעסוקה, חונכות לילדי אסירים ועוד. הקרן חברה לשב"ס במסגרת מיזם משותף חדשני של **רדיו פוקוס** כחלק מהמענים השיקומיים שחשוב לפתח למען אסירים.

תחנת **רדיו פוקוס** נוסדה ב-2017. במהלך שלוש שנות פעילות הראשונות של הרדיו נערכו ארבעה מחזורי הכשרה, והשתתפו בהם 28 אסירים שנבחרו בתהליך מיון קפדני. ההכשרה נעשתה בהדרכת מרצים וסטודנטים ממכללת ספיר ואנשי מקצוע אחרים, שליוו במיומנויות הרדיו השונות את האסירים המשדרים. כל התוכניות **ברדיו פוקוס** הן פרי בחירתם ועשייתם של האסירים שעברו את ההכשרה ואשר יודעים ומבינים את מצוקותיהם של חבריהם המאזינים להם. אנו תקווה שתימצא הדרך להכשיר גם אסירות במקצועות הרדיו ולשלבן **ברדיו פוקוס** דרך אולפן שידור שיוקם בבית הסוהר נווה תרצה. הרדיו מלווה בידי מספר עובדים בשכר וסגל של כלא איילון.

הרדיו הוא פלטפורמה אינטראקטיבית המשדרת 24 שעות ביממה, שבעה ימים בשבוע, תוכניות שיצרו אסירים למען אסירים, ושדרכן ניתן להתעדכן, לתקשר, להשתתף בשיח, לקבל מידע רלוונטי במגוון תחומי עניין ולהתוודע לתוכניות שיקום שמציע שב"ס.

במהלך שלוש שנות ההפעלה הופקו והושמעו מאות רבות של תוכניות ואלפי שעות שידור, חלקן תוכניות מוזיקה, חלקן תוכניות מלל, שעסקו בחדשות, באקטואליה, בכלכלה, בספורט, בבריאות, בהורות, במיצוי זכויות, תוכניות אירוח בהשתתפות ידוענים, מוזיקאים, אנשי ציבור מתחומי עניין ועיסוק שונים ועוד.

רדיו פוקוס הוא "הקול של האסירים" – תוכנית שיקום רב תחומית, העוסקת בנושאים הנוגעים לאוכלוסיית הכלואים, ובהם אלימות כללית, אלימות במשפחה, שימוש בסמים. הוא מנגיש ומתווך את תוכניות החינוך, הטיפול והשיקום שמציע שב"ס ומאפשר לאסירים, הן המשדרים והן המאזינים, לפתח יכולות תקשורת בין אישיות ולחולל בחייהם שינוי מיטיב. לאורך שלוש שנות פעילותו התמלא לוח השידורים של הרדיו בתמהיל עשיר של תוכניות מלל ומוזיקה שהעצים את חוויית ההאזנה בקרב האסירים.

רדיו פוקוס מצליח לגעת באסירים, לקשר בין תכנים נושאי משמעות לחיי היומיום שלהם. בשביל רבים מהם הרדיו הוא קול אותנטי, מנחם, הנותן תקווה ומוטיבציה לחולל שינוי באורחות חייהם בהשראת היחשפותם לנושאים ולתחומים רבים. ההאזנה לתוכניות תורמת לרווחתם

הנפשית, להשכנת שלוה, ליכולת האיפוק והפחתת הכעסים, ובכלל לשינוי התנהגות ולרצון להיות נורמטיביים ותורמים. **רדיו פוקוס** גיבש קהל מאזינים ויצר בשבילם תוכן מקורי איכותי. הוא פותח נקודות מבט חדשות, מעודד דיאלוג והקשבה ומשמיע קול אחר. אצל האסירים המשדרים הוא פיתח כישורי חיים ומיומנויות שלא הכירו לפני כן.

את פרויקט הרדיו ליווה מחקר של צוות רב מקצועי מאוניברסיטת בר אילן, שבחן את הכשרת האסירים לתפקידי הרדיו, את דפוסי ההאזנה לתוכניות, את הביקוש לתוכניות, את השפעת הרדיו על המאזינים ועל האווירה בבית הכלא ואת המגעים החברתיים בין האסירים המשדרים לאורך זמן. לאחר מכן ניסח הצוות המלצות לדרך הפעולה של תחנת הרדיו, המופיעות בדוח להלן.

הקמת **רדיו פוקוס** לוותה בידי ועדת ההיגוי בהשתתפות נציגי מטה של שב"ס ובראשם מפקד כלא איילון, אריק יעקב, מנהלי האגפים הרלוונטיים בשב"ס (חינוך ושיקום, לוגיסטיקה ועוד), נציגי עמותת **טופז**, צוות המחקר ונציגי ביטוח לאומי. אנו מודים לחברי ועדת ההיגוי ולצוות אנשי חינוך וביטחון של שירות בתי הסוהר על התגייסותם ליצירת החיבורים הנדרשים להוציא את התוכנית אל הפועל ועל שיתוף הפעולה הפורה בדיונים.

תודה לתמי אליאב שליוותה והובילה את המחקר מטעם קרנות הביטוח הלאומי ולטניה ליף שליוותה את פיתוח התוכנית מטעם הקרן למפעלים מיוחדים.

תודתנו נתונה לפרופ' תומר עינת ולצוות החוקרים פרופ' אורי תימור, ד"ר נועם פיינהולץ, ד"ר מעין נגרי בארי, גב' אירית אדמ'צ'וק, גב' שני שמעוני, גב' כריסי קארין בן-ישי ופרופ' נתי רונאל על הליווי המקצועי ועל ההמלצות להמשך, כמו גם על הבאת קולם של אסירים שנטלו חלק פעיל במחקר.

תודה מיוחדת לקרין עובדיה ראפ, לטל שמידט, לצוות התחנה, לנציגי שב"ס ועמותת טופז, לסטודנטים ממכללת ספיר שתרמו ליצירת רדיו פוקוס ולהתפתחותו ולאסירים המשרתים כסוכני השינוי.

אנו עדים להתמסדות **רדיו פוקוס** בחיי האסירים: אסירים חדשים מוכשרים למקצועות הרדיו, מצאי התוכניות מתחדש ומתרחב, אסירים ברחבי הארץ ממשיכים להאזין לתכנים משמעותיים המניעים אותם להצטרף לתוכניות הגמילה והשיקום שמציע שב"ס ולהתרכז בתהליכי שיקום אישיים בבתי הסוהר.

אנו מאחלים לאסירות ולאסירים המשתחררים שימצאו מחדש את דרכם וישתלבו בחברה באופן המיטבי.

בסיום שלב הפיתוח של **רדיו פוקוס** נדרש גם תקציב לתקופת מעבר, שהקרן אישרה עד לפרסום המכרז מטעם שב"ס. החל בשנת 2021 השירות מופעל בידי ספק חדש. תודתנו לשב"ס על המעבר החלק משלב הפיתוח לשלב הפעלת השירות והכללתו בתקציב הארגון.

כרמלה קורש אבלגון, עו"ס

מנהלת הקרן למפעלים מיוחדים

חברי ועדת ההיגוי

גונדר אשר ועקנין - לשכת ראש אגף האסיר, מ"מ נציב שב"ס
גנ"ם אריק יעקב - מפקד בית הסוהר איילון, שב"ס
תת גונדר רונית זר - ראש חטיבת תקון, שב"ס
שמעון מימון - לשכת רמל תמיכה לוגיסטי, שב"ס
סג"ד אורית רבינוביץ - רע"ן חינוך והשכלה, שב"ס
גנ"ם דפנה דויאב - רמ"ח חטו"ש (חינוך טיפול ושיקום), שב"ס
סג"ד קתרין בן צבי - רע"ן מחקר, מחלקת מחקר, שב"ס
רב כלאי הילה ורובל - קצינת חינוך מחוזית, שב"ס
רב כלאי מזל עמיאל - קצינת טיפול ושיקום ממז מרכז, שב"ס
דנה בן יהודה - קצין תקון מחוזי ממז צפון, שב"ס
כלאי אפרת פאריס - קצין חינוך רדיו פוקוס, שב"ס
כלאי ורד רובמן - רב חינוך והשכלה שב"ס
סגן גונדר סוזי סעדון - כלא איילון, שב"ס
כלאי ניר פרידמן - כלא אילון, עו"ס שב"ס
ד"ר מייק נפתלי - מנכ"ל עמותת טופז, 2017-2019
שמואל סורק - מנכ"ל עמותת טופז, 2019-2020
אלי שהרבני - יועץ אסטרטגי רדיו פוקוס
גונדר בדימוס אייל גובר - יועץ בתחום אסירים ושיקום אסירים
קרן עובדיה ראפ - יזמית ומנכ"לית רדיו פוקוס
טל שמידט - מנהל תחנת רדיו פוקוס
עידן קוקה - עורך ומנהל תוכן רדיו פוקוס
כרמלה קורש אבלגון - מנהלת הקרן למפעלים מיוחדים, המוסד לביטוח לאומי
תמי אליאב - מנהלת תחום מחקרים באגף הקרנות, המוסד לביטוח לאומי
טניה ליף - מנהלת תוכניות בקרן למפעלים מיוחדים, המוסד לביטוח לאומי
צוות המחקר

פרופ' תומר עינת - אונ' בר אילן
פרופ' אורי תימור - אונ' בר אילן
ד"ר נועם פיינהולץ - מכללת ספיר
ד"ר מעין נגרי-בארי - אונ' בר אילן
גב' אירית אדמצ'וק - אונ' בר אילן
גב' שני שמעוני - אונ' בר אילן
גב' כריסי קארין בן-ישי - אונ' בר אילן
פרופ' נתי רונאל - אונ' בר אילן

תוכן העניינים

1	תקציר
8	מבוא
12	סקירת ספרות
12	רדיו קהילתי
12	הגדרות
12	סקירה מחקרית
14	השפעות המאסר על האסיר
15	רדיו קהילתי של אסירים
16	רדיו בכלא (Prison Radio)
17	רדיו בכלא – ספרות המחקר
17	בחינת דפוסי האזנה של אסירים לרדיו בכלא
18	השפעות ההאזנה לתוכני הרדיו על רווחתם האישית והנפשית של אסירים-מאזינים
20	השפעות השידור ברדיו בכלא על האסירים המשדרים
22	רדיו פוקוס – המודל הישראלי של תחנת רדיו בכלא
24	שיטה
24	דגימה
24	אוכלוסיית המחקר
25	כלי המחקר
25	(1) כלים איכותניים
27	(2) כלי מחקר כמותניים
29	ממצאים
29	נתונים סטטיסטיים המתייחסים לאסירים המאזינים
36	המצב הרגשי של האסירים לאור מאפייני ההאזנה לרדיו פוקוס
39	אסירים מאזינים – נתונים איכותניים
47	אסירים משדרים – נתונים כמותניים
49	אסירים משדרים – נתונים איכותניים
65	ניתוח שידורי הרדיו
78	דיון
87	נספחים
95	מקורות
106	מפעלים מיוחדים

תקציר

רדיו פוקוס הוא רדיו הנמצא בתוך בית הסוהר **איילון** ומשדר במעגל סגור לכלל בתי הסוהר הפליליים ברחבי הארץ. הרדיו מופעל בידי אסירים ולמענם; כלומר: הרעיונות לתוכניות ותוכניהן הם פרי יצירתם של האסירים. לצידם של האסירים המשדרים עובד, תחת פיקוח שירות בתי הסוהר, צוות מקצועי אזרחי (מומחים בתחום הרדיו שאינם עובדי שב"ס), הכולל את מנהלת הפרויקט, מנהל תחנת הרדיו ומפיק. כל התוכניות, ללא יוצא מן הכלל, עוברות תהליך של כתיבה, הקלטה ועריכה, ועולות לשידור רק לאחר מתן אישורו של הממונה הרלוונטי מטעם שב"ס.

ככלל נועד מחקר הערכה זה, המשלב בין שיטות כמותניות ואיכותניות, לבחון את האפקטיביות של תחנת רדיו זו ככלי שיקומי, הן מבחינת האסירים העובדים בה והן מבחינת אלה המאזינים לשידוריה. ספציפית, התמקד המחקר בשתי מטרות:

1. בחינת השפעתה של חוויית ההאזנה לתוכניות הרדיו על אסירים מאזינים. ההנחה היא שהאזנה לתוכניות כאלה תשפיע לחיוב על דפוסי החשיבה וההתנהגות של האסירים המאזינים ותקדם את תחילתו של תהליך שיקומי בחייהם.
2. בדיקת ההשפעות קצרות הטווח וארוכות הטווח של פעילות ההפקה והשידור על האסירים העוסקים בה.

לצורך המחקר נדגמו באקראי שישה בתי סוהר משלושה מחוזות בארץ, ובכל אחד מהם נבחרו באקראי שתיים-ארבע מחלקות. אסירים בכל מחלקה, שנחשפו לשידורי **רדיו פוקוס** לאורך שלושה חודשים או יותר (או המודעים לפעילותו ובחרו שלא להזין לשידוריו), נתבקשו למלא את השאלונים שחולקו להם. בסך הכול מילאו את השאלונים 651 אסירים בשלושה סבבים של מחקר (218 אסירים בסבב הראשון, 236 בסבב השני ו-201 בסבב השלישי), ושיעור ההיענות עמד על 80.5%. מלבד זאת נערכו ראיונות עם רובם המכריע של האסירים ($n=28$) שעבדו ברדיו במהלך תקופת המחקר וכן עם 12 אסירים מאזינים שהביעו את הסכמתם לקחת חלק במחקר.

כלי המחקר האיכותני ששימש במחקר זה היה ריאיון עומק חצי-מובנה (הן עם האסירים המאזינים לשידורי הרדיו והן עם אלה העובדים בו), וכלי המחקר הכמותניים כללו חמישה שאלונים שבחנו רקע סוציו-דמוגרפי ועברייני של האסירים המאזינים, מצוקה נפשית (GHQ12; Goldberg, 1972), חרדה מצבית (STAI6S; Marteau & Becker, 1992), תגובות תוקפניות-אלימות בתגובה לפרובוקציות (Rosenberg Self-Esteem Scale; Novaco Anger Scale; Novaco, 2003) והערכה עצמית (Rosenberg, 1965) וכן שאלון האזנה לתוכניות הרדיו.

ממצאי המחקר ומסקנותיו מתייחסים לשלושת מוקדיו: האסירים המשדרים ברדיו פוקוס, האסירים המאזינים לו ולוח השידורים.

האסירים המשדרים – המחקר האיכותני

ממצאי המחקר העלו חמש נקודות מרכזיות:

1. **לפרויקט מתאימים אסירים שנידונו למאסר ארוך, ויש להם רקע של טיפול – רוב האסירים שגויסו לפרויקט נידונו לתקופות מאסר ארוכות ועברו במסגרת הכלא טיפולי שיקום שונים (גמילה מסמים, טיפול באלימות כללית ובאלימות במשפחה וטיפול בעבריינות מרמה).** טיפולים אלה היו אחד הקריטריונים להשתתפות בפרויקט. הממצאים מעידים על תהליכי מיון וגיוס נכונים ומותאמים: רובם המוחלט של האסירים, שגויסו לעבודה ברדיו פוקוס בארבעה סבבים שונים, צלחו את ההכשרה, הפיקו תוכניות רדיו באופן עצמאי והתמידו בעבודה ברדיו לאורך כל התקופה שהתאפשרה להם (12 חודשים). שני הנושרים היחידים במהלך ארבעת סבבי המחקר היו אסירים שנידונו לתקופות מאסר קצרות (עד חמש שנים) ולא עברו טיפול בכלא.
2. **ההשתתפות משרה תחושת משפחתיות –** בדומה לממצאי מחקרים אחרים בתחום הרדיו הקהילתי, המצביעים על קשר בין האזנה לשידוריו לבין תחושת לכידות והשתייכות חברתית בקרב המאזינים ומעורבות פעילה ותורמת שלהם בחיי הקהילה, האסירים העובדים ברדיו פוקוס והמשדרים בו חווים תחושת משפחתיות ולכידות במהלך העבודה בו.
3. **עבודה המשלבת אסירים ואזרחים מפחיתה סטיגמטיזציה וסטריאוטיפיזציה של אסירים –** שילוב אזרחים בעבודה עם אסירים משמש מבחינתם מודל חיקוי חיובי הממתן את תיוגם השלילי. עבודה משותפת של אסירים ואזרחים מהשורה משרה על הראשונים תחושה של שוויון, מקדמת אצלם אימוץ התנהגויות חיוביות ונורמטיביות ומניעה אותם לשרד למאזיניהם (האסירים האחרים) מסרים פרו-חברתיים של שינוי. זאת ועוד, המפגש הבלתי פורמלי והוולונטרי בין האזרחים לבין האסירים המשדרים, הנובע כולו מרצונם החופשי של הראשונים, מכונן ביניהם יחסי אמון ושיתוף פעולה ומסייע בהעברת מסרים חיוביים ומקדמים לאוכלוסיית האסירים הכללית. בסופו של דבר עשויים מסרים מעין אלה לתרום, בין במישרין ובין בעקיפין, לקליטתם המוצלחת של האסירים בחברה לאחר שחרורם מהכלא ולתרום להליך שיקומם ולהשתלבותם הטובה בה.
4. **רדיו של אסירים מדמה את החיים מחוץ לכותלי בית הסוהר ובכך הוא משמש כלי להתמודדות עם כאבי המאסר –** תחנת רדיו פוקוס נבנתה בהתאם לכל מאפייני תחנות הרדיו הקהילתיות הפועלות בעולם ולכל הסטנדרטים המקצועיים הרלוונטיים. ניהולה המשותף בידי אזרחים ואסירים וחופש הפעולה וההזדמנות ליצירתיות, שניתנים לאסירים המשדרים בבחירת התוכניות ובעריכתן, מאפשרים לאזרחים להתנתק, ולו לרגע, מהמציאות הקשה והמכאיבה של חיי בית

הסוהר. על רקע השגרה המאופיינת באלימות, ביחסי מרות, בשלילה פיזית ומנטלית של חופש ובניתוק ממושך מהמשפחה ומהעולם שבחוץ, המוביל תכופות למצוקות נפשיות ורגשיות ולהעדר מוטיבציה לשינוי אמיתי, העבודה ברדיו פוקוס מסייעת לשיקום הדימוי העצמי והקשרים עם בני המשפחה, בעיקר כשהיא מעוררת אצל אלה האחרונים גאווה בהצלחתם המקצועית של יקיריהם. גאווה זו, בתורה, מעודדת את האסירים להמשיך בדרכם הנורמטיבית ובהליך הטיפולי-השיקומי שהם עוברים בכלא.

5. **תוכניות רדיו הן כלי ליצירה אישית המובילה להעצמה ולשינוי** – לתוכניות הרדיו שהאסירים יוצרים, הכוללות תכנים המותאמים לחיי היומיום של האסירים בכלא, השפעה חיובית עליהם ועל מאזיניהם. קונקרטי, בחירת נושאי התוכניות, עריכתן ושידורן הובילו את האסירים המשדרים לשינוי מהותי של סגנון הדיבור והתקשורת הבין-אישית שלהם. את הסגנון הבוטה והאלים החליף סגנון דיבור רגוע ומובן, לא מתלהם ונטול מילים בוטות. שינוי זה משקף, להבנתנו, שינוי דפוסי חשיבה והתנהגות פנימיים עמוקים; כלומר אין זה שינוי חיצוני-טכני בלבד, ולכן הוא בר קיימא.

אם נסכם מסקנות אלה, נראה שרדיו פוקוס מאפשר לאסירים המשדרים בו לחוות תהליך מעצים של השתלבות שבו הם משתנים לטובת עצמם והחברה. האינטגרציה מתחוללת בשני מישורים ברורים: **במישור החברתי** הם חווים את היחלשות התיוג השלילי שלהם ואת התחזקות השתייכותם להוויה הנורמטיבית, למרות הימצאותם בין כותלי מוסד טוטלי. **במישור הבין-אישי הקרוב יותר** הם חווים שיפור בולט ביכולת התקשורת ובהתנהגות הבין-אישית שלהם, ואלה מיטיבות את מערכות היחסים שלהם, הן עם קבוצת העמיתים והן עם בני משפחותיהם ועם אחרים נורמטיביים. תהליכים אלה עשויים לסייע להם בבוא העת להשתלב בהצלחה בחברה הנורמטיבית (re-entry). מבחינה אישית וחברתית הם מאמצים לעצמם נרטיב חדש ושונה – בני אדם יצירתיים ומוערכים חברתית – ונרטיב זה מסייע להם לסור מדרך הפשע. ההשתלבות החברתית מתכתבת אצל האסירים המשדרים גם עם תהליך חיובי של חיבור אל עצמם, שבו הם מגלים יכולות שלא הכירו בעצמם, לומדים לבטא קולות חיוביים וצוברים ביטחון עצמי. תהליך זה של אימוץ זהות מתחדשת מתכתב עם מסקנתנו של שאד מארונה (Maruna, 2001) בדבר תסריט הגאולה של אסירים שחזרו לדרך הישר. יתרה מזאת, התפקיד הפעיל שהאסירים מקבלים על עצמם, כסוכני שיקום המעבירים לכלל האסירים המאזינים מסר חיובי של אפשרות להשתקם, מתכתב עם תיאוריית החדילה מפשיעה (crime desistance), ולפיה תהליך החדילה כרוך גם בהירתמות של משתקמים למען אחרים לצרה. כל זה מכוון אותנו אל הקרימינולוגיה החיובית, המתארת את תהליכי האינטגרציה שתוארו כאן כמנוף לחוויה חיובית וכבעלי פוטנציאל שיקומי גבוה.

האסירים המאזינים – המחקר האיכותני

אחד הממצאים המרכזיים של המחקר היה השפעתה החיובית של ההאזנה לרדיו על האווירה בבית הכלא, על המצב הרגשי (אופטימיות, חדווה) של האסירים המאזינים ועל תפיסת העתיד שלהם. בהלימה עם מחקרים שונים, שהצביעו על תרומתה של האזנה לתוכניות רדיו לשלומות (well being) של אסירים, גם מחקר הנוכחי מצא שהיא מקילה את הסתגלותם של האסירים לחיי הכלא ואת השתלבותם בהם. תכנים רבים המשודרים בתוכניות הרדיו הם נושאי שיחה משותפים לאסירים ומעודדים אותם לסובלנות ולכבוד הדדיים. גם השירים המושמעים בו משפרים את האווירה בין החומות ומחוללים קרבה בין האסירים. זאת ועוד, משתתפי המחקר טענו, שההאזנה לתוכניות הרדיו הובילה אותם לרצות לשנות את אורח חייהם, הן מבחינת התפיסה והן מבחינת ההתנהגות. התוכניות חשפו לפניהם את מגוון השירותים העומדים לרשותם בכלא, סייעו בהפגת הבדידות ובהתמודדות עם מצבי דיכאון ותרמו להתפתחותם האישית וליכולתם לראות את עצמם כאזרחים נורמטיביים לאחר השחרור מהכלא. כמעט כל משתתפי המחקר הביעו רצון להשתלב בעבודת הרדיו בעיקר כדי ליצור ולשדר תוכניות העוסקות בעניינים הקרובים לליבם (וללב כל אוכלוסיית הכלואים) והמביעות את צורכיהם ואת מצוקותיהם.

ממצא מרכזי אחר נוגע להשפעתו של הרדיו על יכולות התקשורת ועל רמת הפתיחות של המאזינים לו. האסירים דיווחו על קשר בין האזנה לרדיו פוקוס לבין צורך עז לשוחח עם חברים למאסר על בעיותיהם האישיות ולשמוע את תגובותיהם ואת דעותיהם. הם אמרו שהתכנים המושמעים ברדיו מותאמים לשגרת חייהם בבית הכלא והדיון בהם מעל גלי האתר משפר את התמודדותם עימה.

יתר על כן, רדיו פוקוס – על מגוון תוכניותיו העוסקות בחיי היומיום של האסירים והמאפשרות להם להשמיע את קולם – מעורר אצל הכלואים תחושות גאווה וסולידריות ואצל סגלי הכליאה הערכה וכבוד גדולים יותר.

לאור כל אלה ממליצים עורכי המחקר לרשות הכליאה בישראל (כמו גם לרשויות כליאה בעולם) להקים עוד אולפני/תחנות רדיו שיתרמו לתחושתם החיובית של הכלואים, לאיכות חייהם ולרווחתם, ומתוך כך יחוללו אצלם שינוי ויקדמו את השתלבותם בחברה.

לצד כל האמור לעיל, בכפוף למגבלתו המרכזית של המחקר – גודל המדגם של המרוויינים – ראוי להתייחס בזהירות לממצאים. מספר האסירים המאזינים שרואינו במחקר הנוכחי קטן יחסית (n=12), בעיקר בשל אילוצים טכניים שהציב שב"ס. מספר קטן (יחסית) זה מצמצם הבנה מוכללת יותר של השפעתו הסובייקטיבית של רדיו פוקוס על אוכלוסיית האסירים המאזינים לו. מדגם גדול יותר

יכול היה לאפשר חשיפה של תחומים נוספים שהרדיו משפיע עליהם, כמו גם ניתוח של השפעתו הדיפרנציאלית לפי משתנים שונים (מגדר, משך מאסר, גיל האסיר וכדומה). ועדיין למרות מגבלה זו, לאור הנטייה הברורה העולה מהמצאים האיכותניים, ניתן להסיק שרדיו פוקוס משקף גם בנוגע למאזינים את עקרונות הקרימינולוגיה החיובית ואת השפעתם המיטיבה על חיזוק אפשרויות השיקום: הרדיו מאפשר לאסירים המאזינים חוויה חיובית ומיטיבה; בשונה מהיחס שהם מורגלים בו – תפיסתם כאנשים נטולי מעמד זכויות – הם חשים שמכבדים אותם ומתייחסים אליהם כאל אנשים נורמטיביים. חוויה זו מקדמת אצלם ערכים של שיקום וחזרה לחברה הנורמטיבית ומחזקת את תחושת האינטגרציה החברתית העשויה גם להוביל לאינטגרציה נפשית מקבילה. לאור זאת אנו טוענים שבפעילות שיקומית וחינוכית בכלא ניתן ליצור אינטראקציה עם השפעות הרדיו ובכך לחזק ולשפר אותן באופן שיכול להיטיב עם האסירים. לדוגמה: ניתן ליזום שיחות חינוכיות בשיתוף עם תכנים המשודרים ברדיו פוקוס. פעילות כזו, המשתמשת לטובה בתוכני הרדיו שיצרו האסירים ובכך מאשרת את תרומתם לתהליך השיקום, תיצור חוויית שייכות חזקה ותחזק את תחושת האינטגרציה שלהם. מובן שמן הראוי לבדוק תהליך כזה במחקר, כדי ללמוד איך ראוי ליישמו בבתי הסוהר ובאגפים השונים.

האסירים המאזינים – המחקר הכמותני ונקודות השוואה מרכזיות בינו לבין המחקר האיכותני

1. הנתונים הסטטיסטיים של המחקר מראים שתדירות ההאזנה לרדיו פוקוס יציבה יחסית לאורך הסבבים, ועומדת על כ-20% המאזינים פעם בשבוע, כ-20% המאזינים פעמיים-שלוש בשבוע וכ-60% המאזינים כמעט מדי יום. הנתונים מלמדים גם ששני שלישים בקירוב מהכלואים מאזינים לרדיו פוקוס שעה-שעתיים ביום, כ-20% מאזינים שלוש-ארבע שעות ביום, וכ-15% מאזינים ארבע שעות ויותר ביום. נתונים כמותניים אלה מתיישבים עם הנתונים האיכותניים המצביעים על הפופולריות הגבוהה של רדיו פוקוס בקרב אוכלוסיית האסירים. עם זאת ראוי לציין, שאף שהשידורים הפכו מגוונים יותר, לא השתנו שיעורי ההאזנה לרדיו פוקוס לאורך שלושת סבבי המחקר הכמותני (שארך כשנתיים).

2. הן ממצאי המחקר האיכותניים והן ממצאי המחקר הכמותניים, בכל הנוגע לאסירים מאזינים, מצביעים על כך שהסיבות המרכזיות להאזנה לרדיו פוקוס קשורות בשיפור איכות החיים (welfare) של האסיר בכלא. ואם לדייק, שתי הסיבות המרכזיות להאזנה לרדיו הן הירגעות והתעדכנות בכל הנעשה בכלא. ממצאים אחרים, המעידים על סנכרון בין ההיבטים האיכותניים והכמותניים של המחקר, נוגעים לעמדות החיוביות של האסירים המאזינים כלפי רדיו פוקוס. הן אלה שענו על שאלוני המחקר והן אלה שרואיינו הציגו עמדות חיוביות כלפי הרדיו, בעיקר בזכות

איכותו המנחמת ואמינותו. למרות זאת, וכפי שמצוין לעיל, עמדות חיוביות אלה כלפי הרדיו לא השפיעו על שיעורי ההאזנה אליו, שנותרו סטטיים לאורך שלושת סבבי המחקר, ועל מצבם הרגשי של האסירים (בכל ארבעת המשתנים). להערכתנו, חיזוק הקשר בין הרדיו לבין פעילות החינוך והשיקום שנעשית בחלק מהאגפים ישפיע על היקף החשיפה אליו וההאזנה לו.

3. במפתיע, ובניגוד לעמדותיהם החיוביות של האסירים כלפי רדיו פוקוס ולקטגוריות התוכן שנבחנו בהקשר זה בחלקו האיכותני של המחקר, החמיר המצב הרגשי (חרדה מצבית, כעס, מצוקה רגשית, הערכה עצמית) של האסירים המאזינים לתוכניות רדיו פוקוס לאורך שלושת סבבי המחקר; כלומר: נמצאו אצלם מצוקה רגשית, חרדה וכעס גדולים יותר והערכה עצמית נמוכה יותר (אם כי העלייה אינה מובהקת). במבט כללי על הנתונים וכמצוין לעיל לא עולים הבדלים מובהקים בין אסירים המאזינים לרדיו פוקוס לאלה שאינם מאזינים לו במשני החרדה המצבית, המצוקה הרגשית וההערכה עצמית. בהתייחס למשתנה הכעס נמצא במפתיע, שהכעס של אסירים המאזינים לרדיו גדול מזה של אלה שאינם מאזינים לו.

ממצא אחרון זה תקף גם בהקשר המגדרי – לא נמצא קשר שונה בין מגדר לבין מאפיינים רגשיים עקב האזנה לרדיו פוקוס. מכיוון שמדובר בממצא מתאמי בלבד, הרי שיש לפרשו בזהירות המתחייבת. ומכיוון שהמחקר לא התחקה אחר אותם אסירים בנקודות זמן שונות, אין באפשרותנו לדעת על השפעה נמשכת של הרדיו. ייתכן בהחלט שאסירים עם חרדה מצבית ומצוקה רגשית גבוהות יותר והערכה עצמית נמוכה יותר נמשכו לתוכן המרגיע של תוכניות הרדיו יותר מאשר חבריהם. ככל שהרדיו התקבע בקרב האסירים שריצו תקופות מאסר ארוכות יותר, כך מצאו נחמה בהאזנה לו אסירים רבים יותר עם האפיונים שצוינו, כפי שאכן עולה מהנתון של העדפת האזנה. מסקנה זו מוצגת כאמור בזהירות רבה, ונדרש מחקר מעמיק יותר כדי לאשש אותה. בכל אופן, נראה שהרדיו מעניק נחמה לאסירים, וזה בהחלט ממצא מעודד לגביו.

שידורי הרדיו

מיום תחילת השידורים עד ה-22 בנובמבר 2019 (לצערנו אין דוח הכולל את החודש וחצי הנותרים עד סוף דצמבר) שודרו 4,554 תוכניות שונות: 2,173 תוכניות מוזיקה ברצף, 531 תוכניות מוזיקה בהגשת אסירים, 695 משדרי **רק להיום** העוסקים בגמילה מסמים ועוד 1,155 תוכניות שעה בתחומים שונים (ספורט, הורות, בריאות, כלכלה, תרבות, מסעות, העצמה אישית ועוד). בנוסף לכל אלה שודרו בין התוכניות פינות קצרות בשלל נושאים: אזרחות, כדורגל בתקופת המונדיאל, אלימות, כלכלה נכונה, סובלנות, ספרות. סך הכול מדובר על כ-400 מיני-תוכניות נוספות שמילאו את לוח השידורים.

כחלק מחיבור האסירים לקורה בבתי כלא אחרים שודרו כ-60 כתבות על אירועים בבתי הכלא השונים במסגרת פעילויות שב"ס. אנו מאמינים שגם לתוכן כזה המשקף עשייה חיובית בתחומי הכלא יש כוח שיקומי ומעצים מבחינת המאזינים.

80 מוזיקאים הגיעו להתארח באולפני הכלא. מלבדם התראיינו עוד כ-200 איש מחוץ למערכת וכ-80 מרואיינים הקשורים למערכת שב"ס. גם בהיבט זה יש לציין שמפגש עם השקפת עולמו של עובד שב"ס במסגרת שידורי הרדיו הנתפסים על פי רוב כחיוביים (לאור ראיונות עם אסירים מאזינים המובאים בהמשך דוח זה) עשוי לתרום למערכת יחסים עמוקה יותר ועוינת פחות בין הצדדים.

מעבר לאסירים המשדרים ברדיו פוקוס התראיינו בשלל נושאים במסגרת התוכניות השונות עוד כ-45 אסירים שאינם חלק מהפרויקט, והביאו באופן אחר את "הקול של האסירים".

לפני שנחתום חלק זה ראוי לציין שמלבד התוכניות הקבועות ששודרו ברדיו, הופקו ושודרו עשרות ספיישלים חד-פעמיים ומיני סדרות תעודה על מגוון נושאים.

מנקודת מבטנו, ההתפתחויות בלוח השידורים לאורך השנים – התמורות בתכנים והתמהיל המשתנה של המוזיקה ברצף והתוכן המקורי (גדילת נפחו של זה האחרון) – מעידות על צמיחתו ועל התפתחותו של גוף השידור.

מבוא

בשנת 2017 אימץ שירות בתי הסוהר בישראל את פרויקט **רדיו פוקוס**. רדיו פוקוס יושב בתוך בית-הסוהר **איילון** ומשדר ב"מעגל סגור" לכלל בתי הסוהר הפליליים ברחבי הארץ. הרדיו מופעל בידי אסירים ולמענם; התכנים והרעיונות לתוכניות הם פרי יצירתם של האסירים. לצידם של האסירים המשדרים פועל, תחת פיקוח של שירות בתי הסוהר, צוות מקצועי אזרחי (מומחים בתחום הרדיו שאינם עובדי שב"ס), הכולל את מנהלת הפרויקט, מנהל תחנת הרדיו ומפיק. כל התוכניות, ללא יוצא מן הכלל, עוברות תהליך של כתיבה, הקלטה ועריכה, והן עולות לשידור רק לאחר מתן אישור מטעם הממונה הרלוונטי מצד שב"ס.

מטרתו הכללית של הדוח שלפניכם היא לבחון את האפקטיביות של תחנת רדיו זו ככלי שיקומי, הן מבחינת האסירים העובדים בה והן מבחינת אלה המאזינים לתוכניותיה.

ספרות קרימינולוגית פנומנולוגית עשירה מצביעה על מגוון מצוקות, חסכים ולחצים, שאסירים רבים סובלים מהם במהלך מאסרם, ועל השפעותיהם השליליות מרחיקות הלכת על רווחתם הגופנית והנפשית בתקופה זו (; Harvey, 2007; Haney, 2008; Block & Ruffolo, 2015; Bieri, 2012; Toch, 2007). בשל כך מערכות כליאה רבות בעולם המערבי משקיעות מאמצים רבים באימוץ מגוון רחב של התערבויות שיקומיות, טיפוליות וטיפוליות למחצה, המכוונות לסייע לאוכלוסייה זו בהתמודדות ראויה ויעילה עם מכלול לחצים וקשיים אלה (Cooper & Berwick, 2001). ב-20 השנה האחרונות הצליחו תוכניות שיקום מסוימות לצמצם מועדות (רצידיוויזם) של אסירים בעשרות אחוזים.

ניתוח של תוכניות שיקום רבות מלמד שתוכניות המבוססות על מחקר וידע והמתוכננות בקפידה הצליחו להפחית מועדות בקרב אסירים ועבריינים מסוגים שונים (חביב, 2019); למשל: הפעילות החינוכית השיקומית במרכזי החינוך (חסיסי ועמיתים, 2014), הפעילות התורנית החינוכית (חסיסי ועמיתים, 2018) וההכשרה המקצועית והתעסוקה במפעלים בתוך הכלא (חסיסי ועמיתים, 2017). תוכניות אלה נכתבות בחלקן ברוח הקרימינולוגיה חיובית, הדוגלת בצמצום פשיעה ומניעתה על ידי הכרה בטוב האנושי וביכולת לחולל שינוי דרך חוויות טובות ומעצימות (Ronel & Elisha, 2011,). (2020). הקרימינולוגיה החיובית מכוונת להשתלבות חברתית של עוברי חוק, כדי לשפר את סיכוייהם להשתקם. אחת השיטות האפשריות לקידום ההשתלבות החברתית של האסירים, הן בתוך חברת האסירים והן בחברה הנורמטיבית, היא הפעלת אמצעי תקשורת, כמו הרדיו, בידי האסירים ולמענם. אחד מסוכני החברות המרכזיים בכל חברה שהיא הוא אמצעי תקשורת (Crisell, 2001). דרכם מנחילות קבוצות דומיננטיות בחברה לכלל חבריה את ערכיהן ואת הנורמות המקובלות עליהן (פירסט ואברהם, 2004; Jin et al., 2019; Carney, 2016).

מהפכת התקשורת הדיגיטלית שהתחוללה בעשור האחרון והצורך של אמצעי התקשורת המודרניים – ובהם האינטרנט והרשתות חברתיות – להיות נגישים ורלוונטיים לקהל הצרכנים דחפו את רובם לערוך שינויים והתאמות רבים (לאור, 2015). שינויים והתאמות אלה מצאו את ביטויים, בין היתר, במציאות חדשה וייחודית, שבה צרכנים הופכים הן צרכי תקשורת והן מפיקים ושדרנים של תכנים (Salman et al., 2011). יצירה של תכנים, לרבות תכנים חדשותיים, ושליטה בהפקתם ובשידורם, ללא תלות בקבוצות דומיננטיות ואליטיסטיות בחברה (כגון אנשי תקשורת או חברי ממשלה), מעצימות בתהליך ספירלי את המדיה החדשה, ומזכים אותה בפופולריות רבה עוד יותר בקרב חברי הקהילה (Rosenstiel, 2005).

שינויים וחיידושים אלה בתקשורת לא פסחו גם על הרדיו שגיבש תפיסות שידור עדכניות והחל להפעיל פלטפורמות שידור חדשות, המאפשרות שיתוף דינמי ואינטראקטיבי של קהל המאזינים (Chiumbu & Ligaga, 2013); למשל: הזרמה של שידורי תחנות רדיו ממוסדות לרשת האינטרנט במקביל לשידורם מעל גלי האתר (Streaming) ושידורי הֶפְכָּתִים ברשת (Podcasting). כך מצליח הרדיו להמשיך ולהיות רלוונטי (North, 2015), למלא תפקיד חשוב בחיזוק קהילות חברתיות שונות, בייצוג אקטיביזם פוליטי ובשימור עקרונות דמוקרטיים בחברה (Dubber, 2014), ולמשוך אליו קהל מאזינים גדול, צעירים בעיקר (לאור, 2015).

אחד הכלים החדשים שפותחו הוא הרדיו הקהילתי. רדיו קהילתי הוא אמצעי תקשורת המופעל בידי קהילה מקומית ולמענה, כדי ליצור תקשורת בין חברה ולהתמקד בעולמות תוכן הרלוונטיים לסוגיות המעסיקות אותם בחיי היומיום (Scifo, 2015). ברוח זו, תחנות רדיו קהילתיות, הפועלות ללא מטרות רווח ובהיקפים קטנים (קהילתיים), מתמקדות בנושאים ובתכנים הנוגעים במישרין לקהילות שלטובתן קמו, בהעלאת מודעות לענייניהן ובניסיון למצוא פתרונות לבעיות בקהילה (Myers, 2011; Santos et al., 2015). ניתן למנות עימן תחנות רדיו המופעלות בידי נשים בלבד והעוסקות בתכנים הנוגעים להן, כגון אלימות נגד נשים או שוויון בין המינים (Dahal, 2013), תחנות שהוקמו במדינות עולם שלישי, כגון הודו או מדינות באפריקה, העוסקות בנושאים הנוגעים בזכויות אדם וביתרונות המשטר הדמוקרטי (Buckley, 2011; Da Costa, 2012; Siemering, 2001), ותחנות המיועדות להעשרת השכלתן של אוכלוסיות עניות שאין ידן משגת ללמוד במוסדות אקדמיים (Santos et al., 2015).

אחד המודלים הייחודיים והמקוריים של רדיו קהילתי הוא זה שמפעילים אסירים בתוך בתי הסוהר. תחנות רדיו של אסירים חושפות את כלל האסירים בכלא לעולמות תוכן אקטואליים הרלוונטיים לסוגיות חיי היומיום המעסיקות אותם (Scifo, 2015). תחנות רדיו קהילתי מעין זו מושתתת על ההנחה שרדיו עשוי להיות אמצעי יעיל, קונסטרוקטיבי ושיקומי, הן לצוות האסירים המפעיל אותו והן

לאסירים המאזינים לו (Bedford, 2016; McDermott, 2004), משום שהכנה לשידור של תכנים, המעודדים אסירים לזנוח דפוסי חשיבה והתנהגות עברייניים ולאמץ דפוסי נורמטיביים, שידורם והאזנה להם יסייעו בשיקומם ובהשתלבות מוצלחת בחברה לאחר השחרור מהכלא (Gosztonyi, 2018).

כאמור, בשנת 2017 אימץ שירות בתי הסוהר בישראל את פרויקט **רדיו פוקוס**, המופעל בידי אסירים ולמענם. מטרתו המרכזית הן להפיץ לאסירים מידע פנימי, לאפשר להם ביטוי יצירתי והתנסות בלתי פורמלית בטכניקות טיפול, כגון תקשורת בין אישית ועבודת צוות, ובמקרים מסוימים להתניע ולהטמיע תהליכי שינוי קוגניטיביים והתנהגותיים בקרב האסירים המשדרים, אך בעיקר בקרב אלה המאזינים. התכנים והרעיונות לתוכניות הם פרי חשיבתם ויצירתם של האסירים. לצידם של האסירים המשדרים פועל, תחת הפיקוח של שירות בתי הסוהר, צוות מקצועי אזרחי (מומחים בתחום הרדיו שאינם עובדי שב"ס), הכולל את מנהלת הפרויקט, מנהל תחנת הרדיו ומפיק. כל התוכניות, ללא יוצא מן הכלל, עוברות תהליך של כתיבה, הקלטה ועריכה, ועולות לשידור רק לאחר מתן אישור מטעם הממונה הרלוונטי מטעם שב"ס.

מחקרים שונים (למשל Knight & Tighe, 2007) מצאו שתוכניות הרדיו בכלא תורמות תרומה נכבדה לקידום נורמות וערכים חברתיים חיוביים. עוד נמצא שהן מצמצמות התנהגות עבריינית (Bedford, 2015, 2016). פעולתו של הרדיו בין כותלי הכלא ותכניו הכוללים מושגים וביטויים הקרובים לעולמם של האסירים מקדמים שינוי חברתי ומסייעים בצמצום חזרתם לעולם הפשע לאחר השחרור (שם).

למרות הפוטנציאל השיקומי הרב הטמון בפעילות תחנת רדיו מעין זו ואף שבמהלך השנים נכתבה על רדיו קהילתי ספרות אקדמית ענפה יחסית, זכה הרדיו הקהילתי המופעל בידי אסירים בתוך בתי כלא להתייחסות תיאורטית ומחקרית מעטה ביותר (Anderson, 2012; Doliwa, 2013; Fisher, 2009). ייתכן שכך, בשל היותו מודל יחסית חדש בנוף התקשורת והכליאה (Bedford, 2014), התמקדו בהרגלי ההאזנה של קהילת האסירים לרדיו (Bonini & Perrota, 2007; Jewkes, 2002).

עניינו של מחקר ההערכה הנוכחי, ששילב בין שיטות מחקר כמותניות לאיכותניות, היה לבחון שאלות אלה:

1. איך תשפיע על אסירים מאזינים חוויית ההאזנה לתוכניות הרדיו, ומה תהיה השפעתן הייחודית של תוכניות ייעודיות? למשל: איך תשפיע האזנה לתוכניות העוסקות בשליטה בכעסים או בעידוד הקשר החיובי עם בני המשפחה או בשיקום במסגרת הכלא? ההנחה הייתה שהאזנה

לתוכניות כאלה תשפיע לחיוב על דפוסי החשיבה וההתנהגות של האסירים ותקדם את תחילתו של תהליך שיקומי בחייהם. עוד הנחנו שתוכניות רדיו המיועדות לרווחתם של אסירים עשויות גם להקל את חייהם בכלא, לאפשר להם חופש ביטוי והשתתפות דמוקרטית, תוך מחויבות לחיזוק היחסים החברתיים בקהילת האסירים והסולידריות בה (Rennie, 2006).

2. מה הן ההשפעות קצרות הטווח וארוכות הטווח של פעילות ההפקה והשידור ותוכני השידור על האסירים המפיקים את התוכניות?

סקירת ספרות

רדיו קהילתי

הגדרות

רדיו קהילתי זכה להגדרות שונות במחקר. האולי (Howley, 2005) הגדיר רדיו קהילתי כאמצעי תקשורת הפועל, על פי רוב, במיקום גיאוגרפי מוגדר, והצומח מתוך הקהילה בשל תחושת אי שביעות רצון מהתכנים המשודרים באמצעי התקשורת המרכזיים. האולי (שם) טען, שרדיו קהילתי מקדש את חופש הביטוי ואת הדמוקרטיה ופועל לחיזוק הסולידריות והיחסים החברתיים בין חברי הקהילה שהקימה אותו.

אופקום (Ofcom, 2004) ודהאל (Dahal, 2013) הגדירו רדיו קהילתי כאמצעי תקשורת הפועל ללא מטרת רווח, אשר נמצא בבעלותם ובשליטתם של חברי קהילות ספציפיות; הם אלה המפעילים אותו והמשדרים תכנים בנושאים הרלוונטיים להם בלבד (ראו לעניין זה גם Santos et al., 2015). מבחינתם, התפקיד המרכזי של רדיו מעין זה הוא לאפשר לחברי הקהילה להביע את דעתם, להשמיע את קולם ולהשפיע על החלטות "בוערות" הנוגעות לחיי קהילתם (ראו גם Scifo, 2015).

לבסוף, רשות התקשורת הבריטית (Ofcom, 2004; British Office of Communications) הגדירה רדיו קהילתי כרדיו המקיים ארבעה תנאים: (א) שידורים המיועדים והמכוונים לטובת הקהילה ולא למטרות כלכליות; (ב) שירות של קהילה אחת לפחות; (ג) שיתוף חברי הקהילה בהפעלת תחנת הרדיו ובקביעת תוכני השידור; (ד) הכללת שידורים המותאמים למטרות הקהילה. לאור הגדרה זו, קהילה או קהילתיות בתחום הרדיו הקהילתי כוללת שני אבות טיפוס: **קהילה פיזית**, המבוססת על מיקום גיאוגרפי, ו**קהילת עניין** (Community of interest), המבוססת על עניין חברתי, תרבותי ופוליטי משותף. מכאן משתמע שרדיו קהילתי הוא ספק של שירותי מידע לכל קהילה ספציפית שהוא פועל בקרבה ובד בבד אמצעי לביטוי תכנים ועמדות של חברה. פונקציונליות זו של הרדיו הקהילתי מאפשרת לו לחזק את הזהות הפנימית של חברי הקהילה המפעילה אותו ומסייעת להם לקדם שינויים חברתיים (Carpentier, et al., 2001; Jankowski, 2003; Marchi, 2009).

סקירה מחקרית

בחינה דקדקנית של ספרות המחקר על הרדיו הקהילתי מצביעה על דלות יחסית. מעט המחקרים שנערכו בתחום זה עסקו בעיקר בנייתו הסיבות להאזנה לשידורי הרדיו הקהילתי (Marchi, 2009; Meadows, et al., 2007) ובהשפעות הנפשיות והחברתיות של השידורים הקהילתיים על חברי הקהילות המאזינים להם, קהילות הנתפסות כשוליות או כמודרות מבחינה חברתית (Marchi, 2009; Meadows & Foxwell, 2011).

אחד הממצאים המרכזיים העולים מספרות מחקר זו הוא שהאזנה לשידורי הרדיו הקהילתי משרה על מאזיניו תחושת לכידות והשתייכות חברתית, וזו בתורה מעודדת מעורבות אקטיבית וקונסטרוקטיבית בחיי הקהילה. מעורבות זו מתבטאת בעיקר בהמרת חברי הקהילה המאזינים מצרכני מידע פסיביים לחברים פעילים, חלקם אף יוצרים ומשדרים תכנים העוסקים בקהילה. מדוס ועמיתיו (Meadows et al., 2007) מצאו, שהאזנה לחדשות קהילתיות ברדיו וקבלת מידע אודות אירועים מקומיים-קהילתיים מעניקות לקהל המאזינים כוח, וממריצות אותם לקחת חלק פעיל בחיים הפוליטיים של הקהילה, ואף להפוך לעיתים שדרי חדשות מקומיות. מרצ'י (Marchi, 2009), שבחן את השפעותיה של תחנת רדיו קהילתי בשכונת עוני בבוסטון על קהל המאזינים, מצא ששידורים אלה עודדו נערים בסיכון להפוך מפיקים של מדיה, לרכוש כישורים טכניים ולשדר שידורים העוסקים בנושאים חברתיים ופוליטיים בעלי חשיבות לבני קהילתם.

ממצא מרכזי אחר העולה מספרות המחקר מתייחס לתרומתו של הרדיו הקהילתי להתרחבות המגעים החברתיים בין חברי הקהילה ולצמצום תחושת הבדידות (Baker, 2012; Forde et al., 2013; Rennie et al., 2002), הן של עובדי התחנות והן של המאזינים. כך למשל מצא המרכז לחקר ההזדקנות באוסטרליה (Australasian Centre on Ageing, 2008), שהאזנה של קשישים, ובכללם כאלה שסבלו מדמנציה או מבדידות, לתוכניות מוזיקה שהשמיעו סוגות מוזיקליות הנחשבות נעימות ומתאימות להם, השפיעה לטובה על שלומותם (well-being). ממצאים דומים, שכללו גם תחושות של גאווה, ביטחון עצמי ושמחה, נמצאו בקרב אוכלוסיות של מיעוטים באוסטרליה (Meadows & Foxwell, 2011).

כל האמור לעיל נקשר לממצא מרכזי נוסף במחקר הרדיו הקהילתי, ולפיו רדיו מעין זה מעניק לאוכלוסיות המאזינות לו ושאותן הוא מייצג תחושות שייכות וגאווה. מדובר בין השאר באוכלוסיות המאופיינות בשוליות חברתית והפועלות בתוך חברות קונפליקטואליות (Gordon, 2012; Ofcom, 2015; Santos et al., 2004). אחת הדוגמאות הבולטות הממחישה את תרומת הרדיו הקהילתי להעצמת קהילות מוחלשות היא תחנות הרדיו הקהילתיות בנפאל. דהאל ואראם (Dahal & Aram, 2010) בחנו את השפעותיהן של שתי תחנות רדיו קהילתיות – רדיו מאקאלו (Radio Makalu) ורדיו נמובודה (Radio Namobuddha) – על אוכלוסיות מאזיניהן, מיעוטים אתניים החיים בנפאל, מדינה המאופיינת בהטרוגניות אתנית, תרבותית ושפתית מרובה (Dahal, 2013; Dahal & Aram, 2010, 2013). ממצאי מחקרם הראו שהמאזינים לתחנות אלה ציינו את יכולתם של השידורים לסייע להם בעיתות משבר, באמצעות שידור תכנים בנושאי זכויות אדם ופתרון קונפליקטים בדרכי שלום. השידורים אפשרו לשתי קבוצות אתניות לשמר את זהותן התרבותית ואת שפתן ולהנחילן לצעירים, ובה בעת להפגיש בין תרבויות שונות, לאפשר להן להתוודע זו לזו ולנהל שיח מכבד ובכך לצמצם דעות קדומות או תפיסות סטריאוטיפיות. הצלחתן של תחנות הרדיו הקהילתי הראשונות בנפאל,

ועקב כך הרחבת שוק העבודה ומתן הכשרות לצעירים בתחומי הטכנולוגיה, העריכה והשידור, הובילו לפתיחתן של 270 תחנות רדיו קהילתי במדינה זו (Dahal, 2013). עיסוקן של תחנות אלה בנושאים שהודרו מתחנות רדיו ממשלתיות – כגון אלימות נגד נשים, העצמה נשית, שוויון מגדרי וקידום זכויות אדם – והדו-שיח בין השדרנים לבין קהל המאזינים חוללו בסופו של דבר שינויים מרחיקי לכת בקרב האוכלוסייה הנפאלית המגוונת (Dahal & Aram, 2010).

המסקנה הגורפת של כלל החוקרים הנ"ל (Dahal, 2013; Dahal & Aram, 2010; Meadows & Foxwell, 2011) היא שרדיו קהילתי, המייצג אוכלוסיות מוחלשות או קבוצות מיעוטים, מעניק להן תחושת שייכות, ומשפיע לטובה על רווחתן הנפשית והחברתית. עוד יש ביכולתו לצמצם או לפוגג דימויים שליליים על קבוצה חברתית כזו או אחרת.

השפעות המאסר על האסיר

בטרם יוצגו המודלים השונים של רדיו בכלא והשפעתם על האסירים המשדרים ועל האסירים המאזינים, ראינו צורך לסקור בקצרה את הספרות האקדמית העוסקת בהשפעת עונש המאסר והחיים בכלא על תחושות השייכות והרווחה הנפשית של אסירים.

נוכח שליטתו המוחלטת של בית הסוהר בכל מישורי החיים של האסיר, אפיין אותו גופמן (Goffman, 1958) כמוסד טוטלי. הוא אמר, שאוכלוסיית הכלואים מורחקת מהקהילה ומהסביבה החברתית והמשפחתית שלהם, מודרת מעשייה חברתית, נתונה למגבלות פיזיות ובירוקרטיות רבות, מנוהלת ברוב תחומי החיים וכפופה למרותם המוחלטת של אנשי הסגל. בין היתר אסירים מוגבלים מבחינת חופש התנועה במתחם הכלא, עליהם ללבוש מדי אסיר, לאכול בזמנים ובמקומות קבועים, לקחת חלק בתוכניות חינוך או טיפול מסוימות, ונשללת מהם זכות הבחירה (במערכות כליאה מסוימות) (ראו גם Feierman, 2004). לתפיסתו של גופמן (Goffman, 1961), מצב דברים זה, הכולל ביטול מוחלט (כמעט) של זהות היחיד, גורם בסופו של דבר לאסיר להפנים את תפיסת החברה אותו כבלתי אנושי ומוביל באורח טרגי ואולטימטיבי ל"מוות של העצמי" (mortification of the self, p.36) ול"מוות אזרחי" (civic death, p.10). השתקה מעין זו של אוכלוסיית הכלואים והמתתם הסימבולית מבחינה אזרחית (או נטילת תחושת האזרחות מהם) מסייעות, מצידן, לחברה הכללית לתייגם כחסרי כבוד וכמשוללי זכות השתתפות בחיים החברתיים (Ridley-Smith & Redman, 2002). נוכח השלילה המוחלטת של זכויותיהם הגדירו בהקשר זה פוקו (Foucault, 1995) ורידלי-סמית ורדמן (Ridley-Smith & Redman, 2002) את האסירים כפסולים לאזרחות (disqualified from citizenship).

ענישה באמצעות כליאה כוללת, הן הפרדה של היחיד מהחברה והן אובדן סוגים שונים של חופש, ובעיקר אובדן חופש התנועה, האוטונומיה, הביטחון, הקניין, הפרטיות, הבחירה, הדיבור והבעת

הדעה האישית (Hogg, 2002). בהקשר זה נראים רלוונטיים ביותר דבריו של קאולדרי (Atton, 2001; Couldry, 2015) שטען שארגונים שונים, ובכללם ארגוני הכליאה, בוחרים באופן פעיל ומודע להוציא, להתעלם, לערער, להשתיק קולות של קבוצות מיעוט, ובכך לגזול מהן חלק מזכויותיהן האנושיות הבסיסיות.

מצב דברים זה מצביע, מנקודת מבטנו, עד כמה נדרש וראוי להנגיש לאוכלוסיות של כלואים אמצעים חלופיים לביטוי אזרחותם ולהגשמתם, קל וחומר שמדיניות מעין זו מתיישבת עם מגמות כליאה מודרניות של שיפור רווחתם האישית והנפשית של אסירים (Alison & Ramaswamy, 2016; Cooper & Berwick, 2001) ופיתוח תוכניות לצמצום שיעורי מועדותם לאחר השחרור (Weisburd et al., 2017).

אחד האמצעים העשוי לתפיסתנו לשרת צורך זה, בעיקר נוכח יכולתו להמיר את ענישת גופו של האסיר בחינוך נשמתו (Foucault, 1995), הוא הפקה בכלא של תכנים ומידע התורמים לשיקום (ראו גם Anderson, 2008). הפקה מעין זו מאפשרת להעניק הכשרה מקצועית ולהקנות מיומנויות מקצועיות וכישורי עבודה תוך כדי תעסוקה בכלא, מעודדת מעורבות רבה יותר עם העולם שבחוץ והשתתפות בתוכניות החינוך והטיפול השיקומי (חסיסי ועמיתים, 2018; Christofferson, 2014; Davis et al., 2013; MacKenzie, 2006; Newton et al., 2016) ומקדמת השתלבות מוצלחת בשוק העבודה לאחר השחרור (Visher et al., 2005).

רדיו קהילתי של אסירים

מאז שנות ה-90 של המאה ה-20 החל להתפתח מודל חדש של רדיו קהילתי – רדיו המנוהל בידי אסירים והמיועד להם (ולעיתים גם לבני משפחותיהם) (Bedford, 2014). מודל זה נחלק לשני סוגים: **רדיו של אסירים** (Prisoners' Radio) ו**רדיו בכלא** (Prison Radio) (Anderson, 2013). **רדיו של אסירים** (Prisoners' Radio) הוא חלק מתחנת רדיו קהילתי היושבת מחוץ לכותלי הכלא, והוא משדר תוכניות ייעודיות לאסירים, לבני משפחותיהם ולחברי הקהילה. תוכניות מעין אלה מתמקדות, על פי רוב, בתכנים הנוגעים למערכות המשפט, אכיפת החוק, התקון והכליאה (Anderson & Bedford, 2017) ובמסרים אישיים הנשלחים מהאסירים לבני משפחותיהם (Anderson, 2013), והן מארחות אסירים בתקופת ריצוי מאסרם (אם באמצעות שליחת תכנים מוקלטים ואם באמצעות ראיונות "חיים" מתוך הכלא), אסירים משוחררים, בני משפחות של אסירים, פעילי זכויות אדם או נציגי ממשל. תחנות רדיו כאלה שכיחות בעיקר בקנדה ובאוסטרליה (Anderson, 2013; Anderson & Bedford, 2017). אנדרסון (Anderson, 2008) טען, שההיבט המרכזי והחשוב ביותר בתחנת רדיו מעין זו הוא התמקדותה בשמירת הקשר בין האסירים לבין חברי המשפחה והקהילה ויכולתה לתרום לשיבתם המוצלחת של הראשונים לקהילה לאחר השחרור. היא

עושה זאת בעיקר דרך שידור סיפוריהם האישיים של האסירים, המגיעים לאוזני חברי הקהילה מחוץ לכלא, שידורים התורמים ל"שבירת" תדמיתם השלילית בעיני האחרונים, הפגת הדה-הומניזציה שהם חוו וחווים והכרת צדדיהם החיוביים והאנושיים (Benson, 2018). בהקשר זה טענו נייט וטיי (Knight & Tighe, 2017), שלשידור התוכניות לקהל יעד הנמצא מחוץ לכותלי בית הסוהר חשיבות משולשת: (1) חשיפת מידע על עולם הכלא; (2) הבנה מעמיקה יותר של מערך הסיבות המביא לפשיעה ובעקבותיה תפיסת האסירים לא רק כ"פושעים" אלא גם כ"בני אדם" (ראו גם McDonald, 2014); (3) סיוע בשילוב (re-entry) יעיל וטוב יותר של אסירים בחברה לאחר שחרורם מהכלא (ראו גם Fisher, 2009).¹

הסוג השני של רדיו קהילתי לאסירים הוא **רדיו בכלא** (Prison Radio). מדובר בתחנת רדיו היושבת בתוך בית כלא והמשרתת לאוכלוסיית הכלואים בו בלבד. עניין המרכזי של תחנות רדיו כאלה הוא להתייחס לסוגיות ולנושאים, הנוגעים ספציפית למתקן הכליאה שהן פועלות בתוכו ולאוכלוסיית הכלואים, ולתת להם מענה (Anderson & Bedford, 2017; PRA, 2014). תחנות אלה שכיחות בעיקר בבריטניה (Bedford, 2016, 2018). מכיוון שעניינו המרכזי של המאמר הנוכחי הוא רדיו בכלא,² תתייחס רוב סקירת הספרות המופיעה בו לסוג זה של רדיו.

רדיו בכלא³ (Prison Radio)

בריטניה הייתה המדינה הראשונה שפיתחה מודל של רדיו בכלא. מודל זה, שהחל לפעול הודות לשיתוף פעולה מוצלח בין איגוד הרדיו בכלא (Prison Radio Association) לערוץ הטלוויזיה הבריטי ה-BBC, יצא לדרך בשנת 1993, ומפעיליו היו אזרחים מתנדבים מתחום התקשורת והרדיו. המוטיבציה להקים רדיו בכלא הייתה עלייה בשיעורי ההתאבדות והפגיעה העצמית של אסירים צעירים במתקן הכליאה **פלטאהם** (Feltham) (Bedford, 2014) והרצון והצורך שהתעוררו בעקבותיה – להעביר לאסירים צעירים תכנים מרגיעים, בעיקר בשעות הלילה, השעות שבהן היו במצב הפגיע ביותר, ולעודדם להשתלב באופן אקטיבי ונרחב בפעילות התחנה. 13 שנים מאוחר יותר (2006) הוקם בבריטניה הרדיו הבית-כלאי הלאומי (National Prison Radio; NPR), המנוהל בידי איגוד הרדיו של הכלא (The Prison Radio Association; PRA), שירות בתי הסוהר הבריטי ושירות הניהול הלאומי של עבריינים (Prison Service and National Offender Management Service). מאז הקמתו צבר הרדיו פופולריות עצומה בקרב אוכלוסיית הכלואים, תכניו משודרים ב-

¹ מעניין לציין שלצד טענות אלה לא נערך עד היום ולו מחקר אחד שבחן את השפעת שידורי הרדיו מתוך הכלא על תפיסת האסירים בעיני הקהילה ועל חזרתם אליה.

² תוך התייחסות ספציפית ל**רדיו פוקוס**, תחנת רדיו היושבת בכלא **איילון**, אך משדרת תכנים לכלל אוכלוסיית האסירים הפליליים הכלואים בבתי הכלא בישראל.

³ חשוב להדגיש שהספרות בתחום הרדיו בכלא דלה ביותר (Doliwa, 2013), והיא מבוססת, רובה ככולה, על עבודותיה של בדפורד (Bedford, 2008, 2014, 2018) שחקרה את הרדיו הלאומי של בית סוהר בבריטניה. באתר של רדיו זה (<https://prison.radio/pr-international/>) מוזכרות תחנות רדיו בכלא, הפועלות גם במדינות אחרות (טרינידד וטובגו, ספרד, הונגריה, אוסטרליה וישראל), אך אין הרחבה עליהן מעבר לאזכורן.

100 בתי סוהר ויותר, ובכל רגע נתון זוכים להאזנה של 80,000 אסירים בקירוב (Bedford, 2018). ב-2016 הורחבו שידורי הרדיו גם לסקוטלנד, וכיום כל אסירי סקוטלנד יכולים להקשיב לתוכניות שהתחנה משדרת (שם).

הרדיו הלאומי של בית הסוהר (NPR) נבנה בידי אסירים, ותכניו הופקו למען אסירים ומשודרים בין כותלי בתי הסוהר בלבד. מטרתו לספק לאסירים תמיכה במהלך מאסרם ולהפחית את שיעורי המועדות (רצידיוויזם) שלהם לאחר השחרור, בעיקר על ידי הנגשת מידע רלוונטי. מידע זה כולל, בין היתר, הצגה של שירותי תמיכה וייעוץ בקהילה וקמפיינים המעודדים השתלבות במסגרות חינוך וטיפול לאחר השחרור מהכלא. לצד מידע זה משדר הרדיו תוכניות אירוח של ידוענים, מוזיקה ושיחות בין אסירים על נושאים הנוגעים לצורכיהם.⁴ צוות התחנה מורכב מארבעה אזרחים (מנהל התחנה, מפקד, מנהל כספי ואחראי על גיוס תרומות), והאסירים העובדים בה נבחרים בקפידה לאחר תהליכי מיון של שירות בתי סוהר הבריטי. אחד התנאים המרכזיים לקבלת אסיר לעבודה ברדיו הוא השתתפותו הפעילה בתוכנית שיקום (Knight & Tighe, 2017).

בעקבות בריטניה הוקמו תחנות רדיו בכלא עוד בשלוש מדינות: פולין (Doliwa, 2013), הונגריה (Gosztanyi, 2018) וישראל (רדיו פוקוס).

רדיו בכלא – ספרות המחקר

בחינה דקדקנית של ספרות המחקר בתחום הרדיו בכלא מלמדת שלצד הפופולריות הרבה שלו בקרב אסירים במספר מערכות כליאה בעולם המערבי (בדגש על בריטניה), המחקר עליו ועל השפעתו דל מאוד (Bedford, 2015, 2016; Doliwa, 2013; Grimes & Stevenson, 2012). המחקרים המעטים שעסקו ברדיו קהילתי בכלא התמקדו בבחינת דפוסי ההאזנה של האסירים ובניתוח השפעותיו על רווחתם האישית והנפשית ועל תהליך שיקומם (Bedford, 2015, 2016; Bonini & Perrota, 2007; Jewkes, 2002; Prison Radio Association, 2014). קבוצה קטנה אחרת של מחקרים (Churcher, 2008; Doliwa, 2013; Knight & Tighe, 2017) התמקדה בבדיקת השפעות העבודה ברדיו בכלא על האסירים המשדרים.

בחינת דפוסי האזנה של אסירים לרדיו בכלא

שלושה מחקרים בלבד נערכו עד היום בנושא דפוסי ההאזנה של אסירים לרדיו. המחקר הראשון בדק דפוסי האזנה של אסירים באיטליה לרדיו בכלל ולא התייחס ספציפית לרדיו שמפעילים אסירים (Bonini & Perrota, 2007). המחקר השני בדק דפוסי האזנה לתוכנית מסוימת, המיועדת לאסירים, ששודרה בתחנת רדיו קהילתית באוסטרליה (Minc et al., 2007). המחקר השלישי הוא היחיד

⁴ תוכנית הבוקר (Porridge) זכתה ב-2012 במקום הראשון בפרס תוכנית הבוקר של השנה הניתן מטעם רדיו סוני, פרס האקדמיה (Sony Radio Academy Award) (Bedford, 2018).

שבדק דפוס האזנה לרדיו שמפעילים אסירים (Prison Radio Association, 2016; Redford, 2016).

בוניני ופרוטה (Bonini & Perrota, 2007) בחנו את שיעורי ההאזנה של אסירים לתוכניות רדיו המשודרות בתחנות רדיו ציבוריות באיטליה, ומצאו שהם נמוכים בהרבה משיעורי ההאזנה שלהם טרם כליאתם. הם טענו שירידה זו נבעה מהגבלת חופש הפעולה בכלא ומצמצום האפשרויות הטכניות להאזין לרדיו בשעות ובימים הרצויים להם. בה בעת מצאו החוקרים עלייה בשיעורי ההאזנה לתוכניות רדיו בקרב אסירים שנהגו להאזין להן רק מדי פעם טרם כליאתם. הסיבה הייתה נגישותו של הרדיו בין כותלי בית הסוהר, שהייתה גבוהה מזו של אמצעי תקשורת אחרים, כגון טלוויזיה או אינטרנט. ספציפית נמצא שאסירים מאזינים לתוכניות רדיו במשך שעה ביום בממוצע, תוך העדפה ברורה לשעות הבוקר ולתוכניות מוזיקה. מינק ועמיתיה (Minc et al., 2007) בחנו את הרגלי ההאזנה של 500 אסירים ואסירות באוסטרליה ובני משפחותיהם לתוכנית ששודרה בכלא ובתחנת רדיו ציבורית מקומית, ואשר עסקה ברפואה ובבריאות בכלא (Jailbreak Health Project). מטרתה של התוכנית הייתה לספק מידע בנוגע למגוון מחלות (בעיקר הפטיטיס B ו-C ומחלת האיידס), לדרכי הטיפול בהן ולדרכי מניעתן, ולסייע בריכוך תחושת הבידוד החברתי והמשפחתי שחווים אסירים רבים החולים בהן. במסגרת התוכנית רואינו מומחי תוכן בתחום הבריאות והרפואה ואסירים הסובלים מהמחלות. ממצאי המחקר הראו שמכלל אוכלוסיית האסירות והאסירים שלקחו חלק במחקר האזינו לתוכנית 23% מהאסירות ו-16% מהאסירים. אף שהחוקרים בחרו שלא להסיק מסקנות כלשהן אודות יעילות התוכנית והצלחתה אלא להתמקד בשיעורי ההאזנה אליה בלבד, הם ציינו ששיעורים אלה מצביעים על פופולריות מסוימת של תוכניות המספקות לאסירים מידע רלוונטי אודות חיי היומיום שלהם. החוקרים הדגישו שחשוב לערוך מחקרי המשך שיבחנו עד כמה הקפידו האסירים למלא את ההנחיות וההוראות שניתנו להם בתוכנית ולאילו פרקי זמן.

לבסוף, האיגוד הבריטי לרדיו בכלא (Prison Radio Association, 2016; Redford, 2016) בחן את דפוס ההאזנה של אסירים לתוכניות רדיו שמשדרת תחנת הרדיו הבית-כלאי הלאומי (National Prison Radio). ממצאי המחקר הראו, שמכלל 80,000 האסירים הכלואים בבתי הכלא בבריטניה שמעו 99% על קיומו של הרדיו, 37% מהם הקשיבו לו מדי יום ביומו וזמן ההקשבה היומי הממוצע של האסירים לרדיו עמד על 10.5 שעות.

השפעות ההאזנה לתוכני הרדיו על רווחתם האישית והנפשית של אסירים-מאזינים

חוקרים שונים מניחים שלהאזנה לתוכניות רדיו בכלל ולתוכניות רדיו בכלא בפרט השפעה רבה על קידומם של נורמות וערכים חברתיים חיוביים ועל רווחתם האישית והנפשית של אסירים (Bedford, 2002; Jewkes, 2015, 2016).

ג'וק (Jewkes, 2002) בדקה באמצעות ראיונות חצי מובנים עם 62 אסירים, הכלואים לתקופות מאסר ארוכות כולל מאסרי עולם, את הקשר בין הפעלה והנגשה של אמצעי תקשורת בכלא (ובכלל זה טלוויזיה ורדיו המנוהלים בידי אסירים או בידי תחנות חיצוניות) לבין חוויית הכליאה של אסירים (בדגש על הסתגלות לחיי הכלא). ממצאי מחקרה הראו שרדיו וטלוויזיה מספקים לאסירים תכנים המאפשרים להם ליצור זהויות חדשות, לחקור את העצמי הפנימי שלהם ולחוות תחושה של אוטונומיה וכבוד עצמי, למרות היותם בתוך מסגרת טוטלית המאופיינת, בין היתר, בביטול ה"עצמי" והזהות הקודמת של האסיר.

בהקשר זה הסכימו חוקרים אחרים מתחום הרדיו, שהשתתפות אקטיבית בשידורים או השתתפות פסיבית באמצעות האזנה לרדיו פועלות כאנטיתזה למיתוג החברתי השלילי של האסירים, משום שהן מעודדות תחושה של שייכות ורצון מצידם להיות אזרחים מן השורה (Anderson, 2008, Bedford, 2014, 2015; Bedford, 2015). בדפורד (שם) הוסיפה, שרדיו בכלא הוא גם מקור חשוב של אקטיביזם ושינוי חברתי, כמו גם צמצום התנהגות עבריינית, משום שהוא מתמקד במגוון נושאים הנוגעים במיוחד לאוכלוסיית הכלואים, ובהם מתן שירותי רווחה ובריאות ראויים בכלא והנגשה של תוכניות חינוך, טיפול ושיקום. טענתיה התבססה על דבריהם של אסירים, ולפיהם תכנים רבים המשודרים בתוכניות הרדיו בתוך הכלא מסייעים להם בהתוודעות לשירותי תמיכה שונים המצויים בבית הסוהר ובפיתוח חשיבה אותנטית בכל הנוגע לעריכת שינוי חיובי בחייהם (Bedford, 2016). עוד הם מסייעים להם לפתח יכולות תקשורת בין-אישית, לחוש שייכות ולרכוש הבנה של מושגים כגון קהילה, אחריות ואמפתיה (Bedford, 2015).

מחקרו של פישר (Fisher, 2009) על תחנת רדיו בכלא באוסטרליה מצא, לאור דברי אסירים, שהרדיו בכלא מאפשר להם להביע את קולם, בעיקר באמצעות בקשת שירים, וכן מסייע להם להתכונן לתקופת החגים ולהיכנס לאווירה חגיגית. תוכניות אלה, לפי האסירים וצוות בית הסוהר, מכוננות בין האסירים, ובמיוחד בקרב קבוצות הילידים, קשרים חיוביים.

לבסוף, וילקינסון ודייוידסון (Wilkinson & Davidson, 2010), שבדקו את השפעת ההאזנה לתוכניות רדיו בכלא (כלומר רדיו בין כותלי הכלא, המשדר לאוכלוסיית הכלואים בו בלבד) על מצבם הנפשי של אסירים, מצאו שהרדיו בכלא הוא כלי אפקטיבי לפיתוח תקשורת בין-אישית בין הכלואים ולהקלה של תחושת הניכור השוררת בו. חלק מהאסירים ציינו שהאזנה לסיפורים של אסירים אחרים הייתה מקור השראה לעריכת שינוי חיובי בחייהם. אחרים אמרו שהרדיו הוא "חלון" לעולם, ומסייע להם לשמר תחושה של קהילתיות ומעורבות קהילתית, בעודם מתמודדים עם תחושות של אנומיה ובידוד חברתי.

השפעות השידור ברדיו בכלא על האסירים המשדרים

אחד התפקידים המרכזיים של תקשורת בכלל, ושל שידורי רדיו ושידורי רדיו בפרט, הוא עיצוב דעת הקהל (Grunangerl et al., 2012; Kim & Yang, 2019). מתוקף תפקיד זה על השדרנים והעובדים בתחנת הרדיו לפתח יחסי אמון עם מאזיניהם (שם) ולהבין, שעליהם להפנות את הכוח המצוי בידיהם, כמעצבי דעת קהל וכבעלי השפעה על מקבלי החלטות, לחיזוק מעמדה של הקהילה שלה הם משדרים (Carpentier 2011; Moe, 2010).

למרות ההכרה התיאורטית והמקצועית בכוחם הרב של העובדים ברדיו וביכולתם להשפיע על מקבלי החלטות ועל דעת קהל, נערך רק מספר מצומצם ביותר של מחקרים הבוחנים את השפעת העבודה ברדיו עליהם, על אלה העובדים ברדיו קהילתי מחוץ לכלא ועל אלה העובדים ברדיו בכלא. מילאן (Milan, 2008) מצא, שרוב העובדים בתחנת רדיו קהילתי באיטליה חשו אושר בעבודה, תחושה שמצאה את ביטויה העיקרי במוטיבציה גבוהה לעבוד בהתנדבות ובמעורבות רבה בעשייה התקשורתית. הסיבות המרכזיות לכך, לטענת החוקר, היו אופייה העצמאי והלא ממוסד של העבודה, ההפקה המהנה והמתגמלת של תוכניות וההקשבה לשידורנים. הוא הסיק שרדיו קהילתי הוא מקור לסיפוק, לאושר, להתרגשות ולהעצמה.

צ'ורצ'ר (Churher, 2008) בדקה כיצד תופסים עובדים (אזרחים ואסירים) של תחנת רדיו בתוך הכלא את מהות עבודתם ואת משמעותה. המחקר התמקד בתחנת רדיו הנמצאת בתוך כלא אנגולה שבארצות הברית, ששידוריה נקלטים הן בכלא והן מחוצה לו, בטווח של קילומטרים בודדים. תחנת רדיו זו משדרת תוכניות עם אופי דתי (נוצרי או מוסלמי), המעודדות אסירים לחולל שינויים במסלול חייהם, ובמילותיו של מנהל הכלא, לחולל "שיקום מוסרי" (p. 82). החוקרת טענה, שהאפשרות לקחת חלק פעיל ביצירת התכנים המשודרים בתחנת הרדיו הפכה את האסירים העובדים בה שותפים בפיקוח ובניהול החברתי של בית הסוהר ושל עצמם. קונקרטי סייעו האסירים המשדרים להנהלת הכלא בשיקום אסירים באמצעות שידור תכנים הנושאים משמעות רוחנית ושיקומית. בד בבד, נוכח רצונם לשמור על עבודתם בתחנת הרדיו ולהמשיך להשפיע על דעת הקהל בכלא ומחוצה לו, שמרו האסירים המשדרים באדיקות על כללי ההתנהגות הנדרשים בכלא. הם נמנעו מלנצל את החופש היחסי שניתן להם, בהשוואה לאסירים אחרים, לקידום אינטרסים אישיים, כגון תנאי מחיה טובים יותר או אישור חופשות.

דוליווה (Doliwa, 2013) בחנה, באמצעות ראיונות עומק עם תשעה אסירים, את השפעות העבודה בתחנת רדיו בבית כלא בפולין. ממצאי מחקרה הראו שהאסירים תופסים את העבודה ברדיו כאמצעי לשיפור איכות החיים בכלא ולהינתקות נפשית ורגשית מהשהות בו, ועל כן הם מייחסים לה משמעות גדולה. דוליווה הסיקה שעבודה ברדיו בכלא היא כלי חשוב ורלוונטי לשיקום אסירים ולמימוש

הפוטנציאל החיובי הטמון בהם. אחת התוצאות החיוביות של סוג זה של השתתפות פעילה בשיקום של עצמם היא האפשרות הנפתחת לפניהם, ללמוד כישורי הפקת רדיו לצד מיומנויות בסיסיות (למשל ידע במחשבים, קריאה או אוריינות). בדפורד (Bedford, 2015) מצאה, שדרך הפקת תוכניות עם תוכן חברתי, כגון סדרת תוכניות על צדק מאחה, אסירים יכולים ללמוד על "אחריות חברתית". ניט וטיי (Knight & Tighe, 2017) ציינו שאסירים, במיוחד אלה העובדים זה לצד זה עם מפיקי רדיו מקצועיים, יכולים לפתח כישורים חיוניים העשויים לשפר את אפשרויות התעסוקה שלהם בעתיד.

רדיו פוקוס – המודל הישראלי של תחנת רדיו בכלא⁵

בשנת 2017 נוסדה בבית סוהר איילון שבאזור העיר רמלה תחנת רדיו בכלא. תחנת רדיו זו, רדיו פוקוס, הוקמה בזכות יוזמה של אדם פרטי אחד – הגברת קארין עובדיה שהגתה את הרעיון, שכנעה את שב"ס לאמצו וגייסה כספים להפעלתו, כשהיא רוקמת שיתוף פעולה בין עמותת טופז ליזמות וחדשנות חברתית לבין המחלקה לתקשורת במכללת ספיר, המוסד לביטוח לאומי ושירות בתי הסוהר. התחנה משדרת ב"מעגל סגור" לכלל בתי הסוהר הפליליים במדינת ישראל. מבחינת המבנה והציוד שלה היא דומה לכל תחנת רדיו אזרחית; יש בה שני אולפני הקלטה, מספר מחשבים, תוכנות עיבוד וספריית קלטות.

היא משדרת 24 שעות ביממה, שבעה ימים בשבוע, ותוכניותיה כוללות תכנים בתחומי החדשות, האקטואליה, הכלכלה, הספורט, הבריאות והמוזיקה. חלק מהתוכניות, המשודרות מדי יום, הן שידורים חוזרים.

רדיו פוקוס מופעל, כמעט כולו, בידי אסירים, כשלצידם מסייע צוות מקצועי אזרחי הכולל את מנהלת הפרויקט, את מנהל תחנת הרדיו ואת המפיק. התכנים המשודרים בתחנה הם פרי יצירתם של האסירים העובדים בה, והם מיועדים בלבדית לכלל אוכלוסיות הכלואים הפליליים במדינת ישראל. תכנים אלה, החל בשלב כתיבתם וכלה בעריכתם ובהקלטתם, עולים כולם לשידור רק לאחר שניתן אישור הממונה הרלוונטי מטעם שירות בתי הסוהר.

אגף המגורים של האסירים העובדים ברדיו נמצא בסמיכות לתחנה ובתוך מתחם כלא איילון, והם שוהים ולנים בו בשעות שאינם עובדים. לפני שהתקבלו לעבודה ברדיו פוקוס, שהו אסירים אלה בבתי סוהר פליליים שונים במדינת ישראל, והם הועברו לבית הסוהר איילון, לאחר שהביעו את רצונם לעבוד בתחנת הרדיו ונמצאו מתאימים. האסירים עברו הליכי מיון וסינון קפדניים בהובלת צוות רדיו פוקוס וצוות אנשי חינוך וביטחון של שירות בתי הסוהר. אלה כללו ראיונות אישיים ועמידה במגוון קריטריונים: מוטיבציה ורצון להשתלב בפרויקט; ידע בקריאה ובכתיבה בעברית; העדר סכסוכים קודמים עם אסירים השוהים בבית סוהר איילון; הימנעות מסמים ומאלכוהול; יתרה של שנת מאסר אחת לפחות בטרם יהיו זכאים להתייצב לפני ועדת שחרורים ולבקש קיצור מאסר. מלבד זאת נקבע שאסירים שהורשעו בעבירות מין לא ייכללו בפרויקט. אסירים שנמצאו (או נמצאים) מתאימים לפרויקט חתמו על התחייבות להשתלב בו לפרק זמן של שנה ועל נכונות לעבור למתקן הכליאה איילון.

⁵ פרק זה נכתב על בסיס ידע מקצועי רחב של עורכי הדוח. ידע זה מבוסס על ראיונות שנערכו עם עשרות אסירים העובדים (או עבדו) ברדיו, עם מנהלת התחנה, עם המפיק האחראי של הרדיו ועם קצין חינוך האחראי על פעילות התחנה מטעם שב"ס.

אחת לשישה חודשים בממוצע נפתח קורס הכשרה מקצועית לעבודה ברדיו. הקורס נמשך חודש ימים, וכולל הכשרה תיאורטית ומעשית להפקת שידורי רדיו ולימוד תכנים רלוונטיים, ובהם עקרונות בסיסים של שימוש בשפה (עברית, דיקציה ואינטונציה), הגשה מתקדמת (הגשת מוזיקה, הגשה אישית ואומנות הריאיון), עריכת תוכן, סאונד ומוזיקה באמצעות תוכנת מחשב, יצירת קדימונים ותשדירים רדיופוניים, טכנאות והפקה. באופן ספציפי יותר, התכנים הנלמדים במסגרת הקורס כוללים כתיבה רדיופונית, כתיבה יצירתית (כתיבת דיוקן), קריינות והגשה, עריכת מוזיקה, תחקיר נושא, ניהול ויכוח (Debate) ברדיו, כתיבת טורי דעה, עקרונות דיווח, ניהול פאנלים, תורת הריאיון, עריכת משדרים, עריכת חדשות, פודקסטים והפקה. לצידם נלמדים נושאים טכניים, ובהם תפעול אולפן (קונסולה, תוכנת ניגון שירים), יישומי מחשב, אתיקה מקצועית, הקלטה ועריכת סאונד. המורים בקורס הם מרצים ממכללת ספיר ואנשי מקצוע מנוסים (כגון שדרני רדיו, כתבים או קלינאי).

שיטה

מחקר זה שילב בין שיטות מחקר כמותניות (ראו הרחבה להלן) לבין מחקר איכותני-פרשני. המחקר האיכותני-הפרשני (Gergen, 2009) מבקש להתחקות אחר נקודות המבט של משתתפיו, כפי שהם מנסחים אותן (נצר, 2012). בכל מידע המתקבל ישירות מהנשאלים, אשר מכיל את התיאורים, ההסברים, ההמחשות, הפירושים, העמדות, המחשבות וכל סוג אחר של מידע מילולי תיאורי על המציאות הנחוות, רואה המחקר האיכותני מקור מידע ראשוני (שקדי, 2003). גישה זו מתייחסת לתופעות הנחקרות באופן הוליסטי, והנחת היסוד שלה היא שהבנת ההקשר של התופעה הנחקרת חיונית להבנת התופעה עצמה (שקדי, 2003; Charmaz, 2014).

דגימה

במחקר יושמה גישת דגימת אשכולות שכבתית אקראית רב-שלבית. תחילה דגמנו באקראי שישה בתי סוהר משלוש שכבות (אזורים גיאוגרפיים) לפי גודלם וייצוגם בארץ (שלושה באזור המרכז, שניים בצפון ואחד בדרום); שלושה בתי סוהר שרמת הביטחון בהם מרבית ושלושה שרמת הביטחון בהם בינונית). לאחר מכן בחרנו באקראי שתיים-ארבע מחלקות מכל בית סוהר (אשכולות). כל האסירים במחלקה השלימו את הסקר. הנתונים נאספו בשלושה סבבים בין השנים 2018-2019 כחלק ממחקר גדול יותר. שיעור ההיענות עמד על 80.5%. המחקר אושר בידי ועדות האתיקה המוסדיות, והנתונים נאספו בהתאם לפרוטוקולים של נושא האדם.

אוכלוסיית המחקר^{6,7}

המחקר כולל שלוש אוכלוסיות נפרדות של נחקרים:

- 1) **אסירים מאזינים** – מדגם אקראי של 651 אסירים מכלל האסירים, המרצים תקופות מאסר בששת בתי הכלא עם דרגות הביטחון המרבית והבינונית שהשתתפו במחקר, אשר נחשפו לשידורי רדיו פוקוס במשך שלושה חודשים לפחות (או המודעים לפעילותו ובחרו שלא להאזין לשידוריו). הסבב הראשון מנה 218 אסירים, הסבב השני – 236 והסבב השלישי – 201.
- 2) **אסירים משדרים** – 28 אסירים המפעילים את תחנת הרדיו. אסירים אלה חוו את הלימוד של תפקידי הרדיו, עבודת צוות, עבודה אישית, יצירת תוכני השידור, עריכתם ושידורם, על כל המורכבות, האחריות וריבוי הפנים הכרוכים במשימה זו. הראיונות עם אסירים אלה סייעו בהמשגת פרויקט

⁶ הכרחי לציין שהחלק הכולל ניתוח של הממצאים הכמותניים בדוח זה מתייחס רק לאסירים מאזינים.
⁷ התכנון המקורי של המחקר התייחס גם לאוכלוסיות אחרות, ובהן צוות המדריכים של הרדיו, צוות שב"ס שעובד ברדיו, נציגי עמותת **טופז** – יזמית פרויקט רדיו פוקוס – וחמש קבוצות ביקורת של אסירים מאזינים. ואולם נוכח התחלופה הרבה במקומות התעסוקה של חברי קבוצות הביקורת ושל חברי סגל שב"ס העובדים עם האסירים ברדיו פוקוס, לא ניתן היה לכלול אוכלוסיות אלה במחקר ובדוח זה.

הרדיו בכלא ובהערכת הכשרתם. ניתוח תוכני הראיונות עימם התבסס על התיאוריה המעוגנת בשדה (Grounded Theory) (Glaser & Strauss, 1967), ולפיה החוקרים בונים קו סיפורי וממשיגים את התופעה הנחקרת בהתאם לנתוני השדה ובכפוף לחקירה אינדוקטיבית של הנושא (Strauss & Corbin, 1998). האסירים שנכללו בקבוצה זו היו מכלל מחזורי ההכשרה לאורך שלוש שנות המחקר.

3) **אסירים מאזינים** (מחקר איכותני) – חלק זה של הדוח עוסק בהשפעות הסובייקטיביות של חוויית ההאזנה לתוכניות רדיו פוקוס על אסירים מאזינים (12 במספר). עניינם המרכזי של הראיונות בשלב זה היה לבחון את השפעתה של ההאזנה לתוכניות הרדיו על דפוסי החשיבה וההתנהגות של האסירים המאזינים לו ועל תחילתו של תהליך שיקומי בחייהם, וכן על שלומותם (well-being) בכלא. המרואיינים היו מבתי הכלא איילון, מעשיהו ונווה תרצה, וכאמור נחשפו לשידורי הרדיו לפרק זמן של שלושה חודשים לפחות.

כלי המחקר

במחקר זה השתמשנו, כאמור לעיל, במגוון כלים איכותניים וכמותניים.

1) כלים איכותניים

ראיון עומק חצי מובנה (Semi-structured interviews) (Maruna, 2001) – ראיון מסוג זה מאפשר הכוונה לשאלות המחקר ובה בעת הבעה אישית חופשית בנושא המדובר (Flick, 2009). יתרונותיו הבולטים של כלי מחקר זה הם האפשרות לעמוד בהרחבה על עולם המשמעויות של כל מרואיין בהתייחס לנושא הנחקר (Rossman & Rallis, 2012; White, Oelke, & Friesen, 2012) והאפשרות לזיהוי הומוגני ולניתוח נרחב של תמות מרכזיות (Denzin & Lincoln, 2005).

הראיונות נערכו לשתי אוכלוסיות: אסירים משדרים ואסירים מאזינים. הראיונות עם 28 האסירים המשדרים כללו 12 שאלות ליבה שהתמקדו בחוויית העבודה ברדיו ובהשפעותיה עליהם, על כלל אוכלוסיית המאזינים ועל האווירה בכלא, מנקודת מבטם. ראיונות אלה נערכו בשתי נקודות זמן שונות: מיד לאחר סיום קורס ההכשרה (כחודש-חודשיים מאז הכניסה לפרויקט) ולקראת סיום ההשתתפות בפרויקט (כשנה לאחר סיום ההכשרה). השאלות שנשאלו התייחסו לתהליך הגיוס לפרויקט, לתהליך הלמידה בתוך הפרויקט, ליחס החברה (משפחה וחברים) לאסיר ולתהליכים אישיים שעברו המשתתפים במהלך ההכשרה והעבודה (ובכללם בחירת תכנים לתוכניות השונות ודרכי הפקתן).⁸

⁸ התכנון המקורי היה לערוך ראיונות בשלוש נקודות זמן: מיד לאחר סיום קורס ההכשרה (אסירים הנמצאים בין חודש לחודשיים בפרויקט), לקראת סיום ההשתתפות בפרויקט (כשנה מתחילת ההשתתפות בו) ולאחר השחרור מהכלא או

הראיונות עם האסירים המאזינים נערכו ל-12 אסירים משלושה בתי כלא (איילון, מעשיהו ונוה תרצה), שנחשפו לשידורי הרדיו לפרק זמן של שלושה חודשים לפחות. הראיונות נערכו באגפי החינוך של כל אחד מבתי הכלא במתכונת של 1:1 (פרט לחוקרת ולמראיין לא נכחו בחדר אנשים, בעלי תפקידים אחרים). כל ראיון נמשך כשעה וחצי והוקלט בהסכמת המראיינים ושירות בתי הסוהר.

א) שיטת ניתוח הראיונות

הראיונות נותחו בשיטת הניתוח הנושאי (Thematic Analysis) (Braun & Clarke, 2006) המתחקה דרך המילים והתיאורים של נחקרים אחר הרגשותיהם, מחשבותיהם, אמונותיהם והידע שלהם ואחר תפיסתם את המציאות שהם פועלים בה.

תהליך הניתוח נחלק לחמישה שלבים: (א) **קידוד פתוח** – איתור תמות ראשוניות; (ב) **קידוד צירי** – ניתוח מעמיק יותר של התכנים שסווגו לפי תמות בשלב א, וזיקוקם לכדי הגדרה ממצה יותר של כל תמה; (ג) **קידוד מכוון** – איסוף נתונים נוספים והטמעתם בתוך מערכת הקטגוריות הקיימת; (ד) **יצירת היררכיה בין קטגוריות הנושא** ומציאת זיקה ביניהן, כמו גם מעבר מהליך של עיבוד נתונים להמשגה ולקישור לתיאוריה; (ה) **יצירת מבנה תיאורטי** באמצעות קטגוריות הנושא השונות, וקישורן לספרות המחקר ולתיאוריה (Henley et al., 2012; Strauss & Corbin, 2008).

באשר לניתוח הנרטיבי של תוכני רדיו פוקוס, בניתוח זה נדגמו תוכניות מרכזיות מלוח השידורים של הרדיו (התוכניות נבחרו כמובן לאחר עיצוב לוח שידורים זה) ונבחנו העניינים האלה: הסוגיות המרכזיות העולות בלוח השידורים; מידת השילוב של תכנים שמביאים האסירים, המייצגים את עולמם האישי, עם תכנים דידיקטיים יותר (קמפיינים חינוכיים) בנושאים שנמצאים על סדר היום של גופים דוגמת שב"ס וביטוח לאומי; מידת האינטראקטיביות בשידורים אלה והאופן שבו הם "נותנים קול" גם לאסירים שאינם נמנים עם צוות הרדיו (תוכניות מוזיקה כבקשתך, ראיונות אישיים ועוד); עד כמה לוח השידורים משקף את כלל אוכלוסיות הכלא בכל הנוגע להיבטים של שפה, דת ומגדר (העניין האחרון כמותני יותר במהותו).

המעבר לתוכניות שיקום או טיפול אחרות. ואולם השלב השלישי של הראיונות לא הגיע לכלל מימוש משלוש סיבות: (1) שני אסירים בלבד השתחררו מהכלא במהלך השנתיים של איסוף הנתונים, והם הביעו אי רצון להשתתף בראיונות; (2) בוטלו הראיונות שהיו אמורים להיערך בבית הסוהר בעקבות התפרצות מגפת הקורונה וסגירת שעריו לכל המבקרים. (3) חלק לא מבוטל מהאסירים המשדרים נמצאים בתחנת הרדיו בשעות ובימים מסוימים בלבד (לא בכל יום). בשאר הזמן הם משולבים במקומות תעסוקה שונים וגם בקבוצות טיפוליות. לכן רובם לא נכחו בתחנה גם לאחר שנקבעו עימם מועדים לראיונות.

ב) תוקף ומהימנות

שני מדדים שימשו לתיקוף הממצאים ומהימנותם: **אמינות** (trustworthiness), מדד המורכב מתוקף חיצוני, מהימנות ואובייקטיביות; **יושרה** (authenticity), מדד המתמודד עם בעיית ההטיות על רקע תפיסות אישיות וסוציולוגיות של החוקר (Guba & Lincoln, 1989).

לשם הקפדה על מדד **האמינות** שמרו החוקרים על שני קריטריונים עיקריים: *credibility* ו- *dependability*. ספציפית הציגו החוקרים את נושא המחקר, את גודל הדגימה ואת אוכלוסיית המחקר, הסבירו את המניעים לבחירת שיטת המחקר ואת דרך סיווג וקידודן של יחידות המשמעות, שבאמצעותן נותחו ממצאי המחקר, והקפידו על היצמדות נאמנה למסגרת המחקר ולשאלות שנבחרו בתחילתו (מדריך ריאיון) (Turner, 2010).

באשר למדד **היושרה**, כדי להסיק מסקנות מחקריות באופן אמין ואובייקטיבי, הקפידו החוקרים על הצגה מאוזנת ושוויונית של כלל דעות הנחקרים והשקפת עולמם, ובכלל זה גם דעות השונות מהשקפות החוקרים (Lincoln & Guba, 1985).

2) כלי מחקר כמותניים

שאלונים שחולקו **לכל האסירים המאזינים** שהשתתפו במחקר (השאלונים המלאים נמצאים בנספח (1)

שאלון פרטים סוציו-דמוגרפיים **לאסירים שהוכשרו לעבודה כשדרנים ברדיו פוקוס**. השאלון שחובר במיוחד לצורך מחקר זה נועד לברר את הפרטים האלה: גיל, מוצא, דת, שנת עלייה, מצב משפחתי, מספר ילדים, שירות צבאי, תעסוקה ושנות השכלה, כמו גם פרטים על עברם הפלילי – סוג העבירה, משך מאסר והיסטוריה עבריינית.

מספר פריטים	תוקף	מהימנות במחקרים קודמים	מה בודק	מקור	שם השאלון
18			מאפיינים סוציו-דמוגרפיים ורקע עברייני		שאלון פרטים אישיים
12	נבחן בקרב האוכלוסייה הכללית בישראל (Levav et al., 2007) וכן באוכלוסיות אסירים ואסירים משוחררים (McAloney, 2011). מחקרים רבים הצביעו על תוקף גבוה.	.88- .93	שאלון מצוקה רגשית	Goldberg (1972)	General Health Questionnaire (GHQ12)
6	שאלון ה-STAI המלא נבחן באוכלוסיית אסירים בישראל (Bensimon, Einat, & Gilboa, 2015). לשאלון המקוצר מתאם של 0.90 עם השאלון הארוך	0.82	מדד לחרדה מצבית	Marteanu & Bekker (1992)	State-Trait Anxiety Inventory 6 (STAI 6S)
25	נמצא בעל תוקף מתכנס ותוקף מבחין. נבחן באוכלוסיית אסירים, באוכלוסיות קליניות ולא קליניות (Moeller et al., 2016)	0.89-0.92	בוחן תגובות תוקפניות/אלימות במגוון מצבים בתגובה לפרובוקציות (מכיל תיאור של מצב שיש לדרג עד כמה הוא עצבן אותם)	Novaco (2003)	Novaco Anger Scale SF
10			בוחן הערכה עצמית – אמונות חיוביות ושליליות על העצמי	Rosenberg, (1965)	Rosenberg Self Esteem scale
	Bonini & Perrotta, 2007; Akintayo & Akinjiyan, 2015		שאלון האזנה לרדיו		

ממצאים

נתונים סטטיסטיים המתייחסים לאסירים המאזינים

להלן יובאו תיאור המדגם של בתי הכלא ומספר האסירים המאזינים שהשתתפו במחקר (בכל אחד משלושת הסבבים) ותוצאות המבחנים שבדקו את הקשרים שבין האזנה לרדיו פוקוס לבין מספר פרמטרים (ראו הרחבה בהמשך).

ראוי לציין, שבהצעת המחקר המקורית ביקשנו לבדוק גם את מערכות היחסים המתנהלות בין האסירים לבין הסגל, את האקלים הבית-כלאי, את השפעת הרדיו על הסגל, את יומני האגפים ואת תחושת המסוגלות (חוללות/ efficacy) של האסירים המאזינים. **זה לא הסתייע מסיבות שלא תלויות בצוות המחקר.**

לוח 1 להלן מציג את מדגם בתי הכלא והאסירים המאזינים לרדיו פוקוס, שהשתתפו במחקר:

לוח 1: תיאור המדגם לפי בית כלא, מספר אסירים וסבב

סטטיסטי	סבב 3 (n=201)	סבב 2 (n=236)	סבב 1 (n=218)	סך כל המדגם (N=655)		
Chi square(2) = 9.05, p=.01						בית סוהר
	98 (48.8%)	84 (35.6%)	81 (37.2%)	263 (40.2%)	מרבי	
	103 (51.2%)	152 (64.4%)	137 (62.8%)	392 (59.8%)	בינוני	
Chi square(2) = 13.41, p=.001						מגדר
	38 (18.9%)	24 (10.2%)	17 (7.8%)	79 (12.1%)	נשים	
	163 (81.1%)	212 (89.8%)	201 (92.2%)	576 (87.9%)	גברים	
F(2,543)=.464, ns	34.5±11.6	35.6±13.1	35.7±12.3	35.3±12.4		גיל
F(2,506)=.112, ns	10.7±3.2	10.6±3.2	10.6±3.0	10.6±3.1		השכלה
Chi square(2) =7.766, ns						דת
	53 (36.3%)	99 (47.6%)	89 (46.6%)	241 (44.2%)	יהודי	
	14 (9.6%)	9 (4.3%)	11 (5.8%)	34 (6.2%)	נוצרי	
	74 (50.7%)	95 (45.7%)	86 (45%)	255 (46.8%)	מוסלמי	
	5 (3.4%)	5 (2.4%)	5 (2.6%)	15 (2.8%)	אחר (דרוזי; צירקסי; אחר)	
Chi square(2) = 8.343, p=.015						ארץ לידה
	109 (54.2%)	156 (66.1%)	144 (66.1%)	409 (62.4%)	ישראל	
	92 (45.8%)	80 (33.9%)	74 (33.9%)	246 (37.6%)	לא ישראל	
Chi square(8) = 15.771, p=.046						מצב משפחתי
	75 (52.1%)	105 (54.4%)	86 (46.7%)	266 (51.1%)	רווק	
	40 (27.8%)	53 (27.5%)	54 (29.3%)	147 (28.2%)	נשוי	
	21 (14.6%)	33 (17.1%)	42 (22.8%)	96 (18.4%)	גרוש	
	5 (3.5%)	2 (1.0%)	0 (0%)	7 (1.3%)	אלמן	
	3 (2.1%)	0 (0%)	2 (1.1%)	5 (1.0%)	פרוד	
Chi square(2) = 3.852, ns	78 (59.5%)	129 (69.4%)	118 (61.8%)	325 (64%)		פנייה לקבלת טיפול בכלא
Chi square(2) = 2.591, ns	41 (32.5%)	47 (26%)	59 (33.1%)	147 (30.3%)		משולב במחלקה טיפולית
Chi square(2) = 13.052, p=.001	24 (17.1%)	62 (31.5%)	66 (34.6%)	152 (28.8%)		מכור לסמים/אלכוהול
F(2,501)=4.391, p=.013	1.9±1.7	2.4±2.0	2.7±2.9	2.4±2.4		מספר מאסרים

הערה: כשמדובר במשתנים קטגוריאליים מופיע גודל הקבוצה במספר (n) ובסוגריים השכיחות היחסית (%). כשמדובר במשתנים כמותיים מופיע הממוצע ± סטיית תקן.

לוח 2 מציג את שיעורי ההאזנה לרדיו פוקוס. על פי התוצאות עומדים שיעורי ההאזנה בכל שלושת הסבבים על כ-80% ללא שינוי לאורך זמן.

לוח 2: שיעורי האזנה לרדיו פוקוס על פי סבב

סטטיסטי	מאזינים לרדיו		סבב
	לא	כן	
Chi square (2)= .738, ns			
	36 (17%)	176 (83%)	1
	45 (19.9%)	181 (80.1%)	2
	32 (17.4%)	152 (82.6%)	3

לוח 3 מציג את תדירות ההאזנה לרדיו פוקוס לאורך שלושת סבבי המחקר. התוצאות מלמדות, שתדירות ההאזנה יציבה יחסית לאורך הסבבים, ועומדת על כ-20% המאזינים פעם בשבוע, על כ-20% המאזינים פעמיים-שלוש בשבוע ועל כ-60% המאזינים כמעט מדי יום.

לוח 3: תדירות ההאזנה לרדיו פוקוס לפי סבבים

סטטיסטי	תדירות האזנה			סבב
	כמעט מדי יום	פעמיים-שלוש בשבוע	פעם בשבוע	
Chi square (4)= 8.536, p=.07				
	107 (61.5%)	30 (17.2%)	37 (21.3%)	1
	117 (64.3%)	32 (17.6%)	33 (18.1%)	2
	80 (51.6%)	43 (27.7%)	32 (21.6%)	3

לוח 4 מציג את ממוצע שעות ההאזנה ביום. התוצאות מראות ממוצע יציב בשלושת הסבבים: כשני שלישים מהאסירים מאזינים לרדיו שעה-שעתיים ביום, כ-20% מאזינים שלוש-ארבע שעות ביום, ו-15% מאזינים ארבע שעות ויותר מדי יום.

לוח 4: ממוצע שעות האזנה ביום לרדיו – לפי סבבים

סטטיסטי	שעות האזנה			סבב
	4 שעות ויותר	4-3 שעות ביום	2-1 שעות ביום	
Chi square (4)= 5.083, ns				
	25 (14%)	43 (24%)	111 (62%)	1
	20 (16.7%)	27 (15%)	123 (68.3%)	2
	20 (13.2%)	30 (19.9%)	101 (66.9%)	3

לוח 5 מציג את שעות ההאזנה המועדפות. הממצאים שלהלן מלמדים ששעות ההאזנה השכיחות הן שעות אחר הצהריים והערב, שבהן מאזינים כ-50%. שיעורים אלה נשארו יציבים בשלושת הסבבים.

לוח 5: שעות ההאזנה לרדיו פוקוס

סטטיסטי	סבב 3 (n=176)	סבב 2 (n=181)	סבב 1 (n=176)	כלל המאזינים לרדיו (N=509)	
$\chi^2(2)=3.11, ns$	30 (19.7%)	41 (22.7%)	49 (27.8%)	120 (23.6%)	מאזינים בבוקר
$\chi^2(2)=.60, ns$	8 (5.3%)	8 (4.4%)	11 (6.3%)	27 (5.3%)	מאזינים בזמן עבודה
$\chi^2(2)=.93, ns$	76 (50%)	81 (44.8%)	82 (46.6%)	239 (47.0%)	מאזינים אחה"צ
$\chi^2(2)=5.61, p=.06$	69 (45.4%)	71 (39.2%)	91 (51.7%)	231 (45.4%)	מאזינים בערב
$\chi^2(2)=.60, ns$	43 (28.3%)	51 (28.2%)	40 (22.7%)	134 (26.3%)	מאזינים בלילה

יש להתייחס ללוח שלעיל לאור הנתונים האלה: בשנת 2018, השנה הראשונה להפעלתו של הרדיו (שבה הועברו סבבים 1 ו-2 של המחקר), שודר רובן המוחלט של התוכניות בשעות הבוקר (07:30-07:00) ואחר הצהריים (16:00-19:00). על כן ייתכן שהסיבה למספר הנמוך של המאזינים בזמן שעות העבודה בשנת 2018 (n=19) היא שלאורך רובה לא שודרו תוכניות בשעות אלה. הסבר זה אינו תקף למספר המאזינים הנמוך בשעות העבודה בשנת 2019 (n=8), משום שבשנה זו שודרו בשעות אלה שידורים חוזרים של תוכניות הבוקר והערב. ואולם ייתכן ששידורים חוזרים הם הסיבה העיקרית לשיעורי ההאזנה הנמוכים.

ובכל זאת מעניין לציין שלא מצאנו שינויים בשיעורי ההאזנה בשעות השונות, אף שהשידורים הפכו מגוונים יותר. ההסבר המרכזי לכך, מנקודת מבטנו, הוא נוחות ההאזנה לתוכניות הרדיו בשעות אלה, מבחינת סדר היום (ולאו דווקא התכנים). הסבר זה מקבל משנה תוקף נוכח הנתונים בלוחות 6 ו-7 להלן, בדבר הסיבות שבגינן בוחרים האסירים להאזין לתוכניות ובדבר עמדותיהם כלפי הרדיו. הנתונים בלוח 6 מלמדים שהסיבה המרכזית להאזנה לרדיו היא התרגעות ואחריה, בסדר יורד, צבירת ידע ועדכונים על הנעשה בכלא.

לוח 7 מלמד על עמדות האסירים המאזינים לרדיו. מהנתונים המופיעים בו ניתן לראות שלאורך כל שלושת סבבי המחקר לא חל שינוי בעמדות האסירים כלפי הרדיו. ספציפית, נראה שהעמדה החיובית ביותר היא זו הרואה ברדיו מקור נחמה ואחריה זו המייחסת אמינות למידע המשודר בו.

בה בעת חייבים להדגיש כבר בנקודה זו (ראו התייחסות בפרק הדיון) שיש פער בולט בין עמדותיהם החיוביות של האסירים כלפי רדיו פוקוס לבין הממצאים הסטטיסטיים של המחקר בדבר שיעורי ההאזנה היציבים (אינם עולים) של האסירים לאורך שלושת סבבי המחקר, ובעיקר לבין אי השפעתו על מצבם הרגשי (כל ארבעת הפרמטרים) (ראו הרחבה מטה).

לוח 6: הסיבות להאזנה לתוכניות רדיו פוקוס

סטטיסטי	סבב 3	סבב 2	סבב 1	כללי	
Chi square (2)= 2.835, ns	18 (9%)	20 (8.5%)	11 (5%)	49 (7.5%)	קבלת החלטות
Chi square (2)= 5.54, p=.06	55 (27.4%)	43 (18.2%)	54 (24.8%)	152 (23.2%)	צבירת ידע
Chi square (2)= 2.246, ns	36 (17.9%)	31 (13.1%)	30 (13.8%)	97 (14.8%)	הרחבת ידע קיים
Chi square (2)= .292, ns	19 (9.5%)	25 (10.6%)	20 (9.2%)	64 (9.8%)	פתרון בעיות
Chi square (2)= 1.359, ns	33 (16.4%)	49 (20.8%)	42 (19.3%)	124 (18.9%)	עדכונים על הנעשה בכלא
Chi square (2)= 4.05, ns	17 (8.5%)	23 (9.7%)	31 (14.2%)	71 (10.8%)	עדכונים על הנעשה מחוץ לכלא
Chi square (2)= 5.93, p=.05	83 (41.3%)	125 (53%)	104 (47.7%)	312 (47.6%)	התרגעות

לוח 7: עמדות אסירים כלפי רדיו פוקוס

סטטיסטי	סבב 3 (n=139)	סבב 2 (n=154)	סבב 1 (n=150)	כללי *(N=443)	
Chi square (2)= .59, ns	101 (72.7%)	107 (69.5%)	109 (73.2%)	317 (71.7%)	האזנה לרדיו מנחמת
Chi square (2)= .082, p=.06	76 (58.9%)	91 (60.3%)	87 (58.8%)	254 (59.3%)	הרדיו משמיע תכנים שימושיים
Chi square (2)= .59, ns	74 (55.2%)	89 (58.6%)	87 (59.6%)	250 (57.9%)	הרדיו עורר מודעות לשירותי תמיכה בכלא
Chi square (2)= 3.72, ns	89 (65.4%)	85 (55.2%)	82 (56.2%)	256 (58.7%)	ישמחו להאזין לרדיו גם לאחר שחרורם
Chi square (2)= 3.41 ns	78 (57.4%)	71 (48.3%)	84 (57.9%)	233 (54.4%)	מספק מידע שלא יכלו להיחשף אליו בדרך אחרת
Chi square (2)= 1.17, ns	82 (61.7%)	94 (61%)	84 (56%)	260 (59.5%)	הרדיו מעניק השראה
Chi square (2)= .04, ns	74 (54.8%)	82 (54.7%)	80 (53.7%)	236 (54.4%)	מעודד אימוץ אורח חיים בריא
Chi square (2)= .95, ns	82 (60.7%)	95 (63.3%)	85 (57.8%)	262 (60.6%)	המידע ברדיו אמין

* לא כל המשתתפים ענו על כל השאלות, ולכן ה-n הכללי המרבי הוא 443, ומספר המשיבים נע בין 443 ל-428.

לוח 8 מציג את העדפות האסירים לסוגי התוכניות השונים (מוזיקה, שיח או שני הסוגים). הנתונים המופיעים בלוח מעידים על הבדלים מובהקים בהעדפותיהם לאורך הסבבים: (1) חלה עלייה הדרגתית בהאזנה לתוכניות שיח לאורך שלושת הסבבים; (2) חלה ירידה בהאזנה לתוכניות מוזיקה בין הסבב הראשון לשני ועלייה בשיעורי ההאזנה לתוכניות אלה בסבב השלישי; (3) חלה עלייה בהאזנה לתוכניות מוזיקה ולתוכניות שיח גם יחד בין הסבב הראשון לשני וירידה במשתנים אלה בין הסבב השני לשלישי.

ניתן לשער שהעליות והירידות בשיעורי ההאזנה לתוכניות המוזיקה לבדן ולשני הסוגים גם יחד (כשהאחד עולה, האחר יורד) באות זו על חשבון זו.

לוח 8: האזנה לתוכניות שיח לעומת האזנה לתוכניות מוזיקה או לשני סוגי התוכניות

סטטיסטי	סוג תוכנית			סבב	
	אסירים מוזיקה	מוזיקה	אסירים		
Chi square (4)= 11.801, p=.019	+				
		49 (30.8%)	82 (51.6%)	28 (17.6%)	1
		58 (40.6%)	51 (35.7%)	34 (23.8%)	2
		35 (27.6%)	56 (44.1%)	36 (28.3%)	3

לוח 9 מציג את רצונם או אי-רצונם של האסירים, שלקחו חלק במחקר זה, לעבוד ברדיו פוקוס. הנתונים מלמדים שמכלל האסירים המשתתפים במחקר (80% בקירוב לא מעוניינים לעבוד ברדיו. ממצאים אלה יציבים לאורך שלושת הסבבים.

לוח 9: הרצון של האסירים לעבוד ברדיו פוקוס

סטטיסטי	רצון לעבוד ברדיו פוקוס		סבב
	לא	כן	
Chi square (2)= .459, ns			
	177 (81.2%)	41 (18.8%)	1
	197 (83.5%)	39 (16.5%)	2
	167 (83.1%)	34 (16.9%)	3

לוח 10 מציג את תחומי העניין שאותם היו רוצים האסירים לשמוע יותר ברדיו פוקוס, לאורך שלושת סבבי המחקר. למעט תחום האמנות והמוזיקה בכלל, שבו נמצא הבדל מובהק לאורך שלושת הסבבים, אין שינוי (מובהק) בתחומי העניין של האסירים לאורך סבבי המחקר. שני התחומים שאותם ביקשו האסירים לשמוע יותר מאשר את האחרים הם שחרור מהכלא וזכויות אסירים (כ-60%). אחריהם (45% מכלל המשיבים) הם ציינו חינוך וכישורי חיים, שמירת קשר עם המשפחה ושמירת אורח חיים בריא.

לוח 10: תחומי העניין הפופולריים ביותר מבחינת האסירים המאזינים לאורך הסבבים

סטטיסטי	סבב 3 (n=176)	סבב 2 (n=181)	סבב 1 (n=176)	כלל המאזינים לרדיו (N=509)	
$\chi^2(2)=2.36, ns$	41 (27%)	63 (34.8%)	55 (31.3%)	159 (31.2%)	התמכרות לסמים ולאלכוהול
$\chi^2(2)=6.29, p=.04$	57 (37.5%)	91 (50.3%)	71 (40.3%)	219 (43%)	אמנות ומוזיקה בכלא
$\chi^2(2)=2.66, ns$	32 (21.1%)	39 (21.5%)	27 (15.3%)	98 (19.3%)	בריונות ואלימות
$\chi^2(2)=.26, ns$	69 (45.4%)	84 (46.4%)	77 (43.8%)	230 (45.2%)	חינוך וכישורי חיים
$\chi^2(2)=3.34, ns$	51 (33.6%)	76 (42%)	60 (34.1%)	187 (36.7%)	תעסוקה
$\chi^2(2)=1.73, ns$	50 (32.9%)	72 (39.8%)	63 (35.8%)	185 (36.3%)	התנהלות כלכלית
$\chi^2(2)=1.61, ns$	44 (28.9%)	53 (29.3%)	42 (23.9%)	139 (27.3%)	הורות
$\chi^2(2)=1.52, ns$	77 (50.7%)	80 (44.2%)	80 (45.5%)	237 (46.6%)	שמירת קשר עם המשפחה
$\chi^2(2)=2.00, ns$	79 (52%)	108 (59.7%)	98 (55.7%)	285 (56%)	שחרור מהכלא
$\chi^2(2)=2.76, ns$	47 (30.9%)	70 (38.7%)	68 (38.6%)	185 (36.3%)	בריאות נפשית
$\chi^2(2)=3.09, ns$	59 (38.8%)	77 (42.5%)	59 (33.5%)	195 (38.3%)	חוק ומשפט
$\chi^2(2)=.99, ns$	89 (58.6%)	109 (60.2%)	97 (55.1%)	295 (58%)	זכויות אסירים
$\chi^2(2)=2.91, ns$	66 (43.4%)	85 (47%)	67 (38.1%)	218 (42.8%)	שמירת אורח חיים בריא
$\chi^2(2)=1.03, ns$	55 (36.2%)	70 (38.7%)	59 (33.5%)	184 (36.1%)	תזונה
$\chi^2(2)=2.94, ns$	34 (22.4%)	52 (28.7%)	38 (21.6%)	124 (24.4%)	קריאה

לוח 11 מציג את שיעורי ההאזנה של האסירים המאזינים לקמפיינים שונים ברדיו פוקוס. הנתונים המופיעים בלוח מלמדים ששיעורי ההאזנה לקמפיינים נמוכים יחסית (8.9%-29.6%). ככלל ולאורך שלושת הסבבים היה נושא החינוך הקמפיין האטרקטיבי ביותר. ניתן לראות ירידה מובהקת בחשיפה לקמפיין פרח בין הסבב הראשון לסבבים האחרים. בשאר הקמפיינים לא נראים הבדלים מובהקים לאורך הסבבים.

לוח 11: חשיפה לקמפיינים

סטטיסטי	סבב 3	סבב 2	סבב 1	כללי	
Chi square (2)= 7.576, p=.023	29 (14.4%)	27 (11.4%)	45 (29.6%)	101 (15.4%)	קמפיין פרח
Chi square (2)= 3.231, ns	39 (19.4%)	63 (26.7%)	52 (23.9%)	154 (23.5%)	קמפיין חינוך
Chi square (2)= 2.246, ns	25 (12.4%)	21 (8.9%)	33 (15.1%)	79 (12.1%)	קמפיין חלומות/חלונות

לוח 12 מציג את המצב הרגשי (חרדה מצבית, כעס, מצוקה רגשית, הערכה עצמית) של האסירים המאזינים לתוכניות רדיו פוקוס לאורך שלושת סבבי המחקר ובכלל. בשונה מעמדותיהם החיוביות של האסירים כלפי רדיו פוקוס וכלפי קטגוריות התוכן שנבחנו בהקשר זה בחלק האיכותני של המחקר, הלוח מעיד על מגמת החמרה כללית בנוגע לחרדה, לכעס ולהערכה עצמית (כלומר: חרדה וכעס גדולים יותר והערכה עצמית נמוכה יותר), אם כי ההחמרה אינה מובהקת.

לוח 12: מצב רגשי של אסירים מאזינים לאורך הסבבים ובכלל

סטטיסטי	סבב 3	סבב 2	סבב 1	כללי	
F(2,520)=2.585, p=.076	42.5±17.7	39.3±16.0	38.6±15.6	39.9±16.4	חרדה מצבית
F(2,541)=.244, ns	65.8±23.3	65.0±34.1	63.8±19.4	64.8±26.6	כעס
F(2,524)=1.00, ns	24.4±8.4	23.3±7.2	23.5±6.9	23.7±7.5	מצוקה רגשית
F(2,495)=1.83, ns	32.5±9.5	31.4±7.0	30.9±6.3	31.5±7.6	הערכה עצמית

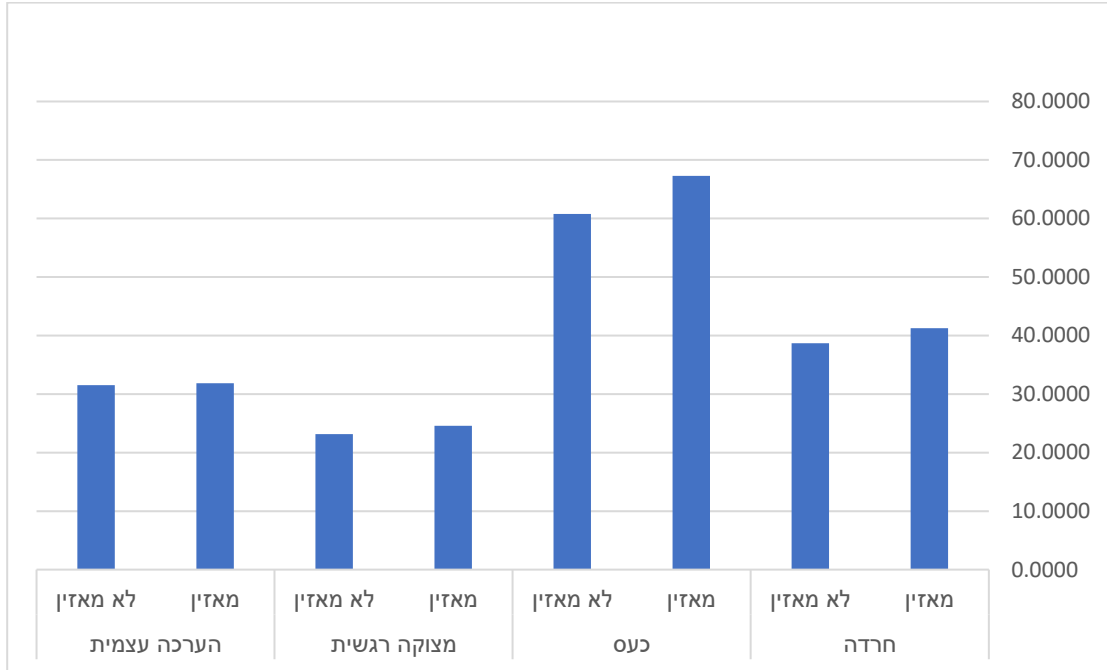
מכיוון שלאורך תקופת המחקר לא נמצאו הבדלים מובהקים במצבם הרגשי של האסירים, בין הסבבים השונים (כלומר לא ננקט מעקב לאורך הסבבים אחר אותם אסירים, כך שכל סבב מתייחס לאסירים אחרים), נערכו בהמשך, על כל הנתונים יחד, ללא הבחנה בין סבבים, כל הניתוחים הסטטיסטיים, שבחנו את הקשר בין ההאזנה לרדיו לבין המצב הרגשי.

המצב הרגשי של האסירים לאור מאפייני ההאזנה לרדיו פוקוס

ניתוח ניתוח שונות רב משתני (MANOVA) חשף הבדלים מובהקים בין מאזינים לרדיו לבין אסירים שאינם מאזינים לו נמצאו רק במשתנה הכעס, $F(1,446)=6.57, p=.011$: המאזינים דיווחו על עוצמת כעס גבוהה יותר מאלה שאינם מאזינים. בשאר המשתנים לא נמצאו הבדלים מובהקים

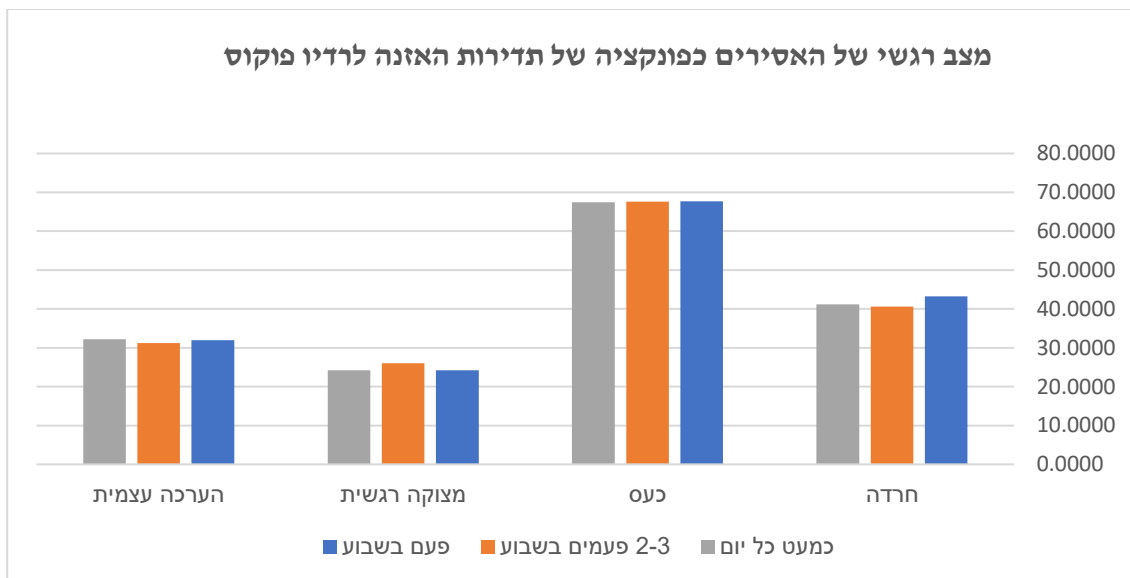
(חרדה, $F(1,446)=1.58$, ns; מצוקה רגשית, $F(1,446)=2.58$, ns; הערכה עצמית, $F(1,446)=.14$ (תרשים 1).

תרשים 1: המצב הרגשי של האסירים לאור מאפייני ההאזנה לרדיו פוקוס

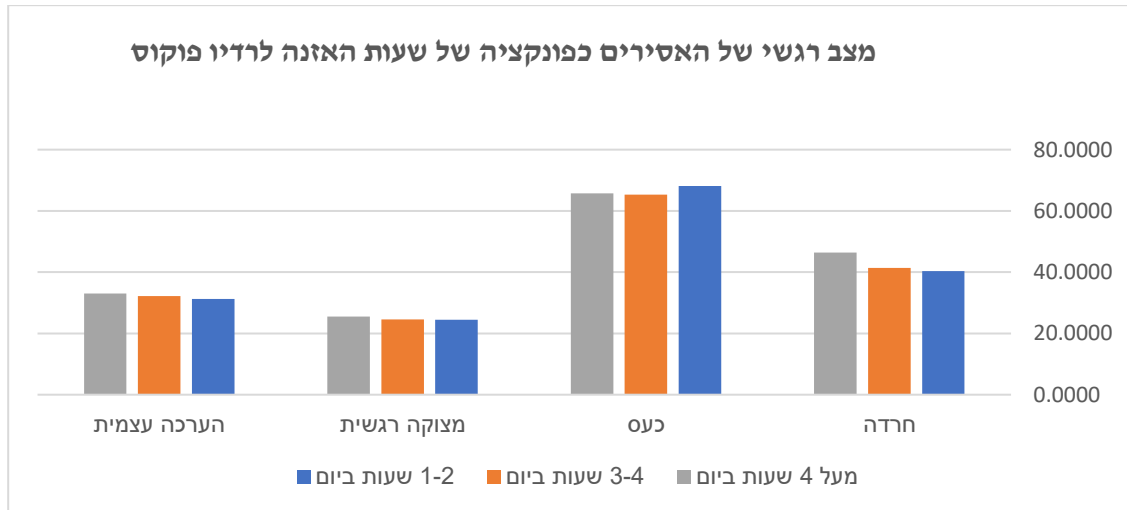
ניתוח שונות רב משתני (MANOVA) נערך כדי לבחון הבדלים בין האסירים בתדירות ההאזנה לרדיו (כמעט כל יום, פעמיים-שלוש פעמים בשבוע, פעם בשבוע) לפי מדדים של חרדה, כעס, מצוקה רגשית והערכה עצמית. הניתוח לא העלה הבדלים מובהקים: $F(8,744)=.90$, ns (תרשים 2).

תרשים 2: המצב הרגשי של האסירים כפונקציה של תדירות ההאזנה לרדיו פוקוס

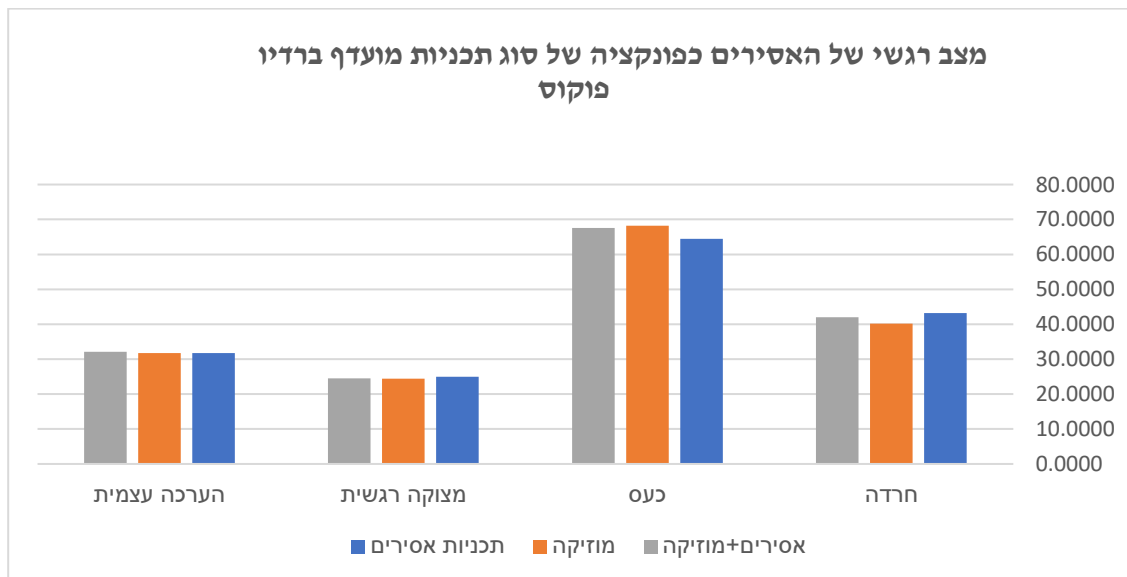
ניתוח שונות רב משתני (MANOVA) נערך כדי לבחון הבדלים בין האסירים במספר שעות ההאזנה ביום (שעה-שעתיים ביום, שלוש-ארבע שעות ביום, ארבע שעות ביום ויותר) לפי מדדים של חרדה, כעס, מצוקה רגשית והערכה עצמית. הניתוח לא העלה הבדלים מובהקים: $F(8,732)=1.57$, ns (תרשים 3).

תרשים 3: המצב הרגשי של האסירים כפונקציה של שעות ההאזנה לרדיו פוקוס

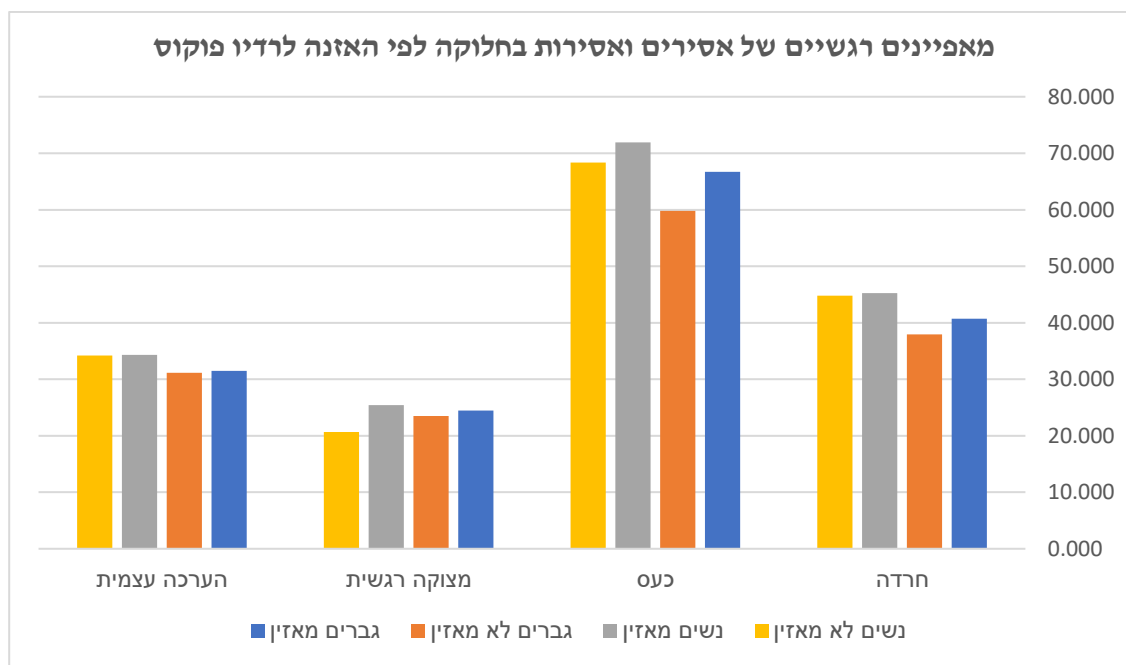
ניתוח שונות רב משתני (MANOVA) נערך כדי לבחון את ההבדלים בין המאזינים מבחינת סוגי התוכניות שהם מאזינים להן לפי מדדים של חרדה, כעס, מצוקה רגשית והערכה עצמית. הניתוח לא העלה הבדלים מובהקים: $F(8,654)=.53$, ns (תרשים 4).

תרשים 4: מצב רגשי של האסירים כפונקציה של סוג תוכניות מועדף ברדיו פוקוס

עוד, בנוסף לאמור לעיל, ערכנו ניתוח שונות דו-כיווני רב משתני (two way MANOVA) כדי לבחון הבדלים בין גברים לנשים, בין אסירים המאזינים לרדיו לאלה שאינם מאזינים לו ואת הצטלבות ההבדלים האלה לפי מדדים של חרדה, כעס, מצוקה רגשית והערכה עצמית. הניתוח העלה אפקט עיקרי למגדר: $F(4,441)=3.19, p=.013$. ניתוחי המשך העלו הבדלים מובהקים בין גברים לנשים בממד ההערכה העצמית, $F(1,444)=4.56, p=.03$; נשים דיווחו על הערכה עצמית גבוהה יותר. ההבדלים בין גברים לנשים במדדי החרדה והכעס התקרבו למובהקות: $F(1,444)=3.21, p=.07$, $F(1,444)=2.93, p=.09$, בהתאמה. ללא קשר להאזנה לרדיו, הצביעו הממצאים על עוצמת חרדה וכעס גבוהה יותר אצל הנשים. לא נמצאו הבדלים בין גברים לנשים בממד המצוקה הרגשית. הניתוח לא העלה אפקט עיקרי להאזנה לרדיו (כן/לא), $F(4,441)=1.40, ns$, ולא העלה אפקט אינטראקציה בין מגדר להאזנה לרדיו, $F(4,441)=.86, ns$. לסיכום: לא נמצאו הבדלים מגדריים מבחינת השפעתה של ההאזנה לרדיו על המצב הרגשי. כלומר: השפעת ההאזנה לרדיו על המצב הרגשי על האסירים ועל האסירות דומה, וככלל ניתן לראות שאסירות מדווחות על שיעורי כעס, חרדה והערכה עצמית גבוהים יותר בהשוואה לאסירים (תרשים 5).

תרשים 5: מאפיינים רגשיים של אסירים ואסירות בחלוקה לפי האזנה לרדיו פוקוס

אסירים מאזינים – נתונים איכותניים

חלק זה של הדוח מציג את ממצאי המחקר האיכותני שערכנו, ועוסק בהשפעות הסובייקטיביות של חוויית ההאזנה לתוכניות רדיו פוקוס על האסירים המאזינים.

הנחת היסוד שלנו הייתה שהאזנה לתוכניות כאלה תשפיע לחיוב על דפוסי החשיבה וההתנהגות של האסירים המאזינים ותקדם את תחילתו של תהליך שיקומי בחייהם. עוד הנחנו שהאזנה לתוכניות רדיו המיועדות לרווחתם של אסירים תקל את חייהם בכלא ותאפשר להם חופש ביטוי וסגנון דיבור דמוקרטי יותר, תוך מחויבות לחיזוק היחסים החברתיים בקהילת האסירים והסולידריות בה (Rennie, 2006).

ניתוח הראיונות חשף שמונה קטגוריות תוכן מרכזיות המשקפות את החוויה שחוו האסירים בעקבות האזנה לתוכניות רדיו פוקוס.

(א) משך ההאזנה

לדברי המראיינים, הם מאזינים כשעתיים ביום לתוכניות רדיו פוקוס. התוכניות הפופולריות ביותר הן **רק להיום** (העוסקת בגמילה מסמים), **השיר שלך** (שירים על פי בחירת האסירים), **מועדון בוקר** (פאנל של אסירים הדין בנושא מרכזי), **קופסה שחורה** (תוכנית מוזיקה שחורה) ו**אניגמה** (מוזיקת ניו-אייג' והנחיות למדיטציה, תוכניתו של אחד האסירים שנעזר בכלים האלה כדי להגיע לרוגע ושלווה גבוהים יותר).

(ב) פרסום הרדיו בכלא

המראיינים סיפרו, שרדיו פוקוס מוכר מאוד בקרב הכלואים בכל בתי הכלא ותופס נפח מרכזי בחייהם:

אין אסיר שלא מדבר על רדיו פוקוס. הרבה אסירים הפסיקו לראות סרטים ולהעביר את הזמן בשטויות. פתאום אתה שומע ברדיו על התוכניות ועל האנשים ואתה נכנס לקבוצות. יש לי הרבה חברים שהם באגף. תמיד הם ברדיו פוקוס. אם הם לא שומעים תוכניות, אז יש את השירים.

(ג) השפעת ההאזנה לתוכניות הרדיו על האסיר הבודד

כל משתתפי המחקר אמרו שההאזנה לתוכניות רדיו פוקוס מפיחה בהם תקווה ומוטיבציה לחולל שינוי באורחות חייהם:

לפני [שהתחלתי להאזין לתוכניות רדיו פוקוס; המחברים⁹] חשבתי "חאלאס, אני בבית הסוהר ונגמר העולם". אבל כששמעתי את הרדיו והאסירים המשדרים, חזרתי למחשבה שזה לא נגמר. חזרתי לטבע שלי, לתת מעצמי. יש עתיד, יש חלומות. זה נותן כוח.

⁹ התוספות לאורך המאמר בסוגריים מרובעים בתוך הציטוטים הן של המחברים.

חלקם הצביעו על תרומתן של חלק מתוכניות הרדיו להתפתחותם האישית, לאור היחשפותם לנושאים ולתחומים חשובים להם:

זה [האזנה לתוכניות הרדיו] נותן סוג של מוטיבציה. זה מעיר אצלי כל פעם מחדש מה שאני לא מצליח לזכור ביומיום, אז כל מה שבעצם מדברים מבחינת שינוי והתפתחות אישית, ואיך לקבל את הדברים, מתי להפעיל חוסר אונים או כל מיני דברים שאתה פה ביומיום וצריך להתמודד עם זה. גם בנושא ההתמכרות [שלי], למרות שאני כבר שנים לא נוגע [בסמים], תודה לאל, אבל כן, אתה כל הזמן מחדד ומרענן, ולא לוקח את הדברים כמובן מאליו.

שתי אסירות התייחסו לתרומת תוכניות הרדיו להתמודדות עם מצבי דיכאון:

בהתחלה את בדיכאון, אין לך מצב רוח, את לא רואה משפחה וידידים. בבית המעצר אין כזה טלוויזיה ומוזיקה. אני כבר שבוע בלי מוזיקה מהמעצרים, כל הזמן מהפוסטה אני אומרת תשים לי מוזיקה. זה היה כאילו ואוו, כאילו נותנים לי, לא יודעת מה. אני רוקדת, ומה פתאום לא רוקדים בבית הסוהר? זה לא מקום של שמחה. [אבל] זה יותר חזק ממני; אני שומעת מוזיקה שאני אוהבת, וזה הולך לי לבד.

אם היה לי הרבה ניתוקים, זה [תוכניות המוזיקה] עזר לי להתמודד עם עצמי במקום; המוזיקה מאוד עוזרת, כי לא כולן מדברות ומספרות, והמוזיקה זה החיים. הכול פה מאוד ציני. המוזיקה מצילה אותך. זה עוזר לי להתמודד עם הדיכאון שיש לי, מפחית אותו. כן, להוציא נגיד, יותר להיחשף.

זווית מעניינת אחרת שאליה התייחסו המרואיינים הייתה האפשרות לחשוף בעיות אישיות. האסירים המשדרים מאפשרים להם, לדבריהם, לחשוף את בעיותיהם האישיות ולמצוא דרכי התמודדות עימן: מעניין אותי לשמוע, גם כדי שאני יצא [אחשוף בעיות], גם כדי לעזור לאחרים שיבינו, גם שאני אלמד אחרים, גם על דברים אלו שאנחנו שומעים בבית הסוהר ועל כל המקרים. כל הבעיות שהיו עם אנשים ואיך הם התגברו על זה, איך הם השתלבו בדברים חדשים; איך הם בקבוצות [טיפול]; איך הם רוצים לצאת מכל הבלגן הזה שהם היו בו. זה גם נותן ללמד אנשים אחרים בחוץ, וזה מעניין אותי מאוד.

אחרים דיברו על ההשפעה החיובית של ההאזנה לרדיו כגורם המעודד אותם להינתק, ולו גם זמנית וחלקית, מעולם הפשע, והמחזק את רצונם להשתלב בחברה ולתפקד כבני אדם נורמטיביים. הם אמרו שהאזנה לתוכניות רדיו פוקוס תורמת לרווחתם הנפשית – הם שלווים ומאופקים יותר וכועסים פחות – ובעקבותיה גם להתנהלותם – התנהגותם משתנה, והם רוצים להיות אפקטיביים ותורמים.

האסירים רואים ברדיו אמצעי להתרחקות מהתנהגויות שליליות (למשל אלימות בין אסירים באגף) ולהפחתתן:

פה, מתוך הבית סוהר, כל אחד בתחום הספציפי שלו יכול למצוא באמת תקווה לשינוי אמיתי בחוץ, להשתלבות בחברה. זה משמעותי. זה מחזק, זה נותן את הכוח. עכשיו רק צריך למצוא את המקום הזה גם אצלי, במקום האישי שלי. מעבר לזה שהתוכניות באמת יפות, אז כיף להישאר בתוך החדר ולשמע אותם ופחות לצאת לאגף להשתולל ולחפש בלגן. ברגע שאתה מבין שיש לך את התקווה ואת היכולת הזו לבוא ולשנות משהו בחוץ, כל ההתנהגות שלך בפנים תשתנה.

ד) ההשפעה על האווירה בבית הסוהר

בתי כלא הם מקומות סגורים וקודרים המאופיינים, לעיתים מזומנות, בתנאי חיים קשים. תנאים אלה משרים על אסירים רבים מצוקות ממצוקות שונות ("כאבי מאסר"), המובילות להתנהגויות אנטי-חברתיות, עברייניות ואלימות כלפי זולתם וכלפי עצמם. חלק מהמרווינים סיפרו שהאזנה לתוכניות רדיו, המדריכות אסירים (בדגש על אסירים חדשים) כיצד להשתלב בחיי כלא, ולתוכניות המספקות מידע בנוגע ליישוב סכסוכים, תורמות להתקרבותם זה לזה ולתהליכי החברות למוסד:

הם יעדיפו לשמוע את תוכניות המוזיקה [של רדיו פוקוס] ביום שישי, בבישולים, וככה ראיתי כמעט בכל אגף שהייתי, מאשר [תוכנית] 101 וזה. [...] השירים [המושמעים ברדיו פוקוס] הם מכנה משותף של כולם והם אלה שמחברים ביניהם. בעקבות זאת [האזנה לרדיו פוקוס] נוצרה אווירה נעימה יותר בכלא שמאפשרת קרבה בין האסירים; שלמרות היותם ממוצא מגוון, שידורי התוכניות יוצרים נושאי שיחה משותפים.

בהתחלה כשאת שומעת את המילה בית סוהר, את לא חושבת ככה שדואגים לנו למשהו ספציפי. יש אנשים שאין להם משפחה, שאף אחד לא אכפת להם, ופתאום את קולטת שיש אנשים שאכפת להם ודואגים שהזמן יעבור לנו בסבבה כזה. זה השפיע הרבה, המון. ברור. אנשים מתרגשים לשמוע שירים, וכשאת מבקשת שיר ושמים אותו, זה כיף; את לא שקופה. יש אווירה טובה, במיוחד ביום שישי, כי כולם בלחץ; מבשלים, וזה [תוכניות רדיו פוקוס] עושה אווירה טובה, כי המוזיקה מורידה לחץ וזורמים. פשוט זה שמח.

האסירים שולחים [שירים] לחברים שלנו מבתי הסוהר אחרים. זה נותן לנו להשמיע את השירים שלנו גם לאחרים, לשמוע אותם בבתי סוהר אחרים. בזמן שאנחנו בחדר, מנקים ופותחים ישר רדיו פוקוס לשמוע שיר, נותן להם אווירה יפה. שמחים ככה, וואלה שירים

שאנחנו אוהבים. יש לנו תוכניות שאנחנו אוהבים אותם, להירגע, עושים שמח, יושבים, נרגעים, מקשיבים, וזה באמת נותן להיות שקט יותר באגף. זה עושה אווירה חברתית, מגובשים, כולנו מסביב לנושא מסוים, רוצים לדבר, לא צריך להיות ככה, צריך ככה, מתווכחים על אותו נושא.

רבים מהאסירים העידו, ששידורי הרדיו הפכו אותם מבני אדם ביקורתיים, כוחניים, אגוצנטרים ואדישים לסובלנים הרבה יותר ולכאלה המוכנים לקבל דעות ותפיסות עולם שונות. בהקשר זה הם הזכירו תוכניות כמו **די! אפשר אחרת** (סדרה של שבע תוכניות הסוקרות את מעגל האלימות בחברה), **רק להיות** (תוכנית על גמילה מסמים), **משל ונמשל** (תוכנית המביאה סיפורים קצרים עם מוסר השכל) **ועל השקל** (תוכנית ללימוד כלכלת בית נכונה ובריאה בכלא):

משהו בתגובות, בסובלנות כלפי אחר שלא היה לפני כן או דברים על החיים שאנשים מבינים שיש להם תסכול או כעס פה על כל מיני דברים, ופתאום אתה קולט שהם יותר כאילו מקבלים, משלימים, פחות מנסים לשנות, [...] יותר מנסים להשתנות עם עצמם. היום בדיוק דיברתי על זה עם מישהו. אתה רואה את זה, פתאום זה נותן נקודת אור, פתאום זה מתחיל שיחה, אתה שומע פתאום, ומשהו נדלק, אז זה הופך לשיחה. יש אצלנו גם אתיופי בחדר, שמאוד אוהב מוזיקה שחורה. אני, לפני כן, לא הייתי שם את הראש ממש, אבל וואלה אני מקשיב איתו יחד, וזה נחמד, נותן אווירה.

שהדלתות נפתחות, שומעים רדיו פוקוס, אז זה כאילו סבבה כזה, מצחיק. יש בעברית, שיר בערבית, שיר בערבית, שיר בערבית. את רואה כאילו חדרים עם ערבים ויהודים ורוסים ואתיופים שכל הדלתות פתוחות בצהריים, שומעים שירים, וכל הקומה, לא יודע אם כל הקומה אבל הרבה מאוד חדרים בקומה הזו, שומעים את השירים ופשוט שרים יחד.

(ה) השפעה משקמת

אסירים רבים סובלים מבעיות הסתגלות קשות לחיי הכלא. בעיות אלה מוצאות את ביטוין, בין היתר, בהתנהגות אימפולסיבית, תוקפנית ואלימה כלפי זולתם וכלפי עצמם או, לחלופין, בהסתגרות פנימית, בנייתוק ובהימנעות משיתוף ומחשיפה של קשיים. העדר היכולת או הרצון של הכלואים לשתף במצוקותיהם ובבעיותיהם את זולתם, לרבות אנשי הצוות, מקבע או מרע את מצבם הנפשי והרגשי ומונע כל שינוי בתחום.

בהקשר זה סיפרו חלק מהמרואיינים, שהאזנה לתוכניות רדיו פוקוס, בעיקר אלה שבהן חבריהם למאסר משתפים בבעיותיהם ובחששותיהם, הוציאה אותם מהסתגרות זו (לפחות חלקית) ונסחה בהם אמונה וביטחון, שגם הם יכולים לשתף בצרותיהם ובעזרת שיתוף זה

ושיח אודותיו להיחלץ מהמעגל הבעייתי שהם לכודים בו. הרצון להידמות לחבריהם שהצליחו הגביר בהם את המוטיבציה לשינוי ולשיקום:

[בהתייחס למכורים] יותר קל לשמוע ברדיו מאשר לקרוא בספר של ה-NA. מה שמחזיק אותי הלאה זה התוכנית **רק להיום**; זה מחזיק אותי אחרי שסיימתי את האגף למכורים. יש לי את הסדר יום שלי: הרדיו תורם לטיפול. אסירים שלא עושים כלום עם עצמם שומעים חברים שלהם ברדיו מדברים על תוכניות גמילה ותוכניות אחרות, ואלה לא מלשינים סמויים; אלה חברים שלהם. זה מביא אותם לבקש טיפול. היום יש הרבה אסירים שרוצים טיפול ברשימת המתנה, מתחננים לצאת לגמילה.

נחשפתי לתוכניות טיפול דרך הרדיו, **שליטה בכעסים וקשב וריכוז**. אני משתתף בזה היום. בעבר לא ידעתי לשתף; פחדתי; כאילו משהו חוסם אותי. בעקבות הרדיו והאזנה לאחרים התחלתי להרגיש חופשי יותר ולשתף.

אחד היתרונות הגדולים של רדיו פוקוס – בכל הנוגע לטיפול באסירים ולשיקומם – הוא יכולתו לחשוף לפנייהם מידע רב חשיבות, שבלעדיו הם לא היו נחשפים אליו. לדברי המרואיינים, רק בזכות ההאזנה לתוכניות הרדיו השונות וההתוודעות לכלים המוצעים במסגרתן להתמודדות עם בעיות אישיות שונות, הם יכולים לחולל שינויים שלא היו מעלים בדעתם אילולא הרדיו.

ת'אמת, שאם לא רדיו פוקוס, לא הייתי יודע על קבוצה מסוימת ששינתה לי באופן אישי את החיים. קבוצה שאני מאוד מעריך. [...] זה המרכז הזה, קשב, והיה על זה הרבה מאוד פרסום ברדיו, [...] והיום אני בוגר קשב וריכוז.

היו מרואיינים שסיפרו שבעקבות האזנה לתוכניות רדיו פוקוס שבהן אסירים מספרים על אסירים שהשתחררו והצליחו לשקם את חייהם, התעורר והתפתח אצלם הרצון להיות עצמאים לאחר שחרורם מהכלא, לקחת אחריות על חייהם ולשנות ולשפר את תפקודם:

החלטתי לקום ולתפקד. התפקוד בבוקר [...] לשנות את סדר היום. אחרי האזנה לחלק מתוכנית הרדיו, פשוט נשארתי ער כל היום, גמור מעייפות. בשמונה בערב הלכתי לישון. קמתי יום למחרת בבוקר, נכנסתי למפקד האגף ואמרתי לו: "גבר, תרשום אותי לאנשהו, אני רוצה להתחיל לתפקד." בהתחלה הייתי במדרשה ושלחו אותי משם לאגף לכמה שבועות ועכשיו אני במפעלים, ועכשיו נרשמתי גם לחינוך, ממש לא מזמן.

(ו) למה דווקא רדיו פוקוס?

האזנה לתוכניות רדיו יכולה להסב הנאה רבה, הן בשל תוכניהן (אקטואליה, בריאות, מוזיקה וכד') והן בשל הזכות לבחור את העדפות ההאזנה. בחירה זו מקבלת משנה תוקף, הן משום שהאסירים

כלואים בעל כורחם והן בשל התנאים הקשים, המגבילים, האנטי-דמוקרטיים והמדכאים של הוויית הכלא. התוכניות ברדיו פוקוס זוכות לפופולריות גדולה אצל המאזינים, משום שכולן פרי בחירתם ועשייתם של אסירים אחרים ומשום שהשדרנים רובם ככולם הם אסירים היודעים והמבינים את מצוקות חבריהם המאזינים להם:

זה בגלל שאנחנו אסירים. אני אוהב גם כן לשמוע אסיר כמוני איך הוא מרגיש, מה הוא חושב. מעניין אותי יותר, למה תוכניות טלוויזיה, חדשות נגיד, שתמיד, אבל תוכניות האלו [של רדיו פוקוס] לא כל הזמן. ומעניין לשמוע את האסירים, אני לומד מהם גם כן.

קודם כול, חברים שלך שם. אני מעריך אותם. עשו דרך, נותנים מעצמם. כיף לשמוע: שולחים בעיות לרדיו, בעיות שמפחדים להעלות מול ההנהלה. זה נותן כוח. ראו שפתאום יש מישהו שיטפל בבעיות שלהם.

מדברי האסירים עולה הערכה רבה לרדיו פוקוס. האסירים המשדרים ברדיו מייצגים אותם ואת חבריהם, ונותנים להם מידה מסוימת של כוח להתמודד עם קשיי היומיום. האסירים המאזינים לרדיו פוקוס מבינים שיש מי שדואג להם, שהמציאות קשה מעט פחות ממה שנדמה להם ושהם לא מופקרים.

הם חולקים לרדיו כבוד רב, משום שהוא משדר תוכניות העוסקות בבעיותיהם ומשום שהאסירים המפעילים אותו אינם אנשי מקצוע מרוחקים ומנותקים, אלא חבריהם לקבוצת השווים, עם רקע ומאפיינים דומים. האסירים המשדרים בכלא משמשים להם דוגמה ומעניקים להם אמונה שהם יכולים להצליח לא רק בין כותלי הכלא אלא גם מחוצה לו:

בוא נדבר על נקודה מאוד מאוד חשובה, שבעצם נותנים לאסיר את היכולת להתבטא ואת היכולת להגיד שגם אני יכול ואני לא שונה, והאחר הוא לא שונה ממני.

ז) אסירים משדרים

לוח 3 מציג נתונים על הרקע הפילי של האסירים משתתפי המחקר: רובם (60.7%) יושבים בבית הסוהר בפעם הראשונה. רובם (70.5%) הורשעו בעבירות המתה (רצח, הריגה או ניסיון לרצח); לנוכח עבירותיהם נידונו רובם לתקופות מאסר ארוכות (16.5 שנים בממוצע; סטיית תקן 10.98). על חמישה מהם נגזר מאסר עולם שטרם נקצב. רובם בני 35 ומעלה, אבל 12 מהם (44.4%) עברו את העבירה הראשונה שלהם כשהיו קטינים.

מטרותיו של מיזם רדיו פוקוס הן הכשרה מקצועית של אסירים במקצועות הרדיו והקניית ניסיון תעסוקתי, יצירת תוכן מקורי ואיכותי למען אסירים, הקניית כישורי חיים ומיומנויות לאסירים, פתיחת ערוץ תקשורת אפקטיבי למענם וצמצום המועדות (רצידיוויזם).

חלק מהמרוויינים שלקחו חלק במחקר הנוכחי סיפרו שההאזנה לחבריהם המשדרים עוררה אצלם אמפתיה ואמון כלפיהם ורצון להיות כמוהם:

אני מוריד להם [בפניהם] את הכובע, באמת. אני מצפה שאני אהיה כמוהם ושיהיו בחוץ, אני יכיר אותם גם.

אחרים אמרו שהעבודה ברדיו מהנה, להערכתם, מקילה את חוויית המאסר ותורמת לשיפור בתפקוד ובהתנהגות:

זה כיף. לפחות הם עושים שמח לאנשים. זה כיף לראות שגם בבית הסוהר אפשר ליהנות מהזמן ולהעביר את הזמן איכשהו ולעשות שמח לאנשים אחרים.

אני מכיר אנשים שהיו לפני פוקוס ואחרי פוקוס, איך הם היו, ההתנהגות שלהם, הדיבור שלהם. הכול השתנה אצלם. ובאמת, ברדיו פוקוס עושים להם שינוי גדול בכל ההתנהגות שלהם. הרדיו נותן להם להיות אסירים חיוביים יותר ומשתלבים בחיים היומיומיים בצורה מאוד טובה. ובאמת, יעני, עושים מהם בני אדם אחרים לגמרי.

נקודה אחרת שציינו המרוויינים היא הקישור בין עבודה ברדיו לבין השתלבות מוצלחת יותר בחברה הכללית לאחר השחרור מהכלא. אסירים רבים חוששים מיום השחרור מהכלא ומהתיג החברתי השלילי שלהם בחברה הכללית. המרוויינים אמרו שהעבודה ברדיו פוקוס כשדרנים מאפשרת לרכוש מקצוע יוקרתי, להשתלב במסגרות חברתיות נורמטיביות ולצבור הון חברתי, ובשל אלה היא מאפשרת השתקמות אישית:

אני חושב על זה שאותם שדרנים כאילו יש להם איזשהו מקום בחברה שהם ישתחררו. אני לא חושב שמישהו היה יודע שהם היו אסירים לשעבר או אסירים בהווה, אם הם לא היו מציינים את זה, ואני חושב שזה יכול לתת, אולי לא לי אבל להם, מקום של ללכת ולהשתלב בחברה. הם ישתחררו הרבה יותר טוב מאסירים אחרים, זה בטוח.

אני מאמין שגם נפתחו להם דלתות חדשות ואני מאמין שזה יקרה להם גם בחוץ. הרדיו, זה לא נחשב משהו שיקום [פרויקט שיקומי בכלא], כי זה טובות הנאה אך ורק לעצמך, אבל תוך כדי [עבודה] אתה משתקם ואתה משנה, כי אתה מתרועע עם אנשים אזרחים, וזה בעצם גם מכין אותך כלפי חוץ – גם כלפי העבודה וגם כלפי החיים.

(ח) רצון להשתלב ברדיו

חלק מאסירים הביעו רצון להשתלב בפרויקט רדיו פוקוס, אבל עקב מגבלות שונות, כגון תקופת מאסר קצרה או השתלבות בקבוצה טיפולית, אין הם יכולים לעשות זאת:

פניתי, רציתי ללמוד ולעבוד שם, להיות שדרן. הייתה לי בעיה עם חופשה, [אבל] מטפלים בזה. אילו יכולתי לעבור לשם [לכלא איילון ולאגף שגרים בו עובדי הרדיו] הייתי עובר. [אבל] לא יכולתי, כי התחייבתי לקבוצות טיפוליות. אולי יקבלו אותי אחרי שאגמור קבוצות.

הייתי חושב [לעבוד ברדיו פוקוס], דווקא דיברתי עם קצינת החינוך. דיברתי איתה ואמרת לי לה שאני רוצה גם לעבור [לכלא איילון, לאגף העובדים ברדיו], אבל אין לי את תקופת המאסר הזו שאני יעבור לשם.

הרצון להשתלב ברדיו פוקוס נבע, בין היתר, מהשאיפה להתפתח ברמה האישית והמקצועית וליצור תוכניות חדשות וייחודיות שבהן יוכלו להשמיע את קולם האישי:

נגיד, אם הייתי צריך לפתח איזו תוכנית מסוימת, אני חושב שזה [היה] נותן עוד איזשהו אפקט, גם בהתפתחות שלך כבנאדם, גם [ב]מסרים שאתה יכול להעביר החוצה. הייתי משלב עם זה גם משהו שמעביר מסר מעבר, ובנוסף אולי נותן גם הדרכות, פינות, איך לעשות הרפיה, מדיטציות, כל מיני דברים.

אסירים משדרים – נתונים כמותניים

לוח 13 להלן מציג את הנתונים הסוציו-דמוגרפיים של האסירים שהוכשרו לעבודה כשדרנים ברדיו פוקוס:

לוח 13: נתונים סוציו-דמוגרפיים של משתתפי המחקר שעבדו כשדרנים ברדיו פוקוס

מספר שנות הלימוד לפני המאסר		25*10.84 (2.59)
לאום	יהודי	14 (50)
	נוצרי	3 (10.7)
	מוסלמי	11(39.3)
ארץ לידה	ישראל	22 (78.3)
	ברית המועצות לשעבר	4 (14.3)
	מזרח ירושלים	1 (3.6)
	צפון אמריקה	1 (3.6)
מצב משפחתי	רווק	12 (42.9)
	נשוי	11 (39.3)
	גרש	4 (14.3)
	פרוד	1 (3.6)

שירות צבאי	
שירות מלא	6 (21.4)
שירות חלקי	2 (7.1)
לא שירת: תיק פלילי	10 (35.7)
לא שירת: אידיאולוגיה	9 (32.1)
לא שירת: סעיף נפשי	1 (3.6)

לוח 14 להלן מציג את הרקע הפלילי של האסירים המשדרים (N=28).

לוח 14: נתוני רקע פלילי של משתתפי המחקר שעבדו כשדרנים ברדיו פוקוס

M(SD)	N (%)	משתנה
2.4 (1.48)		מספר הרשעות קודמות
21.59 (11.87)		גיל עבירה ראשונה
195.17 (131.8)		חודשי מאסר בפועל
		עבירה מרכזית
	20 (70.49)	המתה
	3 (10.7)	אלימות כללית
	2 (7.1)	אלימות במשפחה
	2 (7.1)	מרמה/עבירות כלכליות
	1 (3.6)	סמים
	7 (25)	רקע של התמכרות לסמים
	23 (82.1)	קיבלו טיפול בכלא בעבר
	20 (71.4)	משולבים בטיפול כרגע

לוח 15 מציג את הסיבות המרכזיות לנשירה מפרויקט ההכשרה לעבודה ברדיו פוקוס לפי מחזור: זלזול (N=2) ומעבר לתוכנית טיפול (אסיר שנשר אך חזר למחזור ההכשרה שלאחר מכן). בסך הכול נשרו שלושה אסירים בארבעת מחזורי ההכשרה.

לוח 15: הסיבות לנשירה מפרויקט ההכשרה

סיבה	N	מחזור
לא הצליח להתמיד וביקש לעבור לתוכנית טיפול. חזר למחזור השני	1	1
עזב לתוכנית טיפול. מדובר באותו אסיר שעזב במחזור הראשון.	1	2
הראשון הודח מהתוכנית, כי לא גילה רצינות, זלזל ורק התלונן. השני עזב מרצונו, ככל הנראה כי חברו עזב.	2	3
אף אחד לא הודח מהתוכנית.	0	4

אסירים משדרים – נתונים איכותניים

הראיונות נותחו באמצעות ניתוח תוכן קטגוריאלי, שבו מבודד החוקר חלקים מהטקסט, מסווג אותם, מקבץ אותם לקטגוריות, ונותן להם פרשנות (Lieblich et al., 1998; Saldaña, 2012). ניתוח זה העלה שלוש קטגוריות תוכן מרכזיות: ההיבט האישי, ההיבט המשפחתי וההיבט החברתי.

(א) ההיבט האישי

ההיבט האישי כולל שלוש קטגוריות משנה: סיבות הכניסה לפרויקט, ייחודיות הפרויקט ושינוי אישי.

א.1. סיבות הכניסה לפרויקט

תחנת רדיו פוקוס יושבת בבית הסוהר איילון, ברמלה, אחד מבתי הסוהר הוותיקים במדינת ישראל, השוכן במבנה שנבנה עוד לפני קום המדינה. איילון הוא בית סוהר ברמת ביטחון מרבית, המאכלס אסירים השפוטים לתקופות מאסר של שבע שנים ומעלה, בגין פשעים חמורים ממגוון סוגים. בהתאם, התנהלותו של סגל שירות בתי הסוהר במתקן כליאה זה מאופיינת בשמירה קפדנית ואינטנסיבית של הנהלים, בהגבלת תנועה, בנוכחות גבוהה של סוהרים ובתנאים מחמירים יותר בכל הנוגע לקבלת פריווילגיות (כגון חופשות וביקורים).

מיקומו של רדיו פוקוס בבית הסוהר איילון, על מכלול מאפייניו, עלול להשפיע על נכונותם של אסירים, הכלואים בבתי סוהר אחרים ברמות ביטחון נמוכות יותר או הכלואים תקופות קצרות יחסית, לעבור אליו כדי להשתלב ברדיו. עם זאת, ואולי בשל כך, דאג בית הסוהר להקצות לאסירים המשובצים בפרויקט אגף שלם, ולמנוע מגע שוטף בינם לבין אסירים אחרים בכלל. כך מאכלס אגף זה רק אסירים המשולבים בתחנת הרדיו. אסירים אלה הנבחרים בקפידה נחשבים אסירים "חיוביים", כלומר ללא בעיות משמעת קשות ולא משתמשים בסמים. מצב דברים זה אמור לעודד אסירים מבתי כלא אחרים לעבור לכלא איילון ולהשתלב בפרויקט.

רוב האסירים המשדרים (80%) התייחסו בריאיון הראשון לסיבות שבשלהן החליטו להגיע לפרויקט. הסיבה המרכזית שהעלו הייתה עניינם בפרויקט. הקמת התחנה עוררה בקרב האסירים עניין גדול, מכיוון שהיה מדובר במסגרת פעילות ייחודית ושונה שטרם הייתה כמוה בבית הסוהר. אסירים אלה, שנידונו ברובם לתקופות מאסר ארוכות ובילו שנים רבות מחייהם מאחורי סורג וברח, חוו לא מעט שינויים שערך שב"ס בשנים אלה, ובהם פיתוח מערך טיפולי ומערך תעסוקתי, אבל מבחינתם היה פרויקט הרדיו בבחינת חידוש שטרם היה כמותו, והם רצו לבחון אותו ואת הפוטנציאל התרוממי שלו מבחינתם:

באתי ממקום רק "אה, בוא נראה מה זה רדיו", לא "כן, אני יודע מה זה רדיו וזה יעזור לי וזה יקדם אותי". באנו ככה, [...] בבית סוהר משהו מוזר. בוא ננסה אותו" (ח', נשפט למאסר עולם לא קצוב בגין רצח; ריצה עד המחקר 11 שנות מאסר).

זה היה נשמע מעניין כזה. רדיו זה לא דבר שגרת. זה לא נגרייה וזה לא אָה מפעל כלשהו, לא מטבח, לא מקום תעסוקתי בסדר כזה, ונשמע גם מעניין, וזה צלצל לי, כזה עלה לי. אמרתי "טוב נראה אם תהיה הזדמנות כזאת" (י', נשפט למאסר עולם לא קצוב בגין רצח; ריצה עד המחקר שמונה שנות מאסר).

בשבילי זה כיף. קודם כול זה עשייה; זה לעשות משהו שאני חושב שלא היה לי הזדמנות לעשות אותו אף פעם בשום מקום, כי ברור לי ובטח גם לך שבחוץ לא הייתי שדר רדיו, לא הייתי מתקרב אפילו לזה, ופתאום פה את רואה איך דברים נעשים, את הקונסולה שלה, איך הטכניקה נעשית, של להגביר את הקול, להוריד את הקול, איך לדבר, איך הדיקציה, איך הטונציה. זה מעניין; זה כאילו עולם שלם של עשייה, ועשייה זה אני (א', נשפט לשמונה שנות מאסר וחצי בגין אלימות במשפחה, שמהן ריצה כבר חמש).

הקמת הפרויקט אפשרה לאסירים לקחת חלק בעשייה שלא נחשפו אליה קודם. חלקם אמרו שרצו להגיע לפרויקט, כי ראו בו הזדמנות לעשות משהו למען אסירים אחרים:

גם מה שאני עושה, אני רואה את זה סוג של שליחות. אני עוזר לחברים שלי. אני עוזר, את מבינה? (ח"י, נשפט ל-18 שנה בגין הריגה, שמהן ריצה כבר תשע).

אני באתי לפה באווירה של לתת. אני קיבלתי את הזכות, בואי נקרא לזה כך, להעביר מסרים, אני רוצה להעביר את המסרים הכי טובים שיכולים להיות ולהעביר, אה, כן שזה יהיה גם יותר, אה, יותר לימודי כזה, אבל בעיקר אינפורמציות והעשרת ידע. זה מה שאני חושב שתהיה הצלחה של התחנה (י', נשפט לחמש שנות מאסר וחצי בגין עבירות כלכליות, שמהן ריצה ארבעה חודשים בלבד עד המחקר).

בהתייחס לשני המרואיינים האחרונים ולכך שראו ברדיו פוקוס הזדמנות לסייע לאסירים אחרים מתוך ניסיון חייהם וחוויותיהם, חשוב לציין שמסלולי החיים שלהם והרקע שבאו ממנו שונים מאוד זה מזה: ח"י, בן 31, הוא עבריין מועד (רצידיוויסט), שהיה חבר בארגון פשע גדול והורשע בעבירות שונות בתחום הפיננסי ובהשתייכות לארגון פשע. במאסרו הקודמים לא השתתף בתוכנית טיפול או שיקום כלשהי בתוך הכלא. רדיו פוקוס פתח לפניו, לדבריו, את האפשרות של תחילת תהליך טיפולי. לעומתו היה י' בן ה-62 איש עסקים מצליח, בעל אמצעים וללא רקע עברייני, שהורשע בהעלמת מס במיליוני שקלים.

סיבה אחרת להשתלבות בפרויקט הייתה הרצון לנוח מתוכניות הטיפול, להתרחק מ"פיתויים" בכלא ולצבור כוחות מחודשים להמשך הטיפול בעתיד. בעוד מחלקות טיפוליות עסוקות מבוקר עד ערב בתכנים טיפוליים, בתחנת הרדיו נערך אחת לשבוע, ותו לו, מפגש קבוצתי פסאודו-טיפולי. חלק מהאסירים מסיימים טיפול ייעודי במחלקה טיפולית כזו או אחרת ומרגישים עייפים מנטלית; אחרים אמורים להמשיך לטיפול הבא, אך זה נדחה בשל סיבות ואילוצים שונים (העדר מקום פנוי, העדר אישור וכד'). בתקופת המתנה זו על חלקם הגדול לחזור לאגפים ה"רגילים", שבהם יש סמים, הימורים והתנהגות אלימה. מצב עניינים זה והחשש מ"פיתויים" אלה מובילים את חלקם לפרויקט רדיו פוקוס:

זהו. סיימתי את הפרויקט ובאתי לפה; זה מין אתנחתא בשבילי אחרי טיפול (ו'), מרצה מאסר חמישי בגין רצח ועוד שני מאסרי עולם, שמתוכם ריצה כבר 11 שנים).

הגעתי לכאן, כי לא מצאתי את עצמי באגף נס. בא איזה חבר [באגף נס], אמר לי "בוא נשחק קלפים", וזה פשוט, ואז תודה לאל שזיהיתי את זה, התחלתי לראות שאני מתחיל לשחק, ובאים לקרוא לי לאכול, הייתי דוחה כבר את האוכל, "אני אוכל אחר כך", ושמתי לב שאני הולך כאילו למקום לא טוב, ואין לשתף ולדבר או אין אנשים מכורים שאני אשתף אותם, והעדפתי שאני אבוא לפה, והגעתי לכאן (ג'), מרצה מאסר חמישי בגין אלימות במשפחה ועבירות סמים. נדון ל-11.5 שנות מאסר).

א.2. ייחודו של פרויקט רדיו פוקוס בכלא

בראיונות עימם התייחסו כל האסירים לייחודו של פרויקט רדיו פוקוס בהשוואה לתוכניות טיפול ותעסוקה אחרות המוצעות בכלא. בשנים האחרונות הורחב מגוון תוכניות הטיפול והשיקום בכלא והוא כולל, בין היתר, תוכניות להשלמת השכלה, טיפול בהתמכרויות, טיפול באלימות במשפחה ובאלימות כללית, תוכניות בתחום התעסוקה ועוד (דוידסקו וולק, 2011; חסיסי ועמיתים, 2014, 2016). הרחבה זו הובילה עוד ועוד אסירים לקחת בהן חלק. במהלך הראיונות במחקר זה התייחסו האסירים לאופיו הייחודי של רדיו פוקוס בהשוואה לתוכניות טיפול ושיקום אחרות. ניתן למיין התייחסות זו לשלושה סוגים: "הקול של האסירים" – התייחסות לרדיו כאל כלי שדרכו מושמעים קולם ורצונם של האסירים; "אי של שפיות" – התייחסות לרדיו כאל מקום מפלט והתנתקות משגרת הכלא; "תחושת משפחתיות" – תפיסת ההווה החברתית של כל המשתתפים במושגים של תפקוד משפחתי נורמטיבי.

א.2.א. הקול של האסירים

בשלב הראשון של הראיונות התייחסו המראיינים לקשר ההדוק בין התכנים המשודרים ברדיו פוקוס לבין חיי היומיום של האסירים. באמצעות תוכניות שונות מעבירים האסירים המשדרים תכנים

הרלוונטיים אך ורק לאסירים ולשגרת חייהם. מצב דברים זה, המקבל משנה תוקף נוכח היות כל השדרנים אסירים, מחבר את האסירים המאזינים לשידורי הרדיו וגורם להם להאמין להם (קולם של האסירים) ולהאזין להם בהתמדה:

כל דבר ששייך לאסירים זה מעניין את האסירים, זה מעניין. כי היום אני רוצה לדעת באמת מי האסיר הזה שמשדר אליי ואני שומע אותו ובאיזה מקום הוא נמצא ובאיזה מקום אני נמצא, מה גורם לי להאזין לו. זה ההרגשה של אסירים אחד כלפי השני; אסירים מרגישים אחד את השני, לא שהם מנותקים; להפך. אני אומר לך, תבואי את תשדרי כאן; אחרת, אחרת לגמרי. אפילו במתכון של בישול, מתכון בישול כן. את תעשי מתכון מקלובה ואני אעשה אותו מתכון, ייקחו את המתכון שלי, כי הם יודעים – את המתכון שלך הם לא רוצים לעשות, המתכון של האסירים כן (ח', נשפט למאסר עולם לא קצוב בגין רצח. ריצה עד המחקר 11 שנות מאסר).

אני אוהב לשמוע את האסירים. יש משהו ככה בפנים שאומר "תשמע זה אחיך זה חלק ממך" (מ', נשפט למאסר רביעי בן 13 שנים בגין שוד וניסיון לרצח, מתוכן ריצה חמש).

את האמת, בהתחלה אמרתי "הם לא ייתנו להם להגיד את מה שאנחנו רוצים, את הקול שלנו להשמיע את הכאב, את הבלגן שלנו בפנים", והקשבתי ובאמת מעניין. עלו אנשי תקשורת, משמיעים את הקול שלנו, והקול שלנו זה חשוב וזה לא דבר קטן. זה הרבה עוצמה, הרבה כוח, הרבה תקשורת, וזה מגיע, זה גם אה, משנה, משנה הרבה. תראי, התקשורת בעיניי היום היא כוח בידיים; היא יותר חזקה מהצבא, התקשורת. באמת אכפת לי להגיד את זה – 25 שנה אני בכלא, לא הרגשתי את האכפתיות כמו פה, אכפת להם מהחברה. [...] אני אומר זה המקום, זה המקום עצמו. כי אני ישבתי עם מטופלים, אני עברתי הרבה שנים טיפולים, ישבתי במחלקות, ישבתי ב... עבדתי הרבה, הייתי תומך גם; לא הרגשתי את השייכות והאכפתיות כמו פה. [...] פה ברדיו, זה הכוח שלנו והם לא יכולים להתעלם מאיתנו (א', נשפט למאסר עולם בגין רצח, ועונשו נקצב ל-30 שנה, שמתוכן ריצה כבר 25).

א.2.ב. אי של שפיות

גופמן (Goffman, 1958), כאמור, אפיין את בית הסוהר כמוסד טוטלי נוכח שליטתו המוחלטת בכל מישורי החיים של האסיר. הוא אמר, שאוכלוסיית הכלואים מורחקת מהקהילה ומהסביבה החברתית והמשפחתית שלה, מודרת מעשייה חברתית, נתונה למגבלות פיזיות ובירוקרטיות רבות, מנוהלת ברוב מישורי החיים וכפופה למרותם המוחלטת של אנשי הסגל. מגבלות ומרות אלה מתבטאות, בין היתר, בהגבלת חופש התנועה בשטחי הכלא, בחובה ללבוש מדי אסיר, באכילה בזמנים ובמקומות קבועים, בחובה לקחת חלק בתוכניות חינוך או טיפול מסוימות ובאובדן זכות הבחירה (במערכות

כליאה מסוימות) (ראו גם Feierman, 2004). תחושה זו מלווה את האסירים מרגע כניסתם לכלא ולעיתים אף בשחרורם. במהלך הראיונות תיארו האסירים את חייהם בכלא ואת הקשיים שהם מתמודדים איתם – בעיקר חיים באווירה אלימה של אי אמון והעדר ביטחון:

בית סוהר, אני תמיד אומר, אתה לא יכול לדעת מה יהיה מחר. תראי בבית סוהר, עוד הפעם, כל אחד יכול להגיד לך, 24 שעות מרביצים אחד לשני. זה אנשים לא נורמטיביים. גם אני, אני לא נורמטיבי, אני מנסה לעלות על התלם ("יג, שפוט למאסר עולם לא קצוב בגין רצח).

עכשיו תבחר, או שאתה יושב ואתה נהיה יותר גרוע, כי אתה נהיה אלים פה, ואם תרצי או לא תרצי, בשביל לתפוס לך מקום של כבוד. בכלא את צריכה להפגין גב חזק, וגב חזק לא מפגינים ב"מה נשמע? הכול בסדר". אם אני לא רוצה, זה אני לא רוצה עכשיו: מה אתה מסוגל לעשות? אתה מסוגל לעשות משהו? אתה, אני, מישהו, אחד משנינו יעמוד על הרגליים בסוף, וזה גם את לומדת בעל כורחך וכמו שהם אומרים בראס בין עמאק. ככה לומדים את זה בסוף. אז אם את לא נכנסת פושעת, את יוצאת פושעת במובן מסוים (א', שפוט לשמונה שנות מאסר בגין עבירת אלימות במשפחה, ריצה מתוכן 4.5).

לצד התיאורים הקשים של חיי היומיום בכלא, ואולי בצילם, הדגישו כל משתתפי המחקר את חשיבותה המרכזית של תחנת רדיו פוקוס מבחינתם ואת היותה המקום היחידי בכלא שאפשר להם להינתק ממציאות חייהם, עד כדי שכחה זמנית שלה:

אחרי האגפים, ששמה חושך וסמים ומזימות, פה אתה נמצא בעולם הנקי. עולם כזה היה לי בהתחלה [בחיים שלפני הכניסה לכלא], וככה הייתי מתרגש מאוד [התרגשתי מכך מאוד]. ובאמת, שאני נכנס [ל]פה, אני שוכח שאני בבית סוהר (א', נשפט למאסר עולם על רצח, ועונשו נקצב ל-32 שנים, שמהן ריצה כבר 16.5).

נכון, כמה שעות אנחנו יושבים ברדיו. אחרי זה חוזרים לאגף וממשיכים במסע. בדיוק פה זה ככה לצאת קצת מהבית סוהר. יושבים ליד מחשבים, שומעים מוזיקה, עושים תוכניות. זה מזכיר לי קצת מהעבודה. הייתי עובד בחברת טלפון. כל הזמן הייתי עם מחשבים ודברים כאלה; אז זה מזכיר לי את זה, וזה מקום יפה (א"ח, נשפט ל-18 שנה בגין עבירת הריגה, שמהן ריצה כבר ארבע שנים).

המקום פה, זה האגף ופה זה הרדיו, זהו; סך הכול מפריד דלת, אבל כשאתה נמצא פה, זה הרגשה שאתה מחוץ לבית סוהר, זה הרגשה שאתה שונה קצת, אפילו אם זה לחצי יום פה. אחד, בוא נתחיל מזה, אתה, יש לך מחשב מול העיניים שלך כל היום, אתה עובד על מחשבים. אתה מדבר עם אנשים, אתה מתקשר עם אנשים, אתה מדבר עם אנשים על

דברים שהם לא שייכים לאגף, אתה נפגש עם אנשים שהם אנשים חיצוניים, כאילו לא שב"ס ולא אסירים. זה אנשים שונים לחלוטין, שבמקום אחר לא היו מסתכלים עליך, כי מבחינתם אתה לא בן אדם. מבחינתם אתה רוצח, מבחינתם אתה עבריין. והם, ההגדרות האלה אצל כולם נעלמות, כאילו אין את ההגדרה הזאת ש"וואו, הוא רוצח, אני לא אדבר איתו, הוא ככה וככה וככה", אז אתה מרגיש אחרת (ח', נשפט למאסר עולם, שנקצב ל-33 שנים, שמהן ריצה כבר 13).

שתי נקודות אחרות שאליהן התייחסו האסירים המשדרים הן יכולתו של רדיו פוקוס להיות אי של שפיות בכאוס הבית-כלאי והעבודה הייחודית שבו, המזכה אותם בכבוד גדול מצד חבריהם למאסר וסגל הכלא:

[...] ואני קורא לזה היום אי של שפיות. זה הגדרה ממש נכונה בתוך מערכת כזו שאת נמצאת בסביבה מאוד עבריינית לטווח ארוך של אנשים ששפוטים לתקופות ארוכות מאוד [...] נותנים כבוד לרדיו. התדמית של הרדיו היא תדמית של סיירת מטכ"ל של שירות בתי הסוהר. את רואה את זה גם בביקורים היומיומיים. תיכף תראי, כשאת יושבת פה, פתאום תראי עוברים איזה 20-30 סטודנטים. זה מקום שהם יכולים להתגאות בו בכבוד, זאת אומרת בזכות ולא בחסד (י', שפוט לחמש שנות מאסר בגין עבירות מס, מתוכן ריצה 3.3 שנים).

נראה, שייחודו של פרויקט רדיו פוקוס הוא היותו, הן קול אותנטי של האסירים והן כלי לא שגרתי להעברת מסרים חיוביים ומידע חשוב ורלוונטי לכלל האסירים. ייחוד זה יצר אצל האסירים עובדי התחנה ואצל סגל הכלא רצון משותף להביא להצלחת הפרויקט ובעקבות ההצלחה תחושת גאווה הדדית. אופי העבודה בתחנה הדומה לעבודה בכל תחנת רדיו אחרת בקהילה, והקמתה והפעלתה במרחב הכלא הובילו לתגובה הפוכה לתחושה של שלילת האזרחות, שעליה דיבר גופמן (Goffman, 1958):

אני [לבוש] כתום ויושב עם סטודנט, אבל ההרגשה שלו כלפיי היא [כאל] אזרח. אז עם הזמן, אולי איזה שנה ומשהו, נוצרה בו איזה תחושה שאני אזרח. אני מרגיש אזרח פה, ולפעמים זה הולך לאגף, ואני מרגיש אסיר אבל עדיין אסיר שבדרך, אסיר שרואה את העולם אחרת (מ', מאסר רביעי, נשפט ל-13 שנה בגין שוד, שמהן ריצה שבע).

א.2.ג. תחושת משפחתיות

חלק מהאסירים המשדרים התייחסו בדבריהם למערכת יחסי הגומלין המתנהלת בינם לבין האסירים האחרים והאזרחים העובדים בתחנה. היבט אחד של מערכת יחסים זו הוא סוגיית השוויון: אף שחלק מהעובדים בתחנה ותיקים וחלקם חדשים, לא נוצר ביניהם כל מדרג מעמדי ולא התפתחו יחסי ניצול המאפיינים אגפים רבים אחרים בבית הסוהר. האסירים העובדים הדגישו את השותפות, את העזרה

ההדדית ואת הנכונות של כל אחד ואחד מהם לסייע לחברו. חלקם אף תיארו יחסים אלה כיחסים משפחתיים:

כולם עוזרים אחד לשני, כולם עוזרים אחד לשני במחשבים ובתוכנית. אם מישהו, אם אני קשה לי במשהו, אז פעם מישהו עוזר לי. אם מישהו קשה לו במשהו, אני עוזר. פה חבל על הזמן. באמת כמו משפחה, כולם עוזרים אחד לשני; לא עוזרים "אחרי זה אני אראה אותך", לא אין דבר כזה (א"ח, נשפט ל-18 שנה בגין הריגה, שמהן ריצה ארבע).

אני חושב שהפרויקט הזה הוא קודם כול בית. אני חושב ש... את יודעת אני גם בא ממקום של אנטי ממסד ואני יכול להגיד שפה זה בית ומשפחה. אני ללא האמנתי בחיים שלי, אני חמישה מאסרים בבית סוהר, ולא האמנתי ששירות בתי הסוהר יכול לעשות דבר כזה, מדהים כזה (ש', נשפט לתשע שנות מאסר בגין שוד, שמהן ריצה 6 שנים).

תחושת המשפחתיות שמתארים האסירים מגיעה, הן מתוך חוויית החיבור ושותפות הגורל והן מתוך רצון משותף להישגיות ולמצוינות. חלק מהאסירים העובדים ברדיו פוקוס לא חוו מעולם את הדחף להישגיות ולמצוינות, וגם בני משפחותיהם לא הכירו ביכולותיהם ולכן מעולם לא דחפו אותם להצטיין ולהגיע להישגים. בשל כך הם ביקשו להוכיח שהאמון שניתן בהם, כשנבחרו לפרויקט, היה מוצדק:

קודם כול אנחנו משפחה, משפחה של רדיו פוקוס; משפחה של רדיו פוקוס, כי אני מרגיש את המשפחה במקום הזה. לא הרגשתי אותה בהתחלה, לא הרגשתי אותה בחוץ; לא מוותרים לי, לא מוותרים עליי, ועוזרים לי מכל הדרכים, גם מבחינת לקרוא ולכתוב גם מבחינה נפשית, ונותנים לי כאילו "אנחנו פה, מתי אתה רוצה לפנות אלינו אנחנו פה", וזה מה שהולך פה במקום (ח', נשפט למאסר עולם בגין רצח, שנקצב ל-33 שנים. מהן ריצה 13).

א.3. שינוי אישי

ניתוח איכותני של קטגוריית תוכן זו מלמד שכל האסירים המשדרים דיווחו על תהליכי שינוי אישיים שחוו במהלך השתלבותם בפרויקט רדיו פוקוס. בניתוח הממצאים הבחנו בין שלושה מישורי שינוי: שינוי פנימי, שינוי התנהגותי ושינוי בין-אישי.

א.3.א שינוי פנימי

השינוי הפנימי הוא שינוי בתפקודם וביציבותם הרגשית של האסירים המשדרים המשפיע, בעיקר, על הדימוי ועל הביטחון העצמי. דימוי עצמי הוא הערכה רגשית סובייקטיבית של הפרט את עצמו (Heatherton & Wyland, 2003). נמצא שרמות גבוהות של דימוי עצמי חיובי וביטחון עצמי קשורות לבריאות טובה וליכולת להתמודד ביעילות עם אירועים שליליים. לחלופין נמצא, שדימוי עצמי שלילי

קשור למצוקה נפשית, לדיכאון ולהתנהגות אנטי-חברתית (Boduszek et al., 2013; Crocker et al., 1994; Debowska et al., 2015; Schanz, 2017).

האסירים המשדרים שלקחו חלק במחקר זה דיווחו, שההשתלבות בעבודה ברדיו והדרישה מהם לחשוב בצורה יצירתית, לייצר בכוחות עצמם תכנים לתוכניות ובעיקר לשדר באופן עצמאי, סייעו להם להתמודד עם פחד קהל ועם פחד מכישלון, ועל כן גדל ביטחונם העצמי:

אני אדם עם חוסר ביטחון, עם לפעמים דימוי עצמי נמוך. כשאני בא מאחורי מיקרופון ואני באמת מביע את עצמי ואני באמת ככה משחרר את האני האמיתי, זה גרם לי להבין שזה גם חלק משינוי (ש', מרצה מאסר חמישי בן תשע שנים בגין שוד).

זה להתחיל עוד משהו ולסיים בטוב, זה עוד משהו לדימוי העצמי, עוד משהו לנפש, כי אני בא ממקום, את יודעת, של הרבה הרס, ועכשיו שבע שנים, שמונה שנים עוד מעט, אני בדרך [טיפול בהתמכרות]; אני נולדתי מחדש. כל שנה אני מגלה על עצמי דברים חדשים ועוד יכולות ועוד פוטנציאל והזרוע נטויה (א', נשפט למאסר עולם שנקצב ל-35 שנים. ריצה 14 מתוכן).

כל אסיר שיגיע לכאן ויעבור סוג של תהליך, שזה גם כאן פה ברדיו, גם קודם כול הוא לומד הרבה דברים, גם צורת החשיבה שלו משתנה; היא אחרת. הוא עסוק בדברים יותר חיוביים עם עצמו. הוא לא חושב על מחשבות פליליות או עיסוקים כאלה ואחרים. הוא לא נמצא גם באגפים של כל שני וחמישי בעיות. את יודעת, זה מקום אחר לגמרי, מקום שונה יותר, אתה יותר מתון, וזהו, את יודעת, הזמן עושה את שלו (נ', נידון למאסר בן 13.5 שנים בגין הריגה).

השינוי החיובי שהאסירים מדברים עליו אינו מתמצה ומסתיים במחשבה וברגש, אלא מוצא את ביטויו גם בהתנהגות.

א.3.ב. שינוי התנהגותי

90% בקירוב מהאסירים, שהשתתפו במחקר הנוכחי, שפוטים בגין עבירות אלימות שונות (רצח, הריגה, אלימות במשפחה, שוד). אסירים אלה, רובם ככולם (לעדותם), נהגו באלימות, כדי להשיג כבוד ומשאבים כלכליים. בבית הסוהר הם אף הקצינו התנהגות זו, כשקיבלו על עצמם את קוד ההתנהגות של האסירים, המעודד לרכוש כבוד וכוח ולהימנע מהפגנת חולשה (Clemmer, 1940; Toch, 1992).

על כן הימנעותם של משתתפי מחקר זה מהתנהגות אלימה, הודות לעבודה ברדיו פוקוס, מעידה על שינוי התנהגותי מרחיק לכת ועל חשיבות העבודה ברדיו. עוצמתו של שינוי זה זוכה למשנה תוקף,

לאחר שהוביל, לדבריהם, לשינויים חיוביים אחרים בחייהם, והפך מבחינתם מנוף להתנהלות נורמטיבית:

דוגמה הכי פשוטה [היא] שלפני זה [עבודה ברדיו פוקוס] אני לא הייתי יוצא מהאגף, פשוט לא הייתי יוצא מהאגף. הייתי כל הזמן באגף. לא הייתי פונה לעו"סית אף פעם, לא הייתי רוצה לעשות שום טיפול, פשוט... אה... התעסקתי כל הזמן עם שטויות. אתה לא שם לב מה קורה מסביבך. וכשהתחלתי לצאת לפה, אז זה נתן לי כאילו את הפוש לחשוב יותר גם על דיבור, גם על כל הקבוצות, גם על להכיר אנשים, וזה נתן לי אופק חדש בקטע שאפשר לשנות את המחשבות שלי ואת הדפוסים בקטע הזה, ובאמת עשיתי את זה. התחלתי ללכת לקבוצה פסיכו-חינוכית בהתחלה (י', נשפט למאסר עולם לא קצוב; מרצה כבר שמונה שנים).

גם ס', השפוט לתקופת מאסר של 26 שנים בגין הריגה, דיבר על הקשר בין עבודה בתחנה והאחריות על הפקתה של תוכנית לבין התובנה שעליו לעבור טיפול בתחום האלימות:

אבל אני הבנתי שיש לי את הבעיה הזו של אלימות. אני הבנתי שאני צריך גם להתעמת עם עצמי, כי בשב"ס גם יש את המחלקת אלימות; אני עוד לא הגעתי לשם. אני מועמד. אני צריך לעבור בתקופה הקרובה. עכשיו אני עשיתי תוכנית של אלימות, איך לקבל את אלימות בלי אלימות, הייתה תוכנית מצוינת.

א' (נשפט בגין רצח למאסר עולם, שלא נקצב עדיין) התייחס לקשר בין העבודה ברדיו לבין השינוי שחל בהתנהגותו, שנתפסה כמאיימת ואלימה, ומוכנותו לקבל ביקורת:

לא יודע, הרושם הראשוני שלי, כולם חושבים שאני בעייתי כאילו. בהתחלה הייתי מדבר ככה עם הידיים וזה, וכולם היו אומרים לי "תשמע אתה מלחיץ, אתה כוחני בזה שלך", וזה היה מתסבך אותי בהתחלה, ובהתחלה הייתי אומר: "לא, תשמעו אני ככה, קצת קשה, כי בכל זאת הייתי רגיל להיות בסביבה שזה כל היום." אז לאט לאט. להגיד לך שנפטרתי מכולם, אני אשקר אם אני אגיד את זה, אבל ניסיתי להימנע מזה, כמה שפחות... המקום הזה עזר; אני לא אגיד לך שלא, אני כפוי טובה אם אני אגיד שלא. המקום הזה עזר לי מאוד, זה הוציא אותי מהאזור נוחות שלי.

א.3.ג. שינוי בין אישי

השינוי הבין-אישי שדיברו עליו משתתפי המחקר התבטא בעיקר בשינוי צורת הדיבור והתקשורת שלהם. טרם השתלבותם בפרויקט התקשו, לדבריהם, לדבר עם הזולת, אם בשל בוושה ואם משום שטון דיבורם היה תוקפני וההגייה שלהם לא ברורה. ההשתתפות בתוכנית הובילה את רובם לטון דיבור רגוע יותר ורועש פחות ולשיפור ההגייה:

לאחר תקופה של השנה קיבלתי פה הרבה דברים: ביטחון עצמי, יכולת התבטאות, תקשורת שהיא מאוד חשובה לחיי היומיום – לא קשור לעבודה ברדיו, שבלי שום קשר זה דבר שצריך לדעת – אבל אממממ... תקשורת, עשייה, לימוד, דבר שלא ידעתי על הַמַּעֲמָד וְעוֹד הרבה דברים. אבל אלה הדברים בגדול; זאת אומרת תקשורת, אני חושב שהיא הכלי המרכזי, במיוחד מהמקום שלי שלא ידעתי להתבטות וכל זה. אז זה נתן לי להבין – לא רק לרדיו, גם לחיים הרגילים – שאם יש לי איזשהי בעיה, אני צריך לדבר עליה, וזה למדתי מהתקשורת, מהרדיו עצמו (ש', שפוט בשנית למאסר בן חמש שנים בגין מרמה).

א"ב השפוט בגין הריגה לתקופה של שבע שנים וחצי, שמתוכן ריצה כבר חמש, מחזק דברים אלה: כי אני יודע איך אני מדבר היום. היום אני מדבר אחרת מפעם. אני מרגיש שאני מדבר אחרת. אני מצוות ל". היא עוזרת לנו בתקשורת, היא קלינאית. אז היא אומרת לי: "אל תדבר יותר מדי מהר." כשאני מתפלל למשל, אני צריך לקרוא לאט; היא אמרה לי להתאמן על לקרוא לאט, לאט – ממש לאט יעני; ספר, ממש לקרוא אותו לאט. אפילו גם הדיבור שלי השתנה. יעני אם היית מדברת איתי לפני, לא היית מבינה אותי, לא הייתי הכי ברור, אבל היום אני מרגיש שאני מדבר טוב, סבבה, יותר טוב ממה שהייתי מדבר.

ניואנס אחר שאליו התייחסו האסירים בכל הנוגע לשיפור יכולת הדיבור הוא היכולת להעביר מסר:

היום אני יודע להעביר מסר בצורה ברורה. בתקשורת צריך לדעת להעביר את המסר. כשאתה מבקש משהו, כשאתה רוצה להשיג משהו, כשאתה רוצה למסור איזה משהו, אז אתה לומד באמת ככה איך להגיד את זה, באיזה גישה להגיד את זה, באיזה טונציה. השפה שלי מאוד השתפרה ברדיו, האוצר מילים והדיקציה. אָה [אני יודע] לסגן עכשיו מאמר או כתבה, לסגן איזה משהו להגיד. למדתי לסגן כתיבה בקטע של כתיבה, אָה, איך להתחיל, איך לסיים, לגעת בנקודות הנכונות, לא להרחיב יותר מדי, איפה שצריך להיות תמציתי, אז להיות תמציתי (א"ת, נשפט בגין רצח למאסר עולם, שנקצב ל-35 שנים).

בעקבות שיפור יכולת התקשורת שלהם, סיפרו משתתפי המחקר גם על התפתחות יכולת ההקשבה שלא הייתה לפני הפרויקט. כך, למשל, סיפר ר', השפוט לארבע שנות מאסר:

זה כאילו משהו טוב, משהו חיובי, סוג של תקשורת, אפילו לשנות את הגישה של כמה אנשים. אתה יכול להקשיב, לשמוע. לפעמים מגיעים, ואתה חייב לשבת, לשמוע, לקחת את זה ולא כאילו לשבת ויאללה לסיים את זה. פה אתה חייב להקשיב לכל מילה שהוא אומר, ופעם לא הייתי מקשיב. פעם היו מדברים איתי "יאללה סע", זהו. היום זה משהו אחר. כן

בטח משפיע. היום אני יכול לשבת עם בן אדם, לשמוע אותו עד הסוף. פעם הייתי מזמן מפספס מה שאומרים אנשים.

ונסכם באמצעות פ', השפוט ל-13 שנים בגין הריגה:

זה טיפול בתקשורת, זה עוזר לך להיפתח, זה עוזר לך לדבר. אני רואה אנשים שבאמת הכרתי אותם לפני כאילו, ואיך שהם עכשיו אחרי שנה ואחרי תשע חודש שהם ברדיו, אני רואה, משתנים, ואיך שהם מבטאים את עצמם שונה ומבינים אותם יותר אנשים. [...] מפה אני אקבל לנהל שיחה עם אנשים נורמטיבית, כי לא הייתי יודע לעשות את זה. את רואה, מגיל צעיר אני בבית סוהר. כל היסודות שלי אני בניתי בבית סוהר.

כל האמור לעיל מעיד, בזהירות המתבקשת, שההכשרה בעבודת הרדיו והעבודה בו מסייעות לאסירים לרכוש מיומנויות תקשורת יעילות. מיומנויות אלה, המוטמעות בהם בתחילה באופן טכני, הופכות עם הזמן חלק אינטגרלי מדרך התקשורת שלהם עם אחרים, הן בתוך הכלא והן מחוצה לו.

(ב) ההיבט המשפחתי

ההיבט המשפחתי במחקר זה משמעו השינויים שהתחוללו בקרב בני משפחתם של האסירים המשדרים מאז כניסתם לפרויקט, מנקודת מבטם ולתחושתם של האחרונים. כל משתתפי המחקר (למעט אסיר אחד שאין לו משפחה) הצביעו על שביעות רצון רבה מצד בני משפחותיהם:

כן, אשתי מבסוטה, אָה גם שאני ברדיו ואני מטפל בעצמי ועושים, אה תוכניות ודברים כאלה, והיא אומרת, לפעמים שאנחנו מדברים היא אומרת "אתה משתנה הרבה בדיבור", דברים כאלה. הם מבסוטים הרבה, ואני מבסוט גם (א"ח, שפוט ל-18 שנות מאסר).

חלק מהאסירים אף הצביעו על קשר בין השינוי החיובי שעברו בזכות העבודה ברדיו לבין שינוי חיובי שעברו בני משפחתם:

את האמת, אה... בהתחלה, שאני זוכר, בפעם הראשונה שאמרתי לאשתי שאני כועס על הבן שלי, היא אמרה לי "מה זה?" אמרתי לה "כן, אני כועס". היא אמרה לי: "טוב שהתחלת להבין את זה, שמותר לך לכעוס". אבל המשפחה שלי יודעת שאני היום במקום שאני לא אעשה מה שעשיתי בזמן כעס; אני יכול לדבר את זה. היא יודעת את זה, היא מקבלת את זה יותר, כי היום אשתי גם מרשה לעצמה להגיד לי שהיא כועסת ומה היא מרגישה. [בעבר] גם לה היה אסור להגיד לי. היום היא יודעת שהיא יכולה להגיד. אני יש לי שיחות עם האישה שלי בשעות... אני מרגיש אפילו שאני מעמיס על עצמי ממנה, אבל אני מרגיש הקלה יותר, כי יש לה מה להגיד לי, ויש לה את המקום כן לדבר, והיא לא תתפוס את זה ותתפרק, כי יש לה גם אחריות על הילדים שלה ועל עצמה ועל הבריאות שלה, ואני שמח בזה שהיא יכולה

גם לשתף אותי ולדבר איתי, כי אם זה לא היה קורה, גם היינו מתפרקים, המשפחה הייתה מתפרקת, ולא יודע מה היה קורה. היום אני נמצא במקום שכן אני יכול להקשיב לה ולקבל ממנה בזמן כעס ובזמן שמחה (ח', נשפט למאסר עולם לא קצוב בגין רצח).

כמו ח', תיאר גם מ' (השפוט ל-13 שנים בגין שוד וניסיון לרצח) את השפעות השינוי שעבר, בזכות הרדיו, על יחסיו עם אחותו. הוא סיפר שהעבודה ברדיו הטמיעה בו כלים של שיח, גישה שוויונית ויותר על שליטה וכוח:

לפעמים היא [אחותי] מתעצבנת על זה שאני לא מתערב לה יותר מדי בחיים. אז אני מסביר לה, אני אומר לה. פעם היה לי צורך לשלוט באחיות שלי, רציתי להעביר ביקורת על כל אחד ואחד ושאר אחד אחר לא יעביר ביקורת. אני אחראי על כל האחיות שלי, וזה היה הכול ממקום של שליטה. היום אני אומר לה "המקום הזה דרדר אותי", אז אני מבין שהיא מבינה אותי יותר. אני אומר: "אני לא רוצה שתהיה שלי [משועבדת ו]נתונה [ל]שליטה, יש לך את החיים שלך, יש לי את החיים שלי. אנחנו ביחד, אבל בואי ננסה להתקרב אחד לשני כאילו מהבנה, מבחירה נטו עצמית." אני חושב שזה מה שקירב אותנו עד לרגע הזה. אני לא יכול להגיד מה יקרה בעתיד.

כל האמור לעיל מלמד שהעבודה ברדיו (ככל הנראה, לצד טיפולים אחרים בכלא) תורמת, במישורין ובעקיפין, לתהליך שיקומם של האסירים העובדים בו:

מה שאני עובר כאן [ברדיו פוקוס], אני משקם את עצמי. יש יד בזה, יש יד שדוחפת קדימה, לא תופסת אותך ומחזירה אותך אחורה. יש יד, אבל [לצידה] אה... יש לי את המוטיבציה. אני יכול לעמוד במקום ולא לתת ליד לדחוף אותי, אבל לא, אני יש לי את המוטיבציה להתקדם ולהשתקם ולטפל בעצמי. ואני אומר לך, אסיר בלי מסגרת, הוא יאבד שליטה, בלי מסגרת שתתפוס אותו ותגיד לו: "עד כאן! מכאן אתה תתחיל איתנו, ואנחנו נהיה איתך כדי להשתקם" (ח', נשפט למאסר עולם בגין רצח).

מה שאנחנו עושים כאן זה, אה, משהו טוב, זה, אין לך הזדמנות ללמוד את זה, באמת אין הזדמנות, גם בחוץ. עכשיו [בכלא] יש הזדמנות ללמוד את זה, אז אני לומד את זה. אני לוקח הרבה דברים מפה, כמו שאמרתי לך. בכלל שיניתי את הגישה שלי מאז שבאתי לרדיו. אני לא כמו שהייתי פעם כשהגעתי (ר', נשפט לחמש שנות מאסר בגין שוד).

ג) ההיבט החברתי

ההיבט החברתי במחקר זה נחלק לשתי תמות: (1) יצירת שינוי אצל האסירים המאזינים; (2) משמעות המפגש עם אזרחים (אורחים, צוות התחנה וסטודנטים מלווים).

ג.1. יצירת שינוי אצל האסירים המאזינים

חלק מהאסירים הצביעו על הצורך שלהם לעזור לאסירים אחרים כמניע להשתלבותם בפרויקט הרדיו וכסיבה העיקרית להישארות ולהתמדה בו. צורך זה מתכתב, מנקודת מבטנו, עם תיאוריית המרפא הפצוע (The Wounded Healer), המדברת על כוחו של המטפל להשפיע על המטופל מתוך הפצע שלו עצמו, כלומר על כך שרק אדם שנפגע בעצמו בעבר, ושעבר טיפול כלשהו, יכול לסייע ביעילות לאחר הנמצא במצוקה דומה (Zerubavel & Guggenbuhl-Craig, 1971; Miller & Baldwin, 2000; Wright, 2012). סוג זה של יחסים מתכתב עם תהליכים המתחוללים בקבוצות לעזרה עצמית (כמו למשל NA), שבהן מתנהלים תהליכי עזרה הדדית. אחד הבולטים בהם הוא השיתוף במהלך המפגשים, המסייע למשתף עצמו וגם משמש את חברי הקבוצה כדוגמה המקדמת את מסע ההחלמה שלהם (Kurtz, 1997; Riessman & Carroll, 1995).

בהקשר זה אמר פ', השפוט ל-13 שנה בגין הריגה:

אתה מדבר עם מאזינים, אתה בעצם עוזר לאנשים, עוזר לאסירים שאתה יודע שאתה היית במקום שלהם. אין, זה דבר עצום, זה דבר שאני לא יכול להגיד לך. מספיק שניים-שלושה אנשים שאני רואה שבעצם באו לפה, שכאילו שמעו אותנו מדברים וראו אותנו בבית סוהר. איילון זה לא רק רדיו פוקוס; יש פה גם אגפים כמו שאמרתי ואגפים בעייתיים, וזה וואלה... אנשים רואים מישהו בעייתי כמוני הולך בדרך הזו ואומרים לי: "וואלה פ', אתה השראה שלנו אתה. אנחנו רוצים גם להגיע לרדיו, אנחנו רוצים גם לעשות מה פה מה שם." ואני הולך לעובדת סוציאלית, לקצין חינוך ואומר להם "זה רוצה וזה רוצה", ובאמת יצא אחד, שניים שהם פה איתנו עכשיו; באו לקורס. זה ממש עשה לי טוב, את יודעת. הם פה כבר חצי שנה, שבעה חודשים, ואת רואה איך הם פורחים והם אומרים לי: "פ', לא טעינו. מזל שהקשבנו לך."

פ' חווה את עצמו כדמות חיקוי חיובית לאסירים אחרים. סיפור חייו, השינויים שהוא עובר והשתתפותו בתהליך טיפולי משמשים, לתפיסתו, דוגמה לאסירים אחרים, ותמיכתם של אסירים אלה בו ובתהליך השינוי שהוא עובר תורמת לו.

גם ס' (שפוט למאסר של 26 שנים בגין הריגה), בעל רקע של התמכרות לסמים, אך נקי מזה תשע שנים, דיבר על תרומתו ועל תרומתם החיובית של אסירים משדרים לאסירים מאזינים באמצעות תוכניות שונות, העברת מסרים חיוביים ותיאור הצלחתם האישית:

זה עושה לך משהו, שעשית משהו למען החברה, משהו מועיל, כי אנחנו [גרמנו בעבר] רק הרס, ופתאום אתה בא למקום כזה שנותן לך אפשרות לעשות משהו מועיל לחברה; רק עושה לי טוב, את מבינה. תסלחו לי, כי אני גם בן אדם שצריך לסלוח לעצמו בהתחלה, וזה

שלימדו אותי [ברדיו פוקוס] לסלוח לעצמי ואז לסלוח לאחרים. ועכשיו אתה גם תלמד, והכלי הזה [רדיו] עזר לי אישית.

א' (השפט בגין רצח למאסר עולם לא קצוב; ריצה כבר שבע שנים), כמו אסירים משדרים אחרים, ראה בהצלחת האחר הצלחה אישית שלו. הוא ראה את עצמו ואת חבריו לרדיו כמודל חיקוי חיובי ואת התרומה של השפעתם על המאזינים כגורם מדרבן להמשך תהליך השיקום שלהם עצמם. הצלחות האחרים הופכות לנקודות אור בחייהם שלהם, המתקפות את היותם בדרך הנכונה:

אם יש [לרדיו] השפעה [על אסירים מאזינים], זה יכול בעזרת התוכן או בעזרתי, מי שמעביר את התוכן. נגיד סתם דוגמה: שניים [שני אסירים מאזינים] באו ל[עבוד]פה, כי הם שמעו שאני פה. יעני, אם אני שורד פה, אם אני מצליח לשרוד פה, אז הם גם רצו לבוא להיות פה ברדיו. אותי זה הצחיק כאילו שהם באו. [...] קרין וטל [מנהלת הפרויקט ומנהל התחנה] באו, דיברו איתי, אמרו לי "תשמע כל הכבוד" וזה. על מה כל הכבוד? "שתדע ככה וככה; כאילו פ' ונ' רצו לבוא בגלל ששמעו אותך ואמרו: 'וואלה, אם א' שורד, אז למה שלא נבוא כאילו; אם הוא מצליח אז אנחנו גם נצליח.' אז יכול להיות. יש פה כל מיני אנשים שהיו בכל מיני מקומות. יש פה תוכנית 📻 רק לאיילון, שאנשים היו בתחתיות של התחתיות, אם זה שימושים, לא יודע מה, אני יודע מה, והם מעבירים מסר "וואלה אני מאמין ש..."; ויש בן אדם ששמע את התוכנית שלהם, ככה סיפרו לי, שעלה לגמילה בזכות זה. אז יש תוכניות ויש תוכניות. וואלה, אני חושב שהתוכניות של המוזיקה, מי שמתחבר ואוהב, וואלה מספיק שהן משפרות לך את ההרגשה, אז כן, מהבחינה הזו אני חושב שכן. אני מאמין שאם אני הייתי באגף אחר, ומישהו אחר היה מגיש מוזיקה שחורה, וואלה אני אישית כל יום הייתי מחכה לשמוע את התוכנית הזאת, כי בכל זאת בבית סוהר אין לך אופציה לשמוע שירים חדשים, שירים שאתה אוהב, ואני יודע שב[כלא] עופר, וואלה, הרבה פרגנו, הרבה דיברו דברים טובים על התוכנית שלנו.

אם לסכם את התמה הזאת, אז מהאמור לעיל נראה שרוב האסירים המשדרים חושבים שעבודתם ברדיו משמעותית לאסירים המאזינים. השפעותיהם באות לידי ביטוי, הן בהיותם מודל לחיקוי המדרבנים שינוי והן בהיותם גורם מעודד ומשמח באמצעות תוכניות בידור שונות, המתאימות לתחומי העניין של האסירים. תרומתם למאזיניהם מסייעת גם להם בכך שהיא מחזקת את אמונתם בדרך (הנורמטיבית) שבחרו בה, דרך שהיא כלי שיקום וטיפול.

2.2. משמעות המפגש עם האזרחים

אוכלוסיית האסירים, כמכלול, סובלת מסטיגמטיזציה חברתית שלילית, הן בשל פעילותם העבריינית והן בשל מעמדם המשפטי (כלואים). גישת התיג הקלאסית (Becker, 1963) מניחה שעצם

הסטיגמטיזציה והסטריאוטיפיזציה השליליות של היחיד מטביעות אצל רוב האנשים דימוי שלילי עליו, וגורמות להם לנדות אותו ולהתרחק ממנו.

כך, אף שלא מעט מהאסירים מכירים בהשלכות הקשות של מעשיהם על זולתם ועל החברה – הכרה הזוכה למשנה תוקף כשהם נכנסים לטיפול ומקבלים אחריות על מעשיהם (Beech & Fordham, 1997; Fortune et al., 2014) – רבים מהם מתקשים, לאחר השחרור, לשנות את התיג השלילי שהוצמד להם וחווים העדר תמיכה ונידוי. אחת הנגזרות המעשיות של מצב דברים עגום זה, כפי שמתארת גישת התיג, היא חזרה להתנהגות עבריינית (רצידיוויזם) ובעקבותיה לבית הסוהר (Cook & Haynes, 2021).

בזיקה ישירה למציאות זו, אין זה מפתיע שכלל משתתפי המחקר הנוכחי הביעו קורת רוח ושביעות רצון מהמפגשים שערכו, במסגרת עבודתם ברדיו פוקוס, עם מגוון רחב של אזרחים נורמטיביים ומשיתוף הפעולה עימם. לצד מפגשים עם סטודנטים, שהגיעו לתחנה כחלק מלימודיהם במחלקה לרדיו במכללת ספיר, ערכו האסירים המשדרים מפגשים רבים עם מרואיינים, מפורסמים יותר ופחות, מתחומי עניין ועיסוק שונים.

בד בבד עם החשש הראשוני מהדרך שבה יתפסו אותם האזרחים, תיארו כל המרואיינים חוויות חיוביות ולעיתים מעצימות שחוו במפגשים אלה. הם הופתעו מהיחס השוויוני ונטול השיפוטיות שזכו לו:

הסטודנטיות שבאות לפה עוזרות לנו לדבר, לי אישית. אני אסיר כבר 16 שנה בפנים. אנחנו אין לנו את תקשורת עם אזרחיות, עם סטודנטיות, [וכן] שהיו באות לפה, הייתי מפחד לשבת איתן, מפחד לדבר איתן או שהייתי מדבר איתן והראש שלי למטה. זה כי התרחקנו מהם, זה לא יום ולא יומיים [שאני במאסר]; זה 16 שנים. לאט לאט, באמת תודות להן, חוץ מהצבע של הבגדים שלהן, לא הרגשנו בכלל הבדל מהן. עזרו לנו הרבה, תרמו לנו הרבה. תראי, בכל זאת, אני לא יושב על איזה פריצה; אני יושב על העבירה הכי קשה, על רצח, ובאיזשהו מקום, אה, זה לאבד את הצלם אנוש. אחרי מקרה כזה והרבה שנים בכלא, [...] אבל את האמת, נותנים לנו, ובמיוחד הסטודנטיות, להוציא את הבן אדם שיש בתוכנו (א"ח, נשפט למאסר עולם בגין רצח, ועונשו נקצב ל-30 שנות מאסר).

מעניין לציין שלדעתו של א"ח מוצא יחס שוויוני ואנושי זה את ביטויו גם אצל סגל בית הסוהר:

לפחות פה אני מרגיש יותר בן אדם מהאגף הרגיל. יש להם [לסגל הכלא] התנהגות אחרת אלינו; מתייחסים אלינו יותר טוב, פוגשים אנשים, [...] בן אדם רגיל. את, כשאת מבקשת משהו, את הנשמה מוציאים לך [באגף רגיל בכלא]; פה מטפלים בנו. אכפת להם מאיתנו.

ס' (נידון בגין רצח למאסר עולם שטרם נקצב, ומרצה כבר 14 שנים) חיזק דברים אלה:
שאני כל החיים שלי בבית סוהר, ואני רואה אנשים באים מבחוץ ומקבלים אותם ומדברים
איתם ומדברים איתי, עוזרים לי וזה, זה אף פעם לא היה בחוץ, אף פעם לא היה לי גם בבית
סוהר, שאנשים מקבלים אותי יושבים איתי, מדברים; אזרחים, אני מדבר על אזרחים. אני
את האמת היה לי קשה ככה, כל פעם שאני נשאר פה, שעה-שעתיים אחרי זה אני חושב על
זה, איך [הם] מקבלים אותי לחברה, מקבלים אותי למקום הזה. וככה ביקשתי להישאר עוד
שנה ועוד שנתיים, כמה שיותר להישאר.

ח"מ (נשפט למאסר עולם, שנקצב ל-33 שנים. מתוכן ריצה כבר 13) מתייחס לכוחו החיובי של הרדיו
ב"שבירת חומות" ובקירוב בין בני אדם:

היו פה מגיעים אנשים, אז אתה מפתח עם אנשים שיחה, אם זה הסטודנטים שהיו מגיעים
ואם זה כל מיני מפורסמים וכל מיני אנשים למיניהם שאתה מתחיל לדבר איתם. ואז אותם
אנשים שיושבים מולך לא מסתכלים עליך בתור אסיר לשעה, 40 דקות, חצי שעה; לא משנה,
הזמן שהם נמצאים פה, הם רואים אותך בתור בן אדם, שאצלי זה משהו שהוא היה חסר.
אני אף פעם לא הרגשתי בן אדם, גם בבית סוהר וגם בחוץ. וזה דברים שמחלחלים לך ואז
אתה מתחיל להבין "הלו, אני לא שונה"; נכון שאני לבוש במדים כתומים, [אבל] אני לא שונה.
אני בן אדם. אני לא אגיד על עצמי שאני מפלצת, אני לא אגיד על עצמי שאני לא משהו, אלא
אני בן אדם. אז כן, טעיתי, עשיתי את מה שעשיתי וטעיתי. אני מודה בטעות שלי, וזה נותן
לך את הכוח, והרדיו נתן לי את הכוח הזה להבין. היום אני מנסה להיות יותר חברותי, וזה
הרדיו.

הוא המשיך ותיאר את המפגש עם השחקנית יעל אבקסיס באחת התוכניות שהנחה:
ואז היא [יעל אבקסיס] שומעת את הסיפורים של אנשים, ואז היא מבינה, והיא אומרת בסוף
הריאיון, היא אומרת בעצמה אומרת: "אני באתי לפה עם דעה משלי, ואני יוצאת מפה עם
הרבה ידע וכוח, ואני יש לי המון מה ללמוד מכם, ואני הסתכלתי באמת רק על צד אחד ולא
על הצד השני."

בהמשך ישיר לאמור לעיל התייחס ש' (נשפט לתשע שנות מאסר בגין עבירת שוד) לכוח שיש
לאזרחים להיות שגרירים של האסירים:

כי אני כאסיר, שאני יוצא מכאן, נשים את הדברים על השולחן, ההתקבלות שלי לחברה היא
לא קלה. החזרה שלי לחברה היא לא קלה. החברה לא תמיד מקבלת אותנו: "אה, זה עברייני;
מה עכשיו בתי סוהר? מה אני אתן לו עבודה? מה אני אתייחס אליו? מחר הוא ימעד." ואני
חושב ש... אתמול היה פה סיור מאוד חשוב; אתמול היה פה ראש המוסד וסגן הנציב וקצינים

בכירים, וראיתי איך הם בעצמם, ראש המוסד אומר מה באמת, אה, ואחר כך שני חברים פה דיברו, וראיתי את ראש המוסד, אשכרה את ראש המוסד, והיו שם איזה 40 איש איתו, כל הצמרת שלו של ראש המוסד והשב"ס, וראיתי דווקא את האלה, אנשי המוסד, עם ברק בעיניים. באו, לחצו ידיים. אז זה כן אפשר, כשרואים שבן אדם עושה שינוי, אז רק צריך להעביר את השינוי החוצה, ולא להגיד "טוב טיפלנו בו"; פשוט להעביר. אני, שאזרח ישמע אותי, ישמע אחד כמוני שיושב חמישה מאסרים ועשיתי כמה דברים בחיים שלי, ופתאום אתה שומע אותי ממקום אחר של שינוי והמסר הזה של כמה צריך לעשות דברים אחרים.

ניתוח שידורי הרדיו

פרויקט רדיו פוקוס מוגדר כפרויקט שיקומי, וככזה לא תמיד ברור מהו המוצר (product) ומהו מוצר הלוואי (by-product). האם שידורי הרדיו הם המוצר ותהליך השיקום המתהווה בזמן יצירת התוכניות הוא מוצר הלוואי או אולי ההפך? עם זאת, ובהנחה שמדובר במשולש השפעה, שקודקודיו הם שדרי הרדיו, התכנים והמאזינים הנחשפים לתכנים והמושפעים מהם, נדמה שהסוגיה הזו לא חשובה במיוחד. כל אחד מהקודקודים במשולש זה חיוני, והוא חלק מאופיו הייחודי של הפרויקט.

להבדיל מחלקיו האחרים של הדוח, בחלק זה מכונן הזרקור בעיקר לשידורי הרדיו ולא לאסירים המשדרים והמאזינים. כעת נציג את השינויים שעבר לוח השידורים של התחנה במהלך שלוש שנות פעילותה הראשונות, את הפורמטים השונים שצמחו ברדיו, את דרך שבה הפכו תוכניות בחירת השירים לאינטראקטיביות ואת ייחודם של שידורי התחנה לעומת השידורים הקונוונציונליים (שגם בהם, כך נדמה לנו, יש ערך גדול).

בד-בבד, ובטרם "נצלול" לתוכניות אלה, נבקש להתייחס בקצרה לתוכניהן המרכזיים, למספר האסירים שתכננו והוציאו אותן אל הפועל (לפי ממוצע שנות מאסר), לגידול במספר התוכניות עם הזמן ולקשר בין הפקתן לבין פנייה (של האסירים המפיקים) לטיפול בכלא.

תוכניות רדיו לפי סוג

ניתן לחלק את התוכניות המשודרות ברדיו פוקוס לשלושה סוגים: (1) תוכניות תוכן והעברת מסרים – תוכניות שמטרתן להעביר מידע וידע (בנושאים כגון בריאות, בישול, זכויות אסירים, גמילה ועוד); (2) תוכניות מוזיקה – שידורי סוגות מוזיקליות ייחודיות שאינן נגישות לאסירים באופן שוטף (למשל: מוזיקה משנות ה-70 וה-80, מוזיקה ערבית, מוזיקת טכנו וטראנס ומוזיקה רגועה בשעות הערב); (3) תוכניות מוזיקה ובידור משולבות בשיח – מטרתן להשמיע שירים ובד בבד לספר על מבצעייהם או, לחלופין, לארח באולפן אמנים ואנשי בידור.

תוכניות רדיו לפי תוכן ומספר שנות מאסר

לוח 16: מספר תוכניות הרדיו שיצרו ושידורו משתתפי המחקר לפי תוכן ומספר שנות מאסר

ממוצע שנות המאסר של האסירים לפי סוג התוכנית	מספר התוכניות והאסירים*	סוג התוכנית
(M=18.45, SD=10.85) ארבעה אסירים עם מאסרי עולם שלא נקצבו	22 תוכניות: 8 אסירים יצרו תוכנית אחת 4 אסירים יצרו שתי תוכניות 2 אסירים יצרו שלוש תוכניות	תוכניות תוכן והעברת מסרים (N=14)
(M=16.2, SD=11.05) שלושה אסירים עם מאסרי עולם שלא נקצבו**	25 תוכניות: 13 אסירים יצרו תוכנית אחת 6 אסירים יצרו שתי תוכניות	תוכניות מוזיקה, בידור ופנאי (N=19)
(M=15.27, SD=9.32)	11 תוכניות: 6 אסירים יצרו תוכנית אחת אסיר אחד יצר שתי תוכניות אסיר אחד יצר שלוש תוכניות	תוכנית מוזיקה ובידור עם תוכן (N=8)

*הנתונים מסתמכים על דיווחי האסירים עצמם. חלק מהאסירים יצרו רק סוג אחד של תוכנית, ואחרים יצרו מספר תוכניות ומסוגים שונים.

**חלק מהאסירים יצרו יותר מתוכנית אחת, ולכן יש יותר מחמישה אסירים השפויים למאסר עולם.

נערך מבחן ספירמן לבדיקת הקשר בין מספר התוכניות המשודרות לבין מספר המחזור/הסבב. הבדיקה העלתה שבין המשתנים יש קשר חיובי מובהק בעוצמה בינונית ($r(22)=.53, p<.01$). כלומר: נמצא שמספר התוכניות גדל עם כל מחזור. מכיוון שהמחזור הראשון כלל רק ארבעה מרואיינים, הם הוצאו מהחישוב הכללי. יחד עם זאת, גם כשאסירים אלה נכללים במבחן, התוצאה דומה ($r(26)=.45, p<.05$).

לוח 17 מציג את הקשר בין מספר תוכניות הרדיו שהפיקו האסירים וסוגן לבין קבלה/אי-קבלה של טיפול בכלא.

לוח 17: הקשר בין מספר תוכניות הרדיו וסוגן לבין קבלה/אי-קבלה של טיפול בכלא

סוג התוכניות	מספר התוכניות M(SD)	N	
תוכנית תוכן - (N=5) 21.7%	2.17(0.98)	23	עבר טיפול בעבר
תוכנית בידור - (N=8) 34.8%			
תוכנית משולבת - (N=10) 43.5%			
תוכנית תוכן - (N=1) 25 %	1.2(0.83)	5	לא עבר טיפול בעבר (N)
תוכנית בידור - (N=3) .75%			

בניתוח מבחן t למדגמים בלתי תלויים נמצאו הבדלים קרובים למובהקות במספר התוכניות המופקות בין אסירים שעברו טיפולים בכלא לאלה שלא עברו טיפול כלל ($t(26)=2.05, p=.051$). ניתן לראות שמספר התוכניות שיצרו אסירים שעברו טיפול היה גבוה בתוכנית אחת כמעט בממוצע.

לוח השידורים

לוח השידורים של תחנת רדיו הוא מסמך של תיאום ציפיות בין יוצרי הרדיו למאזיניו. לוח השידורים הוא עוגן המלווה את הפקת הרדיו במהלך העשייה השוטפת. הוא חוסך את הצורך "להמציא את הגלגל" בכל שבוע מחדש ומאפשר להפיק תוכניות מתמשכות לאורך זמן ולהפקיד בידי צוותי ההפקה סמכויות מתמשכות. במובן הזה מפיק של רצועת שידור יודע כבר בתחילת החודש שעליו לייצר סביב תמה אחת ארבע תוכניות שונות, מה שמייעל את תהליכי העבודה ובה בעת דורש יצירתיות בתוך מסגרת קבועה מראש.

מהעבר האחר נמצאים המאזינים המחכים לתוכנית **שעה של צחוק** בימי רביעי ב-19:00 (נכון לאוגוסט 2017), לתוכנית **שעת כבוד לאמן** בימי שני ב-17:00 (נכון ליולי 2018) ולשיחון הערבי-עברי, **אינתי פאהם עליי**, בימי שלישי ב-7:15 (נכון ליולי 2019). לוח השידורים הוא מעין הסכם בין היוצרים לנמעניהם, וכך כשאסיר מתעקש ברביעי בערב עם חבריו בתא שהוא רוצה להעביר את הטלוויזיה לערוץ **רדיו פוקוס**, תהיה אכזבה גדולה, אם פתאום לא תשודר **שעה של צחוק**.

בשל כך שינויים בלוחות שידורים קורים לעיתים נדירות, ורק לרגל אירוע יוצא דופן או תכנון חדש של הלוח. בגופי שידור ותיקים וממוסדים נזהרים משינויים פתאומיים שמפירים את האיזון העדין בין המוכר והידוע לחדש והמפתיע. כשיש שינוי כזה, הופכים אותו לחגיגה ומלווים אותו בקמפיין מסיבי, כדי להכין את הקהל לשינוי ה"חוזה". רדיו פוקוס הוא דוגמה מעניינת במובן זה. מכיון שהוא גוף שידור חדש יחסית, השתנה לוח השידורים השתנה לא מעט לאורך שלוש שנות פעילותו, והתעצב תוך שהוא מבסס "עוגנים" כבדי משקל – משבצות שידור קבועות, שסביבן נבנים השינויים.

כאן גם המקום להתייחס לשאלת השידורים החיים, שהם חלק מלוח השידורים בתחנות רדיו רגילות. ברדיו פוקוס אין שידורים חיים לאור מגבלות הביטחון שתחנה מעין זו כפופה להן. עם זאת, מבחינת חוויית המאזינים אנו מניחים ששידורן הסדיר של התוכניות משרה תחושת ודאות (ממש כמו לפתוח טלוויזיה, לראות את יונית לוי על המסך ולהבין שהשעה היא בין 20:00 ל-21:30).

לצורך דוח זה בחרנו לדגום שלוש נקודות זמן שונות לאורך השנים, כדי לנתח את לוח השידורים. שלושה שבועות בחודשי אוגוסט 2017, 2018 ו-2019. תוך כדי סקירת התמורות בלוח השידורים הרחבנו על מספר תוכניות מפתח, ציטטנו קטעים נבחרים מהשידורים וסיכמנו במספרים העומדים מאחורי התוכן ומייצרים מסה קריטית, המחזקת לטעמנו את הטענה המוכרת של מרשל מקלוהן ולפיה "המדיום הוא המסר".

2017

שידורי הרדיו נפתחו ב-21 במאי 2017. בתמונה 1 המצורפת להלן מופיע מסמך האקסל ששימש

את מנהלי הרדיו. השבוע המדובר הוא השבוע של 20-26.8.2017, חודשים מספר אחרי השקת התחנה.

תמונה 1: לוח השידורים 20-26.8.2017

ראשון	שני	שלישי	רביעי	חמישי	שישי	שבת	
לילה							6:00
אשת חיל							7:00
משהו קטלני							8:00
ויטמין C:							9:00
שעה של צחוק							10:00
שירי עמים							11:00
כיסופים 3							12:00
נעים בלב							13:00
שעת כבוד לאומן							14:00
פוקוס מעות							15:00
נאיף - מפליגים במוסיקה 14 משמח ים תיכונית	שומעים אהבה 14 שעת כבוד לאומן	שירי עמים 8 - רוסיה טיול בסנט פוקוס מעות 6-	לה רומבה 3 (14) - שגו	שומעים שישי 11 פוקוס אלקטרוני	איילון ים תיכון		16:00
14 - מרדכי	14: עופר לוי - חמזה	מאהדי	נעים בלב 4	12- יעד	משמח ים תיכונית		17:00
כיסופים 3 - יעד	שורה לכל שיר 13 - דו	משהו קטלני	איילון ים תיכון	ויטמין C	מפליגים במוזיקה		18:00
שעה של צחוק 9 - אשת חיל 11							19:00
							20:00
							21:00
							22:00
לילה							23:00

המשבצות הצהובות הן תוכן מקורי חדש שיוצרים האסירים. גם אלה שלא נצבעו הן משבצות שידור, אבל בתוכנת "טייס אוטומטי" המשדרת מוזיקה ברצף. מוזיקה זו הופקה בשלבים הראשונים של פעילות הרדיו בידי מנהליו (לא אסירים). בהמשך נכנסו אסירים לתמונה גם בשעות אלה.

מכיוון שבחודשים אלה היה צוות קטן (המחזור הראשון של בוגרי קורס הרדיו), החליטו מנהלי התחנה לקבוע מסגרת זמן מצומצמת של תוכניות מוכנות, ו"לעטוף" אותה בשידורים מוזיקליים, כדי למנוע מצב שבו מישהו מעביר לערוץ של רדיו פוקוס ושומע שקט. השעות 16:00-19:00 הן שעות הפריים-טיים הייחודיות לרדיו זה. בשונה מהעולם שמחוץ לכלא, שבו שעות הפריים-טיים של הרדיו הן שעות הבוקר (כשאנשים בדרך לעבודה או יושבים במשרד), הרי שבבתי הסוהר שעות אלה הן זמן העבודה במפעלים השונים או הלימוד באגפי החינוך, מקומות שבהם קשה או לא ניתן להאזין לשידורי הרדיו. שעות אחר הצהריים הן פריים-טיים רדיופוני גם מחוץ לכלא, משום שרוב המאזינים נמצאים בפקקי תנועה בדרך הביתה. חוויית ההאזנה ברדיו פוקוס שונה, אך שעות אלה הן שעות המעבר מעבודת

הבוקר ולחלופין מהפעילות באגפי החינוך של הכלא לצפיית הטלוויזיה בערב. חשוב להבין שגם בתחנות רדיו ממלכתיות (כמו רשת ב' וגלי צה"ל) מבינים שבשמונה בערב הציבור צופה בטלוויזיה, שזוהי השעה של תחילת הפריים-טיים הטלוויזיוני. מספר המאזינים לרדיו המסורתי (גל"צ, תחנות תאגיד השידור, תחנות הרדיו האזורי) יורד בשעות אלה.

במובן זה הבחירה לשבץ תוכניות תוכן מקוריות בין השעות 16:00-19:00 היא בחירה נכונה, הבונה את לוח השידורים לפי שגרת חייו של קהל יעד מסוים. זו פריווילגיה השמורה לתחנה כמו רדיו פוקוס, וככל שהתעדכן לוח השידורים, נשמרה אסטרטגיה זו של שיבוץ התוכניות בתוספת של תוכניות בוקר מוקדם וערב מאוחר. יום שישי, כפי שניתן לראות בתמונה מורכב בעיקר משידורים חוזרים של שידורי השבוע.

מבחינת התכנים ניתן לראות בשלב זה תמהיל של תוכניות מוזיקה, הכוללות הגשה ותוכן מילולי (מפליגים במוזיקה, כיסופים, נשמה ים תיכונית, פוקוס אלקטרוני, שעת כבוד לאומן), ותוכניות שיח; למשל: **שעה של צחוק**, תוכנית מערכונים; **אשת חיל**, תוכנית העוסקת בדמויות נשיות חזקות וביחסי גברים נשים; **ויטמין C**, תוכנית בריאות, ספורט ותזונה; **משהו קטלני**, תוכנית העוסקת בהתמכרויות ובשיטת 12 הצעדים.

נדמה שמבחינת הצהרת הכוונות של רדיו פוקוס, תוכניות השיח הן תוכניות הדגל, משום שהן עוסקות בשינוי תודעה ומציעות תוכן שיקומי של ממש. עם זאת, יש לציין שתוכניות המוזיקה השונות מהדהדות גם הן את סלוגן התחנה "הקול של האסירים". לכן אסיר המאזין לשעת שידור מוזיקלית ברדיו פוקוס לא יחשוב לרגע שהוא מאזין לגלגל או ל-99FM. משהו במרקם הרדיופוני, בצורת ההגשה וגם בבחירת השירים מלמד שזוהי תחנה אחרת. אמנם הלהיטים הגדולים יושמעו גם פה וגם פה, אמנם המגישים המקצועיים יכולים לספר על שלמה ארצי בדיוק אותו הסיפור, לפני שישמעו שיר שלו, אבל הפנייה האישית למאזינים וחסרונם המוחלט של משפטי הגשה נפוצים כמו "סעו בזהירות ואל תשכחו לשמור מרחק", שלא רלוונטיים לאסירים, הם אלה שמייצרים רדיו מוזיקלי בלתי אמצעי הפונה לקהל יעד מסוים. לכן דומה שיש משמעות גם להיבט זה של לוח השידורים, הכולל את שלושת קודקודי המשולש: תוכן מעט אחר, שמוגש בידי מגישים מעט אחרים למאזינים מיוחדים.

2018

לוח השידורים הבא שדגמנו היה מאוגוסט 2018, כעבור שנה. לפני שניכנס לעובי הקורה, נרצה להדגיש מספר נקודות:

בנובמבר 2017 שודרה בלילה רצועת מוזיקה קלסית בשם **קלסיקל**. לעיתים שודר לילה של מוזיקה אלקטרונית בין חצות ל-2:00. רצועות אלה לא שרדו לאורך זמן.

בינואר 2018 הורחבה מסגרת הפריים-טיים לארבע שעות – 16:00-20:00 – תוך שמירה על אותו היגיון שיבוצי המתחשב בשגרת היום של האסירים ובתחרות שמציבים שידורי הטלוויזיה. יחד עם הרחבת לוח השידורים נוספה בינואר גם רצועת בוקר חדשה – **רק להיום**. בתוכנית קצרה זו, בת 15 דקות, הקריאו המגישים בכל בוקר פרק מתוך הספר **רק להיום**, ספר של NA, המלווה אנשים בתהליכי גמילה, ולאחר מכן ניהלו שיח חופשי על הפרשנות של פרק זה.

במארס 2018 נוספה רצועת בוקר חדשה, **מועדון בוקר**. להבדיל מתוכניות הבוקר המשודרות בטלוויזיה ובתחנות הרדיו המוכרות, כאן נושאי השיחה של פאנל המגישים נעים בין היומיומי לבין שגרת הכלא: שחרור, חופשה, רגעים קשים במאסר, ארוחות שישי אהובות, ביקורים, סדר יום, זקנה ועוד. **מועדון בוקר** היא דוגמה רדיופונית יפה לסוג התוכן הייחודי של רדיו פוקוס. הפורמט הוא מעין פרלמנט שכונתי עם מיקרופונים; ארבעה גברים יושבים ומדברים בכל יום על נושא אחר. הטון לא כבד; להפך. הם עוקצים זה את זה, "יורדים" זה על זה בחיך, מפרגנים ומזדהים כשצריך ומעבירים את התחושה של חברות אמיתית.

בחרנו להציג מספר ציטוטים המשקפים את המרקם ואת התדר הייחודיים של התוכנית. בדברי הפתיחה אומר המגישי: "בוקר טוב לכל מי שמתארגן לצאת לעבודה, לחינוך, למפעלים וגם למי שלא יצא בכלל מהאגף, לכל העצורים. מה שלומכם? איך קמתם הבוקר?" הפנייה הממוקדת הזו לעולם התוכן הספציפי כבר מייצרת אצל המאזין תחושה שרואים אותו, שמכירים את שגרת יומו. קשה לדמיין מגישה או מגיש של תוכנית בוקר באחד מערוצי הטלוויזיה הפותחים במילים "בוקר טוב לכל מי שנשארים הבוקר באגפים". אף שברור לגמרי שאסירים רבים צופים בערוצים אלה, הם לא חלק מקהל היעד המדומיין של המגישים, לא בצורת הפנייה ולא בבחירת האיטימים.

בהמשך התוכנית דיבר הפאנל על הנושא היומי – געגועים. כל אחד מחברי הפאנל סיפר למה הוא מתגעגע: "הרבה געגועים למשפחה, לחיפה, לים, לשבת על הצלע של הצוק על הבוקר לראות את הגלים, להסתכל על הים. מתגעגע לאוכל. בסטלה מאריס יש מסעדה שחבל על הזמן. מתגעגע לבית הקטן שעדיין לא ראיתי אותו. הרבה געגועים, "סיפר אחד. וחבר אחר המשיך: "מתגעגע לחופש עם איזה אוטו טוב, לפתוח חלונות, ווליום בכביש הערבה. איזה 180, 190 קמ"ש." ואז קוטע אותו השלישי ואומר: "ואז עוצר אותך שוטר וברורס מחזיר אותך לאיילון."

זה סוג השיח: יומיומי, זורם, כזה המעיד שנצבר ביטחון ליד המיקרופון ובעיקר כזה שלא משדר פחד להתבדח במהלך השידור. לתפיסתנו אין זה זלזול במעמדו ובחשיבותו של גוף השידור, אלא ההפך. אווירת השידור מרמזת על הבנה שדיבור בגובה העיניים ולא דיבור "מטעם" הוא זה שמחבר באמת. החיבור בתוכנית הבוקר הוא מעין צעד בונה אמון לקראת השידורים האחרים שיגיעו במהלך היום ויעסקו, חלקם, בנושאים טעונים יותר.

בתמונה 2 המצורפת להלן (שבוע שידורים מאוגוסט 2018) ניתן לראות שלאורך הדרך נוספה רצועת בוקר, **התוכנית הכלכלית**, ששודרה לסירוגין עם התוכנית **מועדון בוקר**. תוכנית זו בליווי הכלכלן פרופ' אמיר ברנע הנגישה מושגים כלכליים.

תמונה 2: לוח שידורים, 19-25.8.2018

לילה							6:00
רק להיום	רק להיום + מוזיקה ברצף	רק להיום	רק להיום	רק להיום	רק להיום	רק להיום	07:00:00 - 7:15
		התכנית הכלכלית 12-	מועדון בוקר 42- אושר		התכנית הכלכלית 11- בנק ישראל- חלק א	מועדון בוקר 41- מתנות	7:15 - 7:30
	רטרו 1- אלי						8:00
	חומרים משמרים						9:00
	כתבו עליו בעיתון						10:00
	פוקוס על הספורט						11:00
	הקופסא השחורה						12:00
	השיר שלך (ראשון)						13:00
	השיר שלך (מעשיהו)						14:00
		התכנית הכלכלית 12-			התכנית הכלכלית 11- ש.ח.		15:00
	דואטים						15:15 - 16:00
	קוויאר	השיר שלך חג קובן- מאהדי חאלד	הקופסא השחורה 29- אבי ואיל	השיר שלך - מעשיהו	כתבו עליו בעיתון 27- קובי ואלי	השיר שלך 80- חאלד ומאהדי	16:00
	חיים על הביט	פוקוס אלקטרוני 59- חיים	נעים בלב 60- אליהו	דואטים 15 ספיישל חג הקובן	שירים של פעם 22- ספיישל חג הקובן - אלעוקה וחמודי	חומרים משמרים 3- גבולות	17:00
	שירים של פעם	כבוד לאומן-אביהו מדינה	64- רמי ועמאר איילון ים תיכון	קוויאר-1- מייקל ומיכאל	רטרו 2- אלי	כיסופים 44- יעד	18:00
	שעת כבוד	פוקוס על הספורט - אלעוקה ומיימן	נשמה ים תיכונית 65- מדכי	פעמיים כי טוב 26- שלמה	ארץ ישראל היפה 4- איציק	חיים על הביט 27-	19:00
							20:00
							21:00
							22:00
לילה							23:00

בשעות המסומנות בכחול בלוח השידורים שבתמונה המצורפת (09:00-13:00) שודרו שידורים חוזרים של תוכניות הפריים מהערב הקודם. אמנם אין זו הכפלה של תוכן חדש, אבל הכפלה של נוכחות קולות האסירים ברדיו. כך, למשל, גם אם "טייס המוזיקה האוטומטי" הוחלף בתוכנית מוזיקה בהגשת אסיר, הרי שיש לכך משמעות מבחינת חוויית ההאזנה.

חשוב לציין, בהקשר זה, שכבר מיומו הראשון של הרדיו, תפסו את רצועות המוזיקה כמעטפת לתכנים המילוליים, תוכניות השיח. רדיו שכל תוכניותיו עוסקות בנושאים כבדי משקל, כמו שיקום, אלימות, התנהלות פיננסית והורות מעבר לסורגים, מחייב האזנה כבדה ותובענית מאוד. רצועות המוזיקה נועדו למשוך את אלה המאזינים לרדיו כדי להירגע. ההיגיון של בניית לוח שידורים כזה נשען על ההנחה שאסיר המאזין לתוכנית **השיר שלך** ביום ראשון ב-16:00 ימשיך להאזין גם לתוכנית שאחריה, **חומרים משמרים**, העוסקת באתגר של מכורים נקיים להישאר נקיים.

מלבד זאת ראוי לציין שהתוכנית **רק להיום** שודרה ומשודרת גם בימי שבת בבוקר, יום המוקדש כולו לשידורים מוזיקליים ברצף. ההחלטה לשמור על עוגן השידור הזה, המיועד בראש ובראשונה לאסירים בתהליכי גמילה, משקפת את ייעודו המרכזי של לוח השידורים – שיקום.

תוכנית מעניינת אחרת, יוצאת דופן מעט, היא **כתבו עליו בעיתון** (ימי שני ב-16:00). בעוד תוכנית רדיו פוקוס מתרחקות ברובן מאקטואליה ומתרכזות בתהליכים האישיים שעוברים האסירים ובחיי הכלא, לצד חשיפה גדולה לעולם התרבות על גווניו השונים, הרי התוכנית **כתבו עליו בעיתון** היא הדומה ביותר לתוכניות האקטואליה הנפוצות בערוצי השידור הציבוריים והמסחריים בישראל. במהלך התוכנית משוחחים שני המגישים, קובי ואלי, על אירועי השבוע בארץ ובעולם. במובן זה יש עדות מעניינת לחדירת החוץ אל תוך שידורי האסירים.

חיבור זה אל העולם החיצוני בא לידי ביטוי בתוכניות שונות, במגוון דרכים. טקטיקת חיבור אחת היא לנסות להוציא את האסירים אל מחוץ לכותלי הכלא באמצעות דמיון מודרך. טקטיקה זו ננקטה כבר בשנת השידורים הראשונה, בתוכניות שסיפרו על מקומות בעולם בליווי מוזיקה מקומית. מאוחר יותר עלתה התוכנית **המסע המופלא בארץ ישראל**, שבמהלכה שוחח המגיש עם מורי דרך על מקומות בארץ שהיה רוצה לבקר בהם.

טקטיקת חיבור אחרת היא היצמדות למועדים ציבוריים גלובליים והתאמת לוח השידורים אליהם. מדובר בתוכניות מיוחדות לציון יום השואה, שבוע המלחמה באלימות נגד נשים, יום הרדיו הלאומי, שבוע המלחמה בסמים, ספיישל חגי תשרי וחג המולד או חג הקורבן. טקטיקה זו מבהירה שאף שרדיו פוקוס לא מביא לקהל שידורים חיים, החיבור לעולם הוא בזמן אמת. בחקר הטלוויזיה נהוג לציין את פרקי חג המולד של סדרות כמו **חברים** או **ER** כטקטיקה דומה המחברת בין הצופה לבין העולם החיצוני.

טקטיקת חיבור שלישית שבאה לידי ביטוי בפורמטים שונים ברדיו פוקוס היא ראיונות עם אורחים שאינם קשורים לעולם הכלא. לאורך השנים הנסקרות בדוח זה התראיינו בתוכניות השונות למעלה מ-400 מרואיינים, החל בנשיא המדינה, ראובן ריבלין, דרך שלל מוזיקאים (80 איש), אנשי תקשורת, סופרים, שפים, ספורטאים וכלה בחוקרים ובחוקרות מתחומים שונים. במובן זה גוף השידור עובר תהליך נרמול (ניגע בכך בהמשך), המושך אליו את מיטב המרואיינים שאנו רגילים לפגוש גם בגופי התקשורת החיצוניים.

במסגרת התוכניות המוזיקליות ניתן לראות את **השיר שלך**, שנוספה כבר באוקטובר 2017, תוכנית המאפשרת למאזינים מבתי הסוהר השונים לבחור שירים לשידור באמצעות משלוח מכתבים לרדיו והעברת רשימות דרך קציני וקצינות החינוך באגפים השונים. כדאי להתעכב על תוכנית זו ולהבין את

חשיבות ההיבט האינטראקטיבי ביצירת הקהילה הרדיופונית. פוטנציאל המעורבות הרגשית בעת ההאזנה גדל, כשהאסירים המאזינים הם אלה הבוחרים את השירים.

לוח 18: מספר בקשות השירים בחודש לפי חודש ושנה

שנה	חודש	מספר בקשות
2017	אוקטובר	64
2017	נובמבר	35
2017	דצמבר	178
2018	ינואר	354
2018	פברואר	178
2018	מארס	175
2018	אפריל	120
2018	מאי	131
2018	יוני	95
2018	יולי	141
2018	אוגוסט	83
2018	ספטמבר	95
2018	אוקטובר	150
2018	נובמבר	170
2018	דצמבר	233
2019	ינואר	159
2019	פברואר	205
2019	מארס	145
2019	אפריל	116
2019	מאי	175
2019	יוני	94
2019	יולי	42
2019	אוגוסט	58
2019	ספטמבר	243
2019	אוקטובר	132
2019	נובמבר	98
2019	דצמבר	311

מניתוח דוחות אחורי הקלעים של הפקת תוכנית זו (לוח 18 להלן) ניתן לראות, שרדיו פוקוס הצליח לרתום לפרויקט את בתי הכלא השונים ושמידת מעורבותם של המאזינים, לפחות כפי שהיא משתקפת במספר בקשות השירים בחודש, משתנה לאורך התקופה, אך נשארת בעלת משקל.

סך הכול מדובר על כ-3,980 בקשות שירים מיומה הראשון של התוכנית ועד סוף 2019. בתחילת דרכה שודרה התוכנית פעם בשבוע, אך בהמשך, כפי שניתן לראות בלוח השידורים הנ"ל, החלו לשדרה פעמיים בשבוע, מלבד השידורים החוזרים.

גם פורמט התוכנית משפיע על מידת המעורבות הרגשית של המאזינים: תוכנית אחת בשבוע היא אסופה של בחירות של אסירים מבתי סוהר שונים, והתוכנית האחרת מוקדשת לבחירת האסירים מבית סוהר אחד. מודל הסבב של בתי הסוהר השונים דומה לתוכנית של גלגלצ **קולות החיילים**, שבמהלכה מושמעים בכל פעם שירים שבחרו אחד הגדודים או המחלקות בצה"ל. בחירה זו מייצרת מעין גאוות יחידה וציפייה לשעת השידור של הפרק "שלנו". במובן זה **השיר שלך** הופך באמת "השיר שלנו" ומשקף בנקודת זמן מסוימת טעם מוזיקלי בבית כלא מסוים. גם אם מדובר רק בהיבט פסיכולוגי סמוי של הבחירה המקצועית הזו, הרי שמבט על לוח השידורים לאורך זמן מגלה את הפריסה של בתי הכלא השונים ואת היותם חלק מהפרויקט. גם מידת מעורבותם של האסירים והאסירות הבוחרים את השירים מתגלה במלוא נוכחותה. מדובר לא רק בבקשות שנשלחו בדואר, אלא בהקלטות של האסירים מבתי הכלא השונים שהקליטו צוותי השטח של רדיו פוקוס, אסירים מאיילון שנשלחו למשימת הקלטה בנווה תרצה לדוגמה. באופן זה נשמעים בשידור, לא רק קולות המגישים המוכרים, אלא הקולות האוטנטיים מהשטח.

ברגעים האלה גם בחירה של שיר והקדשה לכלל המאזינים והמאזינות יכולה לייצר רגע מרגש עם משמעות אחרת בהתחשב בהקשר. בפרק שהוקדש לדוגמה לבחירות המוזיקליות של אסירות נווה תרצה הקדישה אחת האסירות לכלל המאזינים את השיר **גן העדן שבליבך** (מאת שלומי סרנגה ומושיק עפיה) ואמרה: "השיר הזה מרגש אותי ומזכיר לי את החופש ואת האושר בחיים ושיש לנו חלומות. הוא מזכיר לי את הכיף עם החברים, את הבילויים, ושאני שומעת את השיר הזה, אני מרגישה שבא לי להיות מאושרת כל החיים, ואני שמחה להקדיש אותו לכל האנשים." טקסט פשוט ואולי אפילו גנרי, אבל עצם ההקשר של אסירה המקדישה בקולה שיר לרבים כמוה, החווים גורל דומה, אינו מובן מאליו.

2019

קפיצה של שנה קדימה, ונדמה שמדובר בגוף שידור מעוצב ומלא תוכן. אמנם שעות הלילה והבוקר המאוחר מבוססות על שידורים חוזרים של תוכניות אסירים (מסומנים בצבע כחול בתמונה 3

המופיעה להלן), ופה ושם יש רצועות מוזיקה מצומצמות (מסומנות בצבע לבן), אך בכל יום משודרות לא מעט תוכניות מקוריות ומגוונות עם תכנים מעודכנים.

לצד תוכניות ותיקות השומרות על יציבות (רק להיום, מועדון בוקר, השיר שלך, פוקוס אלקטרוני, שעת כבוד לאומן, כתבו עליו בעיתון), הופיעו תוכניות חדשות ומגוונות, המעידות על יצירתיות רבה בבניית הפורמטים ועל הבנה של צורכי אוכלוסיית היעד.

תמונה 3: לוח שידורים, 18-24.8.2019

שבת	ששי	חמישי	רביעי	שלישי	שני	ראשון	
רק להיום	רק להיום	רק להיום	רק להיום	רק להיום	רק להיום	רק להיום	07:00-7:15
מוזיקה ברצף	ש.ת. מועדון בוקר 2 x	קידה 8 - אלכסנדר	מועדון בוקר 128 - חובות	אינתי פארום עלי - שיוון עברי עובי 43	קצרים מהחיים 7-תמוזי	מועדון בוקר 127-ללכה על בסוח	7:15-7:30
	מוזיקה השלמה לשעה	מוזיקה השלמה לשעה	מוזיקה השלמה לשעה	מוזיקה השלמה לשעה	מוזיקה השלמה לשעה	מוזיקה השלמה לשעה	7:30-8:00
	ש.ח. ראשון	ש.ח. רביעי	ש.ח. שלישי	ש.ח. שני	ש.ח. ראשון	ש.ח. חמישי	8:00
	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	9:00
	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	10:00
	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	11:00
	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	12:00
	מוזיקה ברצף צהריים	מוזיקה ברצף צהריים	מוזיקה ברצף צהריים	מוזיקה ברצף צהריים	מוזיקה ברצף צהריים	מוזיקה ברצף צהריים	13:00
	שעה של צחוק						14:00
	ראש בראש	שיחת מעלית 6 - מוטיבציה וסיפור - חוסני	שעה של צחוק-אלי וחברים 6	בתוך הדמעות- 11 - שרון	המקפצה - מונטין	על קצה המזלג 17-ניר עם השף אבי לוי	15:00
	פנמים כי טוב	השיר שלך 174-דמי ושלמה	משמח ים תוכנית - 28 - פז	השיר שלך ספיישל אילון	כתבו עליו בעיתון 74-קובי	השיר שלך - 173	15:15-16:00
	ספיישל סיפורים קצרים חלק א-חוסני	פוקוס אלקטרוני 4-קוסמוסיס איתן וודד	אילון ים תוכנית 2-סמיר	ראש בראש - 24 - רועי	שירים של פעם 70	שעת נבד לאומן- חיים משה חלק 1	17:00
	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	18:00
	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	19:00
	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	20:00
	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	21:00
	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	22:00
	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	22:20-23:00
	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	23:00
	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	מוזיקה ברצף	23:20-00:00
מוזיקה לילה	ש.ח. ראשון	ש.ח. רביעי	ש.ח. שלישי	ש.ח. שני	ש.ח. ראשון	ש.ח. ראשון	0:00
	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	1:00
	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	2:00
	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	3:00
	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	ש.ח.	4:00
	מוזיקת לילה	מוזיקת לילה	מוזיקת לילה	מוזיקת לילה	מוזיקת לילה	מוזיקת לילה	5:00
	מוזיקת לילה	מוזיקת לילה	מוזיקת לילה	מוזיקת לילה	מוזיקת לילה	מוזיקת לילה	6:00

בשעות הלילה נוספה רצועת שידור קבועה. בין התוכניות ברצועה זו ניתן למצוא את **אניגמה** (תוכנית מוזיקה ומדיטציה להירגעות לקראת השינה) ואת **משל ונמשל** (תוכנית עם משלים וסיפורי עם קצרים לסיים היום).

גם רצועת הבוקר הורחבה, ונוספו שתי תוכניות שיחונים ללימוד ערבית (**אינתי פאהם עליי**) ורוסית (**כן-דה**). תוכניות אלה, המנגישות לציבור המאזינים הרחב שפות מדוברות מאוד בבתי הכלא, משקפות הבנה של צורך וממשות את הרדיו ככלי תקשורת המעודד תקשורת בין-אישית.

תוכנית אחרת המעידה על עיצוב הזהות הייחודית של רדיו פוקוס היא **על קצה המזלג**, תוכנית בישול שמתארחים בה שפים ושפיות מוכרים, המלמדים את המאזינים לבשל; לכאורה עוד תוכנית בישול אחת מני רבות בשדה התקשורת הישראלי. אך אין זה כך. זוהי תוכנית מיוחדת משתי סיבות עיקריות: (1) זוהי תוכנית רדיו ולא טלוויזיה. בישול הוא עניין לא רדיופוני, והיכולת של תחנת הרדיו המשדרת מבית הסוהר איילון לפצח את האתגר הזה שמעטים מעזים להתמודד איתו היא עדות לביטחון המקצועי שהתחזק אצל מנהלי התחנה לאורך השנים. (2) בעוד שבתוכניות הבישול המשודרות בטלוויזיה עוסקים בחומרי גלם לחלוטין לא נגישים לאדם היושב בכלא (שמן כמהין לא באמת נמכר בקנטינה), הרי **שעל קצה המזלג** מחוברת להוויה של המאזינים. ולכן זאת הסיבה המשמעותית יותר לייחודה של התוכנית, כי היא נוגעת לתוכן עצמו ולחיבור לנקודת המבט של המאזינים הספציפיים של רדיו פוקוס – האסירים.

בתוכנית שאירחה את השף חיים כהן, מבכירי השפים בישראל ומגיש התוכנית **מאסטר שף**, למדו המאזינים כיצד לבשל ספיחה עם חצילים. בין המצרכים הנדרשים במתכון מופיעות גם עגבניות בשלות, וזו בעיה במציאות החיים בכלא. מגיש התוכנית זיהה מיד את הבעיה ואמר לחבריו ש"אפשר להשתמש במרוסקת של הקנטינה". זה כל ההבדל. אף מגיש בתוכנית בישול בטלוויזיה לא יאמר לצופי הטלוויזיה שיושבים במקרה באגף כלשהו בכלא מעשיהו שהם יכולים להחליף את העגבניות במתכון ברסק מהקנטינה. רגע אחרי הגשת המתכון נפרד חיים כהן מהמאזינים ודיבר עם מגישי התוכנית על המפגש של אדם מבחוץ עם החיים שבתוך הכלא. הפרסונה הציבורית של חיים כהן תמיד משדרת מפגש ב"גובה העיניים", אבל במקרה הזה נוצר רגע חזק יותר של חיבור, כמעט של מנטורינג (mentoring), בין איש תקשורת מוכר מאוד לאנשים שאינו פוגש בדרך כלל:

אני יושב איתכם כאן לא מעט זמן. אם לא הייתי יודע שאני בכלא, אז הייתי חושב שאנחנו בבית קפה ואני מנהל איתכם שיחה יותר אינטליגנטית מכל העיתונאים שעשו איתי שיחות בזמן האחרון לקראת **מאסטר שף**. אני מאמין שהגיעו הרבה מאוד אנשים לכלא. פעם כולם היו ילדים, כולם היו להם חלומות. התחלנו כולנו מנקודת התחלה שווה. חלק הגיעו לכאן, וחלק הגיעו למקומות יותר טובים, ונחמץ הלב לראות את זה. אני מאמין שהרבה מאוד אנשים שנמצאים בכלא לא נמצאים כאן מתוך רוע. הייתי שמח לאחל לאנשים האלו שבמהרה ייצאו החוצה וכשייצאו החוצה, שימצאו את דרכם מחדש ושיהיו שמחים. אני רק מאחל באמת לאנשים את כל הטוב.

לאורך לוח השידורים נוצר מעין ציר בין הייחודי והספציפי (תוכניות המתאימות רק לרדיו של אסירים) לבין האוניברסלי (פורמטים עם זכות קיום בכל כלי תקשורת). בקצה הייחודי ניתן להציב את **רק להיום** ואת **מועדון בוקר** שמדברות את שיח הכלא ושיח ההתמודדות עם גמילה המלווה אסירים רבים כל כך. על הרצף ניתן להציב את **על קצה המזלג**, המוזגת לסיר אחד את הנורמליות של תוכניות בישול ואת העגבניות המרוסקות שבקנטינה. בקצה האוניברסלי נמצאת **המקפצה**, הנראית שיבוץ משונה ממש בתחנת רדיו במעגל סגור המיועדת לאסירים. בתוכנית מארחים המגישים מוזיקאים צעירים בתחילת דרכם, הבאים לאולפן כדי לדבר על תהליך היצירה ולהשמיע את שיריהם שזה עתה יצאו לאור. הסיכוי שהאסירים יהיו הקהל הפוטנציאלי של מוזיקת האינדי החדשה הזו, שכרגע ניתן להאזין לה רק בספוטיפיי או ביוטיוב, הוא אפסי. למרות נתוני הפתיחה האלה הגיעו לאולפני השידור בכלא איילון עוד ועוד אמנים כדי להתראיין על היצירה שלהם. כשדנה ברגר או דיוויד ברזזה מגיעים להתראיין, ניתן לראות בכך מעין מתנה שהאמן המצליח שקיבל במשך שנים אהבה מהקהל מעניק בחזרה לציבור; כמו חיים כהן, רק עם גיטרה במקום סיר בישול. במקרה של היוצרים הצעירים עושה רושם שפשוט מדובר מבחינתם בעוד במה לגיטימית לחשוף את היצירה שלהם. "עוד" במה. נדמה שזה ניצחון לא קטן למיזם שנקרא רדיו פוקוס, והוא מוסיף למשולש שיצרנו קודקוד רביעי.

אם לקחנו בחשבון עד עתה את האסירים השדרנים, את האסירים המאזינים ואת התוכן הנוצר, הרי שכל ממשק של תוכן זה עם העולם החיצוני מייצר מוקד חדש של השפעה ושינוי. בהנחה ששיקום הוא תהליך שלא רק האסירים לבדם אמורים לעבור, אלא גם החברה כולה, כדי שתוכל לשוב ולקבל אותם לאחר השחרור, נדמה שרדיו פוקוס הוא צעד אחד בדרך.

כל אורח שהגיע לשידור בתחנה ועבר חוויה אחרת שקעקעה את מערך הדימויים שלו, כל צופה שנחשף בחדשות הטלוויזיה לכתבות אודות התחנה הייחודית, כל מאזין גלי צה"ל שהאזין לשידור המשותף של ישי שנרב או של יעל דן עם רדיו פוקוס – כל אלה הם חלק מאותו קודקוד השפעה רביעי.

דיון

בבואנו לסכם את מגוון הנתונים השונים שאספנו, בחרנו לאמץ את הניתוח המתייחס לשלושת הקודקודים שביניהם נמתח המשולש רדיו פוקוס: אסירים משדרים, אסירים מאזינים ולוח השידורים. כל קודקוד מתחבר עם השניים האחרים בציר של השפעה הדדית, והמרחב המשותף יוצר את האפיון הייחודי לרדיו פוקוס. כוונתנו המקורית הייתה להוסיף לניתוח קודקוד רביעי, סגל שירות בתי הסוהר, שהשפעתו על רדיו פוקוס והשפעת הרדיו עליו כבדות משקל, אך לדאבוננו ניתוח זה נמנע מאיתנו עקב אילוצים חיצוניים. למרות מגבלה זו, הדיון להלן מתאר תהליך מרתק של התפתחות הרדיו, וניתן להקיש ממנו רבות על תהליכי שיקום אסירים, בכלל, ועל פוטנציאל השיקום מרחיק הלכת של הרדיו, בפרט.

סיכום ומסקנות בנוגע לאסירים המשדרים

ממצאי המחקר העלו חמש מסקנות עיקריות:

1. **גיוס אסירים שנשפטו מאסר ארוך עם רקע של טיפול** – רוב האסירים שגויסו לפרויקט נידונו לתקופות מאסר ארוכות ועברו במסגרת הכלא טיפולי שיקום שונים (גמילה מסמים, טיפול באלימות כללית ובאלימות במשפחה וטיפול בעבריינות מרמה). טיפולים אלה הם קריטריון (אחד מני רבים) להשתתפות בפרויקט. רובם המוחלט של האסירים שגויסו לעבודה ברדיו פוקוס בארבעה סבבים שונים צלחו את ההכשרה, הפיקו תוכניות רדיו באופן עצמאי והתמידו בעבודה ברדיו לאורך כל התקופה שהתאפשרה להם (12 חודשים). מנקודת מבטנו יש בכך כדי להעיד על תהליכי מיון וגיוס נכונים ומותאמים (שני הנושאים היחידים מהפרויקט לאורך ארבעת סבבי המחקר היו אסירים שנשפטו לתקופות מאסר קצרות, עד חמש שנים, ולא עברו טיפול בכלא).
2. **תחושת משפחתיות** – אחד הממצאים העיקריים של ספרות המחקר העוסקת ברדיו קהילתי הוא שהאזנה לשידוריו משרה על מאזיניו תחושת לכידות והשתייכות חברתית. תחושה זו, מצידה, מעודדת מעורבות אקטיבית וקונסטרוקטיבית שלהם בחיי הקהילה. כך נראה שהאסירים העובדים ברדיו פוקוס והמשדרים בו חוו תחושה של משפחתיות ולכידות במהלך העבודה בו.
3. **עבודה המפגישה אסירים ואזרחים מצמצמת את התיוג השלילי של הראשונים** – שילוב אזרחים בעבודה עם אסירים משמש את האחרונים כמודל חיקוי חיובי ומרופף את התיוג השלילי שלהם. עבודה משותפת של אסירים עם אזרחים נורמטיבים תורמת ליצירת תחושה של שוויון אצל הראשונים ומדרבנת אותם לאמץ התנהגויות חיוביות ונורמטיביות ולהעביר לאסירים אחרים (אסירים מאזינים) מסרים פרו-חברתיים של שינוי. זאת ועוד, המפגש הבלתי פורמלי והוולונטרי בין האזרחים לאסירים המשדרים, המבוסס לחלוטין על רצונם החופשי של הראשונים, מכונן

ביניהם יחסי אמון ושיתוף פעולה בהעברת מסרים חיוביים וקונסטרוקטיביים לאוכלוסיית האסירים הכללית. בסופו של דבר עשויים מסרים מעין אלה לתרום, במישרין ובעקיפין, להליך שיקומם של האסירים ולקליטתם המוצלחת בחברה לאחר שחרורם מהכלא.

4. רדיו של אסירים המדמה את החיים מחוץ לכותלי בית הסוהר ועל כן הופך אמצעי להתמודדות

עם כאבי המאסר – תחנת רדיו פוקוס נבנתה על פי עקרונות תחנות הרדיו הקהילתיות הפועלות בעולם ועל פי כלל הסטנדרטים המקצועיים הרלוונטיים. ניהולה המשותף בידי אזרחים ואסירים וחופש הפעולה וההזדמנות ליצירתיות, הניתנים לאסירים המשדרים, בבחירת התוכניות ובעריכתן, מאפשרים לאחרונים להינתק, ולו לרגע, ממצאות החיים הקשה והמכאיבה של חיי בית הסוהר – שגרה של אלימות, יחסי מרות, שלילה פיזית ומנטלית של חופש וניתוק לאורך זמן מהמשפחה ומהעולם שבחוץ. אלה מובילים תכופות למצוקות נפשיות ורגשיות רבות ולהעדר מוטיבציה לשינוי אמיתי, ואולם העבודה ברדיו פוקוס מסייעת לשיקום הקשרים עם בני המשפחה, בעיקר נוכח יכולתה לעורר אצל אלה האחרונים גאווה על ההצלחות המקצועיות של הראשונים. גאווה זו, בתורה, מעודדת את האסירים להמשיך בדרכם הנורמטיבית ובהליך הטיפולי-השיקומי שהם עוברים בכלא.

5. תוכניות הרדיו ככלי ליצירה אישית המובילה להעצמה ולשינוי אישי – נמצא שתוכניות הרדיו,

שהן פרי יצירתם של האסירים עצמם וכוללות תכנים המותאמים לחיי היומיום שלהם, משפיעות לחיוב עליהם, כמו גם על האסירים המאזינים. קונקרטי, בחירת נושאי התוכניות, עריכתן ושידורן הובילו את האסירים המשדרים לשינוי מהותי של סגנונות הדיבור והתקשורת הבין-אישית שלהם. שינוי זה מתבטא בעיקר בדיבור רגוע ומובן, נטול התלהמות ומילים בוטות, ומייצג, להבנתנו, שינוי דפוסי חשיבה והתנהגות פנימיים עמוקים, שינוי שאינו חיצוני-טכני בלבד, ולכן אמור להערכתנו להפוך לדרך התנהלות.

אם נסכם, נראה שרדיו פוקוס מאפשר לאסירים המשדרים בו לחוות תהליך מעצים של אינטגרציה שבו הם עוברים שינוי המועיל להם ולחברה. האינטגרציה מתחוללת בשני מישורים ברורים: החברתי והבין-אישי. במישור החברתי הם חשים את התרופפות התיג השלילי שלהם ואת התחזקות זהותם כחלק מהוויה נורמטיבית, למרות היותם בתוך מוסד טוטלי. במישור הבין-אישי הם חווים שיפור בולט ביכולת התקשורת שלהם ובהתנהלותם עם אנשים, ומתוך כך שיפור במערכות היחסים שלהם, הן עם קבוצת העמיתים שלהם והן עם בני משפחותיהם ועם אחרים נורמטיביים. תהליכים אלה עשויים לסייע להם בבוא העת בהשתלבות מוצלחת בחברה הנורמטיבית (□■◆◆◆□□□). מבחינה אישית וחברתית הם מאמצים לעצמם נרטיב חדש ושונה של בני אדם יצירתיים ומוערכים חברתית. נרטיב זה מסייע להם במסע ההיחלצות שלהם מעולם הפשע. האינטגרציה החברתית מתכתבת אצל האסירים המשדרים גם עם תהליך חיובי של אינטגרציה תוך נפשית, שבו הם חושפים יכולות שלא

הכירו בעצמם, לומדים לבטא קולות חיוביים וצוברים ביטחון עצמי. תהליך זה של אימוץ זהות מתחדשת מתכתב עם מסקנתו של שאד מארונה (Maruna, 2001) בדבר תסריט הגאולה של אסירים שחדלו מפשיעה. יתרה מזאת, התפקיד הפעיל שהאסירים מקבלים על עצמם – העברת מסר חיובי של שיקום לכלל האסירים המאזינים, ההופכת אותם לסוכני שיקום – מתכתב גם עם תיאוריית **החדילה מפשיעה** (Crime Desistance), ולפיה תהליך החדילה כרוך גם בתמיכה של משתקמים באחים לצרה (Maruna & LeBel, 2015). כל זה מכון אותנו אל הקרימינולוגיה החיובית, הרואה את תהליכי האינטגרציה שתוארו כאן כתהליכים היוצרים מנוף לחוויה חיובית ולכן יש להם פוטנציאל שיקומי גדול (Ronel, 2015).

סיכום ומסקנות בנוגע להשפעת הרדיו על האסירים המאזינים (המחקר האיכותני)
חלק זה של המחקר ביקש לבחון את השפעת רדיו פוקוס על האסירים המאזינים לתוכניות המשודרות בו. לשם כך ערכנו ראיונות חצי-מובנים עם 12 אסירים מבתי כלא שונים וניתחנו את דבריהם ואת תובנותיהם בתחום.

דבריהם של משתתפי המחקר התמקדו במשכי ההאזנה לרדיו, בתוכניות האטרקטיביות ובגורמים לעניין בהן, בפרסום הרדיו ותוכניותיו בכלא, בהשפעת שידוריו, בהובלתו בידי אסירים (חברי קבוצת השווים) וברצון להשתלב בעבודת הרדיו.

ממצא מרכזי אחד של המחקר הוא השפעתה החיובית של ההאזנה לרדיו על האווירה בבית הכלא, על המצב הרגשי (אופטימיות, חדווה) של האסירים המאזינים ועל תפיסת העתיד שלהם.

בהלימה עם מחקרים שונים, שהצביעו על ההשפעה החיובית של האזנה לתוכניות רדיו על שלומותם (welfare) של אסירים (Knight & Tighe, 2017), גם מחקר זה מצא שהאזנה זו מקילה את הסתגלותם של האסירים לחיי הכלא ואת השתלבותם. תכנים רבים המשודרים בתוכניות הרדיו הופכים נושאי שיחה משותפים לאסירים ומעודדים אותם לסובלנות ולכבוד הדדיים. גם תוכניות המוזיקה משפרות את האווירה בבית הסוהר ומקרבות בין האסירים. בדפורד (Bedford, 2015) מצאה שתוכניות רדיו בכלא, העוסקות בבריאות האסיר, בחינוך, בטיפול ובהקניית ידע ומיומנויות חיים, מובילות את המאזינים להן לאקטיביזם חברתי. אקטיביזם זה, בתורו, מסייע להם להתמודד עם בעיותיהם האישיות ואגב כך לצמצם את התנהגותם העבריינית בתוך הכלא. בהקשר זה מצאה החוקרת, שתוכניות אלה סיפקו לאסירים תכנים שסייעו להם לעבור תהליכים אינטרוספקטיביים שהובילו אותם לעצב מחדש את זהותם ולחוות תחושות של אוטונומיה וכבוד עצמי. באופן דומה טענו משתתפי המחקר הנוכחי, שההאזנה לתוכניות הרדיו עוררה אצלם את הרצון לשנות את אורחות חייהם, הן במישור התפיסתי (הקונספטואלי) והן במישור ההתנהגותי (הפרקטי). ההאזנה לתוכניות אלה חשפה לפניהם, לדבריהם, את מגוון השירותים העומדים לרשותם בכלא,

סייעה בהפגת הבדידות ובהתמודדות עם מצבים של דיכאון ותרמה להתפתחותם האישית ולתפיסת עתידם הנורמטיבי בחברה לאחר השחרור מהכלא. יתר על כן, כל משתתפי המחקר כמעט הביעו רצון להשתלב בעבודת הרדיו בעיקר כדי לעצב ולשדר תוכניות העוסקות בעניינים הקרובים לליבם (וללב כל אוכלוסיית הכלואים) והמביעות את צורכיהם ואת מצוקותיהם.

ממצא מרכזי אחר של המחקר נוגע בהשפעתו של הרדיו על יכולות התקשורת ועל רמת הפתיחות של המאזינים לו. רני (Rennie, 2006) מצא שהאזנה לאמצעי תקשורת קהילתיים מסייעת לחברי קהילות מקומיות לייצר ביניהם תקשורת או לשפר אותה ולדון בסוגיות הנוגעות בחיי היומיום שלהם. בהקשר זה דיווחו האסירים על הקשר בין ההאזנה לרדיו פוקוס לבין צורך עז לשוחח עם חבריהם למאסר על בעיותיהם האישיות ולשמע את תגובותיהם ואת דעותיהם. מנקודת מבטם, התכנים המושמעים ברדיו פוקוס מותאמים לשגרת החיים של האסירים בבתי הסוהר, והדיון בהם מעל גלי האתר מסייע להם להתמודד עימה בצורה טובה יותר.

זאת ועוד, ניהולו והפעלתו של הרדיו בידי אסירים, כמו גם האפשרות של אסירים להשמיע את קולם באמצעותו, משרים עליהם תחושת סולידריות זה כלפי זה וגאווה (ראו גם Bonini & Perrota, 2007; Jewkes, 2002) ומזכים אותם ביחס מעריך ומכבד יותר מצד סגלי הכליאה.

לאור ממצאים אלה ממליצים עורכי המחקר לפני רשות הכליאה בישראל (כמו גם רשויות כליאה בעולם) להקים עוד אולפני רדיו שיתרמו לתחושתם החיובית של הכלואים, לאיכות חייהם ולרווחתם, ומתוך כך לשינוי התנהגות חיובי אצלם.

לצד כל האמור לעיל, בכפוף למגבלתו המרכזית – גודל המדגם – ראוי להתייחס בזהירות לממצאים שהופקו בראיונות עם האסירים המאזינים. מספר המראיינים היה קטן יחסית (12-n), ונבע בעיקר מאילוצים טכניים שהשית שב"ס. מספר זה מצמצם הבנה מוכללת יותר של השפעתו הסובייקטיבית של רדיו פוקוס על אוכלוסיית האסירים המאזינים לו. מדגם גדול יותר היה מאפשר לחשוף עוד תחומים שהרדיו משפיע עליהם, כמו גם לנתח ולהבין את השפעתו המובחנת לפי משתנים שונים (מגדר, משך מאסר, גיל האסיר וכדומה).

למרות מגבלה זו, לאור הנטייה הברורה העולה מהממצאים האיכותניים ניתן להסיק, שרדיו פוקוס מדגים, גם בנוגע למאזינים, את עקרונות הקרימינולוגיה החיובית (Ronel & Elisha, 2020) ואת השפעתם המיטיבה על חיזוק אפשרויות השיקום: הרדיו מאפשר לאסירים המאזינים חוויה חיובית ומיטיבה המקדמת ערכים של שיקום וחזרה לחברה הנורמטיבית, חולק להם כבוד ומתייחס אליהם כאל אנשים בעלי מעמד ומקום חיובי. החוויה הזו מחזקת אצל המאזינים תחושת אינטגרציה חברתית העשויה להוביל גם לאינטגרציה נפשית מתאימה. לאור זאת אנו טוענים שבפעילות שיקומית וחינוכית בכלא ניתן ליצור אינטראקציה בין האסירים המאזינים לבין תוכניות הרדיו ובכך לחזק ולשפר אותן

באופן שיכול להיטיב עם האסירים (לדוגמה: שיחות חינוכיות יזומות בשיתוף עם תכנים המשודרים ברדיו; תוכניות על פי בקשת אסירים; תוכניות המעניקות כלים טיפוליים). פעילויות מעין אלה, המשרות תחושת שייכות חזקה ואף משתמשות לטובה בתוכני הרדיו, ובכך נותנות מקום של כבוד שיקומי לרדיו של האסירים, יחזקו את חוויית האינטגרציה של האסירים. מובן שמן הראוי לבדוק תהליך כזה במחקר כדי ללמוד כיצד ראוי ליישמו בבתי הסוהר ובאגפים השונים.

סיכום ומסקנות בנוגע לחלק הכמותני של המחקר (הדן באסירים המאזינים) ונקודות השוואה מרכזיות בינו לבין החלק האיכותני המקביל

1. החלק הסטטיסטי של המחקר מלמד שתדירות ההאזנה לרדיו פוקוס יציבה יחסית לאורך הסבבים, ועומדת על כ-20% המאזינים פעם בשבוע, 20% המאזינים פעמיים-שלוש בשבוע וכ-60% המאזינים כמעט מדי יום. עוד מלמדים נתונים אלה ששני שלישים בקירוב מהכלואים מאזינים לרדיו פוקוס שעה-שעתיים ביום, כ-20% מאזינים שלוש-ארבע שעות ביום, וכ-15% מאזינים ארבע שעות ויותר ביום. נתונים כמותניים אלה משתלבים עם הנתונים האיכותניים המצביעים על מידת הפופולריות הגבוהה של רדיו פוקוס בקרב אוכלוסיית האסירים. עם זאת ראוי לציין, ששיעורי ההאזנה לרדיו פוקוס לא השתנו לאורך שלושת סבבי המחקר הכמותני (שארך כשנתיים), אף שהשידורים הפכו מגוונים יותר.

2. הן ממצאי המחקר האיכותניים והן ממצאי המחקר הכמותניים, בכל הנוגע לאסירים מאזינים, מלמדים שהסיבות המרכזיות להאזנה לרדיו פוקוס קשורות בשיפור שלומותו של האסיר בכלא. קונקרטי, שתי הסיבות העיקריות להאזנה לרדיו הן הירגעות וצבירת ידע ועדכונים על הנעשה בכלא. ממצאים נוספים, המעידים על סנכרון בין ההיבט האיכותני של המחקר הדן באסירים המאזינים לבין ההיבט הכמותני שלו, מלמדים על העמדות החיוביות של האסירים כלפי רדיו פוקוס. הן האסירים המאזינים שענו על שאלוני המחקר והן אלה שרואיינו הציגו עמדות חיוביות כלפי הרדיו, בעיקר נוכח יכולתו לנחם והיותו אמין. למרות זאת, וכפי שמצוין לעיל, עמדות חיוביות אלה לא השפיעו על שיעורי ההאזנה אליו, שנתרו יציבים לאורך שלושת סבבי המחקר, ועל מצבם הרגשי של האסירים (בכל ארבעת הפרמטרים). להערכתנו, חיזוק הקשר בין הרדיו לבין פעילות חינוכית שיקומית שנעשית בחלק מהאגפים יוכל להשפיע גם על היקף החשיפה וההאזנה לו.

3. במפתיע, ובניגוד לעמדותיהם החיוביות של האסירים כלפי רדיו פוקוס וכלפי קטגוריות התוכן שנבחנו בהקשר זה בחלקו האיכותני של המחקר, המצב הרגשי (חרדה מצבית, כעס, מצוקה רגשית, הערכה עצמית) של האסירים המאזינים לתוכניות הרדיו לאורך שלושת סבבי המחקר נמצא במגמת ירידה; כלומר: בקרב אסירים המאזינים לרדיו פוקוס נמצאו יותר חרדה, יותר כעס והערכה עצמית

נמוכה יותר (אם כי הירידה אינה מובהקת). בהסתכלות כללית על הנתונים, כמצוין לעיל וללא קשר לתדירות ההאזנה לרדיו, לא נמצאו הבדלים מובהקים בין האסירים המאזינים לרדיו לאלה שאינם מאזינים לו במשטני החרדה המצבית, המצוקה הרגשית וההערכה העצמית. בהתייחס למשתנה הכעס נמצא במפתיע, שהכעס אצל האסירים המאזינים לרדיו גדול מזה שאצל אלה שאינם מאזינים לו.

ממצא זה נמצא תקף גם ביחס למגדר, כך שלא נמצא קשר שונה בין מגדר לבין מאפיינים רגשיים בהקשר של האזנה לרדיו פוקוס. מכיוון שזה ממצא מתאמי בלבד, הרי שיש לפרשו בזהירות המתבקשת. ומכיוון שהמחקר לא עקב אחר אותם אסירים בנקודות זמן שונות, אין באפשרותנו לדעת על השפעה נמשכת של הרדיו. ייתכן בהחלט שאסירים עם רמת חרדה מצבית ומצוקה רגשית גבוהות יותר והערכה עצמית נמוכה יותר נמשכו לתוכן המרגיע של תוכניות הרדיו יותר מאשר חבריהם. ככל שהתקבע הרדיו בקרב האסירים שריצו תקופות מאסר ארוכות יותר, כך אסירים רבים יותר עם האפיונים שצוינו מצאו נחמה בהאזנה לו, כפי שאכן עולה מהנתון של העדפת האזנה. מסקנה זו נכתבת, כאמור, בזהירות רבה, ונדרש מחקר מעמיק יותר, כדי לאשש אותה. בכל אופן, נראה שהרדיו מציע לאסירים אפשרות של נחמה, וזה בהחלט ממצא מעודד בנוגע אליו.

סיכום ומסקנות בנוגע לשידורי הרדיו

כנקודת פתיחה לחלק זה של הדיון נרצה לציין, שמנקודת מבטנו ההתפתחויות בלוח השידורים לאורך השנים, כמו גם התמורות בתכנים והתמהיל המשתנה בין המוזיקה ברצף (טייס אוטומטי) לבין התוכן המקורי, הם עדות לצמיחתו ולהתפתחותו של גוף השידור.

נראה שמספר היבטים מרכזיים מתבלטים לאור סיכום שנתיים וחצי של שידור רדיופוני. לא ניגע כאן בכל תוכנית ובכל ריאיון, אבל בכל זאת כדאי לשרטט את היקף היצירה ואת רוחב היריעה של התכנים.

נתחיל במספרים: הנתונים שלהלן מבוססים על דוחות פנימיים של רדיו פוקוס, הסוקרים את המשדרים מיום פתיחתו ועד 22.11.19 (לצערנו אין דוח המכסה את החודש וחצי הנוותרים עד סוף דצמבר). במהלך תקופה זו שודרו 4,554 תוכניות שונות: 2,173 תוכניות מוזיקה ברצף, 531 תוכניות מוזיקה בהגשת אסירים, 695 משדרי **רק להיום** ועוד 1,155 תוכניות שעה בתחומים שונים (ספורט, הורות, בריאות, כלכלה, תרבות, מסעות, העצמה אישית ועוד).

בנוסף לכל אלה שודרו בין התוכניות פינות קצרות בשלל נושאים: אזרחות, כדורגל בתקופת המונדיאל, אלימות, כלכלה נכונה, סובלנות, ספרות. סך הכול מדובר על כ-400 מיני-תוכניות נוספות שמילאו את לוח השידורים.

במסגרת חיבור האסירים למתרחש בבתי כלא אחרים שודרו כ-60 כתבות על אירועים שונים שהתרחשו בבתי הסוהר במסגרת פעילויות שב"ס. אנו מאמינים שגם לתוכן כזה, המשקף עשייה חיובית בגבולות הכלא, יש כוח שיקומי ומעצים.

80 מוזיקאים הגיעו להתארח באולפני הכלא. מלבדם התראיינו עוד כ-200 מרואיינים מ"בחוף" לצד כ-80 מרואיינים הקשורים למערכת שב"ס. גם בהיבט זה יש לציין, שמפגש עם תפיסות עולמו של עובד שב"ס במסגרת שידורי הרדיו הנתפסים על פי רב כחיוביים (כך על פי ראיונות עם אסירים מאזינים המובאים בחלק אחר של הדוח) עשוי לתרום תרומה בעלת משקל לטוויית מערכת יחסים עמוקה יותר בין הצדדים.

מעבר לאסירים המשדרים ברדיו פוקוס התראיינו בשלל נושאים, במסגרת התוכניות השונות, עוד כ-45 אסירים שאינם חלק מהפרויקט, והביאו באופן אחר את "הקול של האסירים".

חשוב לציין שמבחינת התכנים נוצרו לאורך הדרך, מלבד התוכניות הקבועות שדיברנו עליהן, שלל פרויקטים קצרי טווח: ספיישלים חד-פעמיים וסדרות תעודה על מגוון נושאים. נציין רק אחדים:

- סדרה של ארבעה פרקים על דמוקרטיה – המדינה הדמוקרטית, סוגי משטרים, בחירות, פלורליזם וסובלנות.
 - **שיחה פתוחה על גבריות** – סדרה בת שישה פרקים על גבריות.
 - **די, אפשר כבר אחרת** – סדרה בת שבעה פרקים על היבטים שונים של אלימות בחברה הישראלית.
 - **משתחררים מהעישון** – סדנה רדיופונית בת שמונה פרקים שנועדה לעודד הפסקת עישון.
 - **חומרים משמרים** – שש תוכניות על שימור השינוי לאחר גמילה.
 - תחרות הסיפור הקצר שבמהלכה שלחו אסירים סיפורים קצרים שכתבו.
 - ספיישל חסידי אומות עולם.
 - ספיישל אירוויזיון.
 - **מדברים מונדיאל** – סדרה של 32 משדרים קצרים ופינות ידע לקראת המונדיאל.
 - **חוק וסדר** – תוכנית על זכויות אסירים, מידע על ענייני חוק וכליאה. למיטב הבנתנו נוצרו 13 פרקים בלבד, משום שצוות הרדיו התקשה לגייס מרואיינים משב"ס כמומחי תוכן. האם מדובר במקרה של נושא רגיש מדי לרדיו שנוצר במסגרת בית סוהר? לא מן הנמנע.
 - ספיישלים לכבוד חגים שונים: חגי תשרי, שבועות, חודש הרמדאן, חג המולד, חג הקורבן, פסחא, פסח, מימונה, יום העצמאות, עיד אל פיטר ועוד.
- רבות מתוכניות אלה הרחיבו אופקים, פתחו נקודות מבט חדשות, עודדו דיאלוג והקשבה והשמיעו לקהל היעד קול אחר של אסירים.

את החלק הזה רצינו לסיים דווקא בציטוט מתוכנית שלא שודרה מעולם. זוהי תוכנית החלוצ (פיילוט) שהקליטו משתתפי המחזור הראשון של קורס רדיו פוקוס, אשר עסקה ב"יום האהבה". האסירים היו בתחילת דרכם לאחר שבוע ראשון של הכשרה, והתבקשו להקליט תוכנית בת שעה בנושא האהבה. כל אחד מהם לקח את זה למקום שלו, אבל אם יש רגע אחד שמסכם את כוחו של רדיו בכלל ורדיו שיקומי בפרט, נדמה שהוא נעוץ בריאיון בין שני אסירים, האחד מראיין את חברו על מערכת יחסיו עם אשתו שאותה לא ראה במשך שנים.

מראיין: אם לא הייתה היא, לא יודע מה אני הייתי עושה בבית סוהר. היה לי קשה להשאיר שישה ילדים בבית, והיא לקחה את הניהול של הבית לידיים וגידלה ילדים למופת.

מראיין: רגע, אז אתה מעריך אותה או אוהב אותה?

מראיין: אני מעריך ואוהב גם.

מראיין: בוא תגדיר לי מה זה אהבה אצלך.

מראיין: אהבה זה כבוד, אהבה... [שתיקה ארוכה], מה אני אגיד לך? זה הכבוד ולהעריך אותה. אתה מבין?

מראיין: לסיום אני רוצה, אם אתה רוצה כמובן, אתה מסוגל להגיד לאשתך בקול רם עכשיו במיקרופון לפני כל המאזינים שאתה אוהב אותה?

מראיין: תראה, אל תשכח שזה רדיו והאגו הגברי הזה לא נותן לנו, אבל אני לפני שנכנסתי לאולפן אני דרכתי על האגו הגברי, ואני היום מסוגל להגיד את זה, כי באמת אני אוהב אותה. אוהב אותך.

חשוב להבין שמדובר על השבוע הראשון של הקורס. אסיר בתחילת הדרך נכנס לאולפן ומבין אינטואיטיבית שהמפגש עם המיקרופון דורש ממנו להשאיר את האגו הגברי מחוץ לדלתות האולפן. הריאיון הקצר הזה הוא עדות רדיופונית מקסימה באמת לשינוי תוך כדי תנועה, שינוי תוך כדי שידור. ההערכה לאישה הופכת לאהבה, והאופן שבו המראיין מביע את רגשותיו, מתחבר אליהם ומנסח אותם הולך ומשתנה ככל שהדקות חולפות. יש לציין כמובן גם את היכולת של האסיר המראיין, שברגישות רבה ידע להעמיק ברגע הנכון ולחלץ את שחילץ מחברו המראיין.

מאז חלפו עוד למעלה מ-4,550 שעות שידור. גם אם לרגעים מדובר בסתם עוד תחנת רדיו המשדרת מוזיקה שאפשר לשמוע גם במקום אחר, ניסינו להראות בחלק זה של הדוח שעצם העניין הוא מקבץ הפורמטים המיוחדים, המפגשים הרדיופוניים (אלה המעידים על הייחוד ואלה המעידים על האוניברסליות), השיחות הפתוחות, ובעיקר "הקול של האסירים" המקבל לגיטימציה מכל הצדדים, החל בשב"ס, דרך חבריהם האסירים וכלה באורחים מבחוץ.

חוקר התקשורת מרשל מקלוהן הכריז לפני שנים ש"המדיום הוא המסר". נדמה שגם במקרה של **רדיו פוקוס** עצם נוכחותה של התחנה היא המסר. הסיפור הוא בעצם האסירים המשדרים לחברים, היושבים בתאי כלא במרחק קילומטרים מהם, "סתם שיר" של זמר שהם אוהבים, והאסירים המאזינים הבוחרים לפתוח את ערוץ הרדיו בטלוויזיה במקום את ערוץ הספורט. כל תוכן שיקומי, כל פרט מרחיב אופקים, כל תוכנית מוזיקה מחברת, כל שיח מקדם סובלנות הם חיזוק לאסיר ולהנכחת קולו המושתק בזירה התקשורתית שהאסירים חשופים אליה.

אם נסכם את המחקר כולו, הרי שהממצאים מצביעים על תרומתו של הרדיו, הן לאווירה באגפים השונים, הן לאסירים המאזינים והן לאסירים המשדרים. לאורך השנים העיד לוח השידורים של הרדיו על התבגרות מרשימה ועל התמקצעות המותאמת להוויית בתי הסוהר בארץ. מדובר אפוא בפרויקט ייחודי, המחיל ומדגים באופן בולט את עקרונות הקרימינולוגיה החיובית, כזה שיש בכוחו לתרום לתהליך חדילה מפשיעה ולשיקום. אבל הוא זקוק לתמיכה רבה, העשויה ליהנות מאופיו המיוחד על ידי שילובו בפעילות השיקומית הכוללת של האסירים. ובמבט לעתיד, אם בשלב מסוים ניתן יהיה להוציא תוכניות מסוימות לשידור מחוץ לחומות הכלא, מעניין יהיה לבדוק את השפעתן על אסירים משוחררים, למשל במסגרת פעילות שיקומית של הרשות לשיקום האסיר, המקדמת את תהליך החזרה לחברה של האסירים המשתחררים. בדומה ניתן לחשוב בעתיד על הוספת מרכיב של וידיאו ועל יצירת תוכניות וידיאו שישלימו את תוכניות הרדיו.

בכל אופן, רדיו פוקוס מציג יוזמה ייחודית עם פוטנציאל תרומה גדול לאסירים ועל כן גם לחברה הרחבה, ויש לעשות הכול כדי לסייע בתהליך התבגרותו בתוך בית הסוהר ולהפיכתו חלק בלתי נפרד ממערך החינוך והשיקום של שב"ס בכלל.

נספחים

טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר

משתתפים נכבדים,

אנחנו צוות של חוקרים מאוניברסיטת בר-אילן. אנחנו עורכים מחקר העוסק ברדיו פוקוס.

זהו המחקר הראשון מסוג זה שנערך בעולם וגם בארץ, ומטרתו ללמוד מכם, על מה שאתם חושבים על הרדיו ועל השפעותיו.

המחקר נערך במספר אגפים בבתי כלא שנבחרו למחקר. האגף שלכם נכלל במדגם. המחקר יכול מספר שלבים, והיום מתקיים השלב הראשון.

בשאלון היום אנחנו מבקשים ללמוד על מה שאתם חושבים על החיים בכלא בתחומים שונים כגון לחץ, מערכת יחסים עם סוהרים ועוד. אנא השתדלו לתת תשובות כנות. זכרו, אין תשובות שגויות ותשובות נכונות, אלא רק תשובות המתאימות לחוויות שלכם.

השאלון הינו חסוי!!! אתם מתבקשים לרשום את שמכם, שם המשפחה שלכם ומספר האסיר

על גבי דף זה בלבד שיופרד משאר השאלון, ולא לדווח על פרטים מזהים. פרטים אלו לא יופיעו או יוזכרו בשום מסמך או מקום והם לעיני החוקרים בלבד. לאחר סיום המחקר, יושמדו פרטים אלו.

אנחנו מתחייבים לשמור על תשובותיכם בסודיות. ההשתתפות במילוי השאלון אינה חובה ואתם רשאים לא למלא את השאלון, או להפסיק את מילוי השאלון בכל נקודת זמן.

טופס הסכמת אסיר/ה להשתתפות במחקר

אני האסיר הח"מ:

שם משפחה _____ שם פרטי _____ חתימה: _____

שאלון פרטים אישיים

1. גיל: _____
2. לאום: 1 - יהודי 2 - נוצרי 3 - מוסלמי 4 - דרוזי 5 - צירקסי
6 - אחר _____
3. ארץ לידה: 1 - ישראל 2 - אסיה 3 - אפריקה 4 - אירופה 5 - אמריקה
6 - בריה"מ לשעבר 7 - אתיופיה 8 - אחר _____
4. שפת אם: 1. עברית 2. ערבית 3. רוסית 4. אחר _____
5. מצב משפחתי: 1 - רווק 2 - נשוי 3 - גרוש 4 - אלמן 5 - פרוד
6. כמה ילדים יש לך: _____
7. שנות לימוד בעת כניסתך לכלא (לא כולל השכלה שרכשת בכלא): _____
8. האם יש לך מקצוע? אם כן, מהו? _____
9. היכן אתה גר: _____
10. שירות צבאי: 1 - שירות מלא 3 - שירות חלקי 4 - לא שירת בצה"ל: בעיות בריאות
5 - לא שירת בצה"ל: תיק פלילי 6 - לא שירת בצה"ל: בעיות בריאות הנפש
7 - לא שירת בצה"ל, אחר: _____
11. האם פנית לקבלת טיפול בכלא? 1 - כן 2 - לא. אם כן, מתי? _____
12. האם כיום אתה משולב במחלקה טיפולית? 1 - כן 2 - לא. אם כן- איפה _____
וממתי? _____
13. אם פנית ואינך משולב בטיפול, ציין מדוע? _____
14. האם אתה מכור לסמים / אלכוהול: 1 - כן 2 - לא
15. האם קיבלת טיפול להתמכרות בכלא: 1 - כן 2 - לא
16. באיזה גיל התחלת להשתמש בסמים?: _____
17. באיזה גיל ביצעת את העבירה הראשונה שלך? _____
18. מהי העבירה שבגללה אתה יושב בכלא: _____
19. לאיזו תקופת מאסר נשפטת: _____
20. תאריך שחרור מלא: _____/_____/_____
21. איזה מספר מאסר זה עבורך? _____

לפניך מספר הצהרות שאנשים השתמשו כדי לתאר את עצמם. קרא כל משפט והקף בעיגול את המספר המתאר בצורה הטובה ביותר איך אתה מרגיש עכשיו, ברגע זה. אין תשובות נכונות או לא נכונות.

מאוד	באופן בינוני	מעט	כלל לא	
4	3	2	1	1. אני מרגיש רגוע
4	3	2	1	2. אני מתוח/לחוץ
4	3	2	1	3. אני מרגיש נסער
4	3	2	1	4. אני נינוח
4	3	2	1	5. אני מרגיש שבע רצון
4	3	2	1	6. אני מודאג

ללא קשר לשאלה הקודמת, אנא סמן X בעיגול מספר 1 כאן והמשך הלאה בשאלון: ④ ③ ② ①

שאלונים

הפריטים בסולם זה מתארים מצבים הקשורים להתעוררות של כעס. עבור כל אחד מהפריטים
אנא דרג את הרמה שבה האירוע המתואר יכעיס או יעצבן אותך על גבי הסקאלה המצורפת
משמאל. נסו לדמייך את האירוע המתואר, ואז לציין עד כמה זה היה גורם לכם לכעוס.

אנא הקף את הרמה בה היית מרגיש כועס או עצבני במצבים הבאים (סמן רק משבצת אחת לכל
מצב)

במידה רבה מאוד 5	במידה רבה 4	במידה בינונית 3	במידה מעטה 2	במידה מעטה מאוד 1	
5	4	3	2	1	1. אתה מוציא מכשיר חדש מהקופסא, מחבר אותו, ומגלה שהוא לא עובד
5	4	3	2	1	2. טכנאי גובה ממך מחיר מופקע, בזמן שאתה חסר אוניס
5	4	3	2	1	3. כאשר דורשים ממך לתקן את מעשיך בעוד שמתעלמים ממעשיהם של אחרים
5	4	3	2	1	4. כאשר הרכב שלך נתקע בבוץ או בחול
5	4	3	2	1	5. אתה פונה למישהו והוא לא עונה לך
5	4	3	2	1	6. כאשר מישהו מעמיד פנים שהוא משהו שהוא לא
5	4	3	2	1	7. אתה מתאמץ לסחוב ארבע כוסות קפה לשולחן שלך בקפיטריה, מישהו נתקל בך והקפה נשפך
5	4	3	2	1	8. מישהו הפיל את הבגדים שלך על הרצפה ולא הרים אותם בחזרה
5	4	3	2	1	9. אתה מוטרד על ידי איש מכירות מרגע שאתה נכנס לחנות

5	4	3	2	1	10. התארגנת מראש כדי ללכת למקום כלשהו עם אדם שנסוג ברגע האחרון בלי להסביר
5	4	3	2	1	11. כאשר צוחקים עליך או מתגרים בך
5	4	3	2	1	12. אתה תקוע עם המכונית שלך ברמזור, והאדם ברכב מאחוריך ממשיך לצפור
5	4	3	2	1	13. אתה בטעות לוקח פנייה לא נכונה בחניון. כאשר אתה יוצא מהמכונית שלך מישהו צועק עליך, "איפה למדת לנהוג?"
5	4	3	2	1	14. מישהו עושה טעות ומאשים אותך שעשית אותה
5	4	3	2	1	15. אתה מנסה להתרכז, אבל מישהו בסביבתך מקיש ברגל שלו בלי להפסיק
5	4	3	2	1	16. אתה משאיל למישהו ספר או כלי חשוב, והוא לא מחזיר אותו
5	4	3	2	1	17. יש לך יום עמוס והאדם שאתה חי איתו מתלונן ששכחת לעשות משהו שהסכמת לעשות
5	4	3	2	1	18. אתה מנסה לדון במשהו חשוב עם בן/בת זוגך או חבר שאינו נותן לך הזדמנות להביע את רגשותיך
5	4	3	2	1	19. אתה נמצא בדיון עם מישהו שממשיך להתווכח על נושא שהוא יודע עליו מעט מאוד
5	4	3	2	1	20. מישהו דוחף את האף שלו ללחיך בינך לבין מישהו אחר
5	4	3	2	1	21. אתה צריך להגיע לאנשהו מהר, אבל המכונית לפניך נוסעת 40

					קמ"ש באזור של 60 קמ"ש ואתה לא יכול לעקוף אותו	
5	4	3	2	1	.22 לדרוך על מסטיק לעוס	
5	4	3	2	1	.23 כאשר קבוצה של אנשים לועגת לך בזמן שאתה חולף על פניהם	
5	4	3	2	1	.24 בזמן שאתה ממהר להגיע למקום מסוים, המכנסיים שלך נקרעות על ידי חפץ חד	
5	4	3	2	1	.25 אתה משתמש במטבע האחרון שלך כדי לבצע שיחת טלפון, אבל הקו מתנתק לפני שסיימת לחייג והמטבע אבוד	

ללא קשר לשאלה הקודמת, אנה סמן X בעיגול מספר 2 כאן והמשך הלאה בשאלון: ④ ③ ② ①

אנה סמן את המידה בא הרגשת את הדברים הבאים **בחודש האחרון** (הקף):

4	3	2	1		
אף פעם	לעיתים רחוקות	מדי פעם	לעיתים קרובות		
4	3	2	1	א. האם הרגשת לחוץ?	
4	3	2	1	ב. האם הרגשת לא מאושר או מדוכא?	
4	3	2	1	ג. האם הרגשת שבסך הכול אתה עושה דברים בצורה טובה?	
4	3	2	1	ד. האם הרגשת שאתה מסוגל להחליט לגבי העניינים שלך?	
4	3	2	1	ה. האם היית מסוגל ליהנות מחיי היומיום שלך?	
4	3	2	1	ו. האם יכולת להתמודד עם הבעיות שלך?	

4	3	2	1	האם הרגשת בסך הכול די מאושר?	ז.
4	3	2	1	האם קרה לך שהרגשת שאין טעם לחיות?	ח.
4	3	2	1	האם יכולת להתרכז בדברים שאתה עושה?	ט.
4	3	2	1	האם הרגשת מלא מרץ?	י.
4	3	2	1	האם הדאגות הפריעו לך לישון?	יא.
4	3	2	1	האם הרגשת שאתה מאבד את הביטחון העצמי	יב.

ללא קשר לשאלה הקודמת, אנא סמן X בעיגול מספר 4 כאן והמשך הלאה בשאלון: ④ ③ ② ①

אנא סמן את המידה שבה אתה מסכים עם ההיגדים הבאים:

4	3	2	1		
נכון מאוד	נכון באופן חלקי	בדרך כלל לא נכון	כלל לא נכון		
4	3	2	1	אני תמיד מצליח לפתור בעיות קשות אם אני מנסה מספיק חזק	א.
4	3	2	1	אם מישהו מתנגד לי, אני יכול למצוא אהאמצעים ואת הדרכים להשיג את מה שארוצה.	ב.
4	3	2	1	קל לי לדבוק במטרות שלי ולהשיג את היעדי שהצבתי לעצמי	ג.
4	3	2	1	אני בטוח שאני יכול להתמודד ביעילות אירועים בלתי צפויים	ד.
4	3	2	1	בזכות התושייה שלי, אני יודע איך להתמודד אמצבים בלתי צפויים	ה.
4	3	2	1	אני יכול לפתור את רוב הבעיות אם אני משקל את המאמץ הדרוש	ו.
4	3	2	1	אני יכול להישאר רגוע כאשר אני נתקל בקשיי כי אני יכול לסמוך על יכולות ההתמודדות של	ז.

4	3	2	1	כאשר אני מתמודד עם בעיה, אני בדרך כלל יכ למצוא כמה פתרונות	ח.
4	3	2	1	אם אני בצרות, אני בדרך כלל יכול לחשוב על פתרון	ט.
4	3	2	1	אני בדרך כלל יכול להתמודד עם כל מה שנקו בדרך שלי.	י.

מקורות

- דוידסקו, ע' וולק, ד' (2011). **תעסוקת אסירים ככלי שיקומי – סקירת ספרות**. יחידת המחקר, שירות בתי הסוהר.
- חסיסי, ב', וייסבורד, ד', שהם, א', חביב, נ' זליג, ע' וזמיר, ר' (2014). **הערכת תוכניות השכלה מחקר הערכת תוכניות תקון בשב"ס**. שירות בתי הסוהר.
- חסיסי, ב', וייסבורד, ד', שהם, א', חביב, נ' זליג, ע' וזמיר, ר' (2016). **הערכת תוכניות לגמילה מסמים ומאלכוהול – מחקר להערכת תוכניות תקון בשב"ס**. שירות בתי הסוהר.
- עשת, י' וסלע, צ' (2016). הבדלים בין־תרבותיים בדירוג חומרתם של מעשי רצח במשפחה בחברה רב־תרבותית. **מגמות, נא(1), 416-386**.
- גרוס, ר', ברמלי-גרינברג, ש', רוזן, ב', ניראל, נ' ווייצברג, ר' (2009). **מצוקה נפשית ודפוסי קבלת טיפול לפני העברת האחריות לבריאות הנפש לקופות החולים: נקודת המבט של צרכני השירותים**. מאיירס, ג'וינט ומכון ברוקדייל.
- Alison, M & Ramaswamy, M. (2016). Adapting animal-assisted therapy trials to prison-based animal programs. *Public Health Nursing, 33(5)*, 472-480.
- Anderson, H. (2012). *Raising the civil dead: Prisoners and community radio*. New York: Peter Lang.
- Anderson, H. (2013). *Beyond the bars: Prisoners' radio strengthening community*. Media International Australia, 149, 112-127.
- Anderson, H. & Bedford, C. (2017). *Moblilong prison radio pilot final report*. Adekide: The University of Adelaide. Retrieved from: <https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2017-10/apo-nid115686.pdf>.
- Anderson, H. & Bedford, C. (2017). Theorising the many faces of prisoner radio: Developing a holistic framework through process and product. *Media International Australia, 164*, 92-103.
- Armour, C. (2012). Mental health in prison: A trauma perspective on importation and deprivation. *International Journal of Criminology and Sociological Theory, 5(2)*, 886-894.
- Barak, G. (2005). A reciprocal approach to peacemaking criminology: Between adversarialism and mutualism. *Theoretical Criminology, 9*, 131-152.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press Glencoe.

- Bedford, C. (2015). *Making waves behind bars: The story of the prison radio association* (Dissertation in Discipline of Media). UK: The University of Adelaid.
- Bensimon, M., Einat, T., & Gilboa, A. (2015). The impact of relaxing music on prisoners' levels of anxiety and anger. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 59(4), 406-423.
- Bierie, D. M. (2012). Is tougher better? The impact of physical prison conditions on inmate violence. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 56(3), 338-355.
- Block, S. & Ruffolo, L. (2015). An exploratory content analysis of offender concerns before incarceration. *The Prison Journal*, 95(3), 309-329.
- Boduszek, D., Adamson, G., Shevlin, M., Mallett, J., & Hyland, P. (2013). Criminal social identity of recidivistic prisoners: The role of self-esteem, family, and criminal friends. *Journal of Police & Criminal Psychology*, 28(1), 15-25.
- Bonini, T. & Perrotta, M. (2007). On and off the air: Radio-listening experiences in the San Vittore prison. *Media, Culture & Society*, 29(2), 179-193.
- Bonny, H. (1986). Music and healing. *Music Therapy*, 6, 3-12.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101.
- Casey, S., Day, A., & Reynolds, J. (2016). The influence of incarceration length and protection status on perceptions of prison social climate. *Criminal Justice and Behavior*, 43(2), 285-296.
- Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory*. London: Sage Publication.
- Clemmer, D. (1940). *The prison community*. Rinehart
- Cook, A. & Haynes, S. H. (2021). Imprisonment pains, reentry strains, and perceived likelihood of reoffending. *Criminal Justice Studies*, 34(1), 16-32.
- Cooper, C. & Berwick, S. (2001). Factors affecting psychological well-being of three groups of suicide-prone prisoners. *Current Psychology*, 20(2), 169-182.
- Couldry, N. & Curran, J. (2003). The paradox of media power. In N. Couldry & J. Curran (Eds.), *Contesting media power: Alternative media in a networked world* (pp. 227-242). Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers Inc22.

- Crewe, B. (2011). Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment and Society*, 13, 509-529.
- Dahal, S. & Aram, I. A. (2010). Community radio in South Asia: Technology for community benefits. *Quaderns Del CAC*, 13(1), 111-119.
- Dahal, S. (2013). Power, empowerment and community radio: Media by and for women in Nepal. *Women's Studies International Forum* 40, 44-55.
- Dahal, S. & Aram, I. A. (2013). Empowering indigenous community through community radio: A case study from Nepal. *The Qualitative Report*, 18(41), 1-26.
- Debowska, A., Boduszek, D., & Sherretts, N. (2017). Self-esteem in adult prison population: Democratizing the airwaves. *Journal of Radio & Audio Media*, 16(2), 127-143.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2005). *Handbook of qualitative research* (3rd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- DeVeaux, M. (2013). The trauma of the incarceration experience. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, 48, 257-277.
- Doliwa, U. (2013). Radio behind bars: The Polish case. *Radio Journal: International Studies in Broadcast & Audio Media*, 11(2), 119-136.
- Edwards, D. & Singletary, M. (1980). Life's soundtracks: Relationships between radio music subcultures and listener's belief systems. *The Southern Communications Journal*, 54, 144-158.
- Egbuchulam, J. (2002). Broadcasting: Challenges for the Private Media. Vanguard Newspaper.
- Einat, T. & Einat, h. (2000). Inmate argot as an expression of prison subculture: The Israel case. *The Prison Journal*, 80, 309-325.
- Eliade, M. (1961). History of religions and a new humanism. *History of Religions*, 1(1), 1-8.
- Elisha, E., Idisis, Y., & Ronel, N. (2012). Window of opportunity: Social acceptance and life transformation in the rehabilitation of imprisoned sex offenders. *Aggression and Violent Behavior*, 17(4), 323-332.
- Elisha, E., Idisis, Y., & Ronel, N. (2013). Positive criminology and imprisoned sex offenders: Demonstration of a way out from a criminal spin through acceptance relationships. *Journal of Sexual Aggression*, 19(1), 66-80.

- Everly, G. & Benson, H. (1989). Disorders of arousal and the relaxation response: Speculations on the nature and treatment of stress-related diseases. *International Journal of Psychosomatics*, 36, 15-21.
- Fattah, E. (2000) Victimology: Past, Present and Future. *Criminologie*, 33(1), 17-46.
- Fazel, S. & Bailargeon, J. (2011). The health of prisoners. *The Lancet*, 377, 956-965.
- Fazel, S. & Danesh, J. (2002). Serious mental disorder in 23 000 prisoners: A systematic review of 62 surveys. *The Lancet*, 359, 545-550.
- Fazel, S. & Seewald, K. (2012). Severe mental illness in 33,588 prisoners worldwide: Systematic review and meta-regression analysis. *British Journal of Psychiatry*, 200, 364-373.
- Fisher, T. (2009). ROI in social media: A look at the arguments. *Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management*, 16(3), 189-195.
- Flick, U. (2009). *An introduction to qualitative research* (4th ed.). London: Sage Publications.
- Fortune, C. A., Ward, T., & LL Polaschek, D. (2014). The Good Lives Model and therapeutic communities in forensic settings. *International Journal of Therapeutic Communities*, 35(3), 95-104.
- Gendreau, P. & Andrews, D. A. (1990). What the meta-analyses of the offender treatment literature tells us about "what works". *Canadian Journal of Criminology*, 32, 173-184.
- Goffman, E. (1958). Characteristics of total institutions. *In Symposium on preventive and social psychiatry*. US Government Printing Office.
- Goffman, E. (1964). The neglected situation. *American anthropologist*, 66(6 PART2), 133-136.
- Goffman, E. (1991) *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. London: Penguin.
- Goldberg, D. P. & Blackwell, B. (1970). Psychiatric illness in general practice: A detailed study using a new method of case identification. *Br Med J.*, 2(5707), 439-443.
- Gonzalez, R. A., Gudjonsson, G. H., Wells, J., & Young, S. (2016). The role of emotional distress and ADHD on institutional behavioral disturbance and recidivism among offenders. *Journal of Attention Disorders*, 20(4), 368-378.

- Grimes, M. & Stevenson, S. (2012). Radio as a tool for rehabilitation and social inclusion. In M. Mollgaard (Ed.), *Radio and society: New thinking for an old medium* (pp. 179-196). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Grisso, T. (2008). Adolescent offenders with mental disorders. *Future of Children*, 18, 144-164.
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1989). *Effective evaluation: Improving the usefulness of evaluation results through responsive and naturalistic approaches*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Guggenbuhl-Craig, A. (1971). *Power in the helping professions*. Spring Publications.
- Haney, C. (2001). *The psychological impact of incarceration: Indications of postprison adjustment*. Santa Cruz: University of California
- Haney, C. (2008). The consequences of prison life: Notes on the new psychology of prison effects. In D. Canter & R. Zukauskienė (Eds.), *Psychology and Law: Bridging the Gap* (pp. 143-165). Burlington, VT: Ashgate.
- Harvey, J. (2007). *Young men in prison: Surviving and adapting to life*. Cullompton: Willan Publishing.
- Heatherton, T. F. & Wyland, C. L. (2003). Assessing self-esteem. In S. J. Lopez & C. R. Snyder (Eds.), *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures* (pp. 219-233). American Psychological Association.
- Henley, J., Caulfield, L., Wilson, D., & Wilkinson, D. (2012). Good vibrations: Positive change through social music-making. *Music Education Research*, 14, 499-520.
- Hollin, C. R. (1999). Treatment programs for offenders. *International Journal of LAW and Psychiatry*, 22, 361-372.
- Holman, B. & Zeidenberg, J. (2006). *The dangers of detention: The impact of incarcerating youth in detention and other secure facilities*. Justice Policy Institute.
- Howley, K. (2005). *Community media: People, places, and communication technologies*. Cambridge University Press.
- Ireland, J. E. (2000). A descriptive analysis of self-harm reports among a sample of incarcerated adolescent males. *Journal of Adolescence*, 23(5), 605-613.
- Jewkes, Y. (2002). The use of media in constructing identities in the masculine environment of men's prisons. *European Journal of Communication*, 17(2), 205-225.

- Jewkes, R. (2002). Intimate partner violence causes and prevention. *The lancet*, 359(9315), 1423-1429.
- Johnson, B. R. (2002). Assessing the impact of religious programs and prison industry on recidivism: An exploratory study. *Texas Journal of Corrections*, 28(1), 7-11.
- Katz, P. R & Blumler, J. (2004). *The effects of mass communication in political behavior*. Bonn: Bouvier.
- King, G. (2015). Hearing community radio listeners: A storytelling approach for community media audience research. *Participations: Journal of Audience & Reception Studies*, 12(2), 121-146.
- King, J. E. (2015). Dysconscious racism: Ideology, identity, and the miseducation of teachers. In J, King (Ed.), *Dysconscious racism, Afrocentric praxis, and education for human freedom: Through the years i keep on toiling* (pp. 125-139). Routledge.
- Knight, V. & Tighe, S. (2017). Should the public be listening to prison radio programs? An exploration of prison radio in Sweden and North America. *Prison Service Journal*, 234, 31-38.
- Kurtz, L. F. (1997). *Self-help and support groups: A handbook for practitioners*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lang, P. J., McTeague, L. M., & Bradley, M. M. (2016). RDoC, DSM, and the reflex physiology of fear: A bidimensional analysis of the anxiety disorders spectrum. *Psychophysiology*, 53(3), 336-347.
- Lester, C., Hamilton-Kirkwood, L., & Jones, N. K. (2003). Health indicators in a prison population: Asking prisoners. *Health Education Journal*, 62, 341-349.
- Lichtenstein, A. & Rosenfeld, L. B. (1984). Normative expectations and individual decisions concerning media gratification choices. *Communication Research*, 11, 393-414.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative research: Reading, analysis, and interpretation (Vol. 47)*. Sage.
- Liebling, A. (2004). *Prisons and their moral performance: A study of values, quality, and prison life*. Oxford: University Press.
- Liebling, A. (2007). Prison suicide and its prevention. In Y. Jewkes (Ed.), *Handbook on prisons* (pp. 423-446). Cullompton: Willan.

- Lin, C. A. (2006). Predicting satellite radio adoption via listening motives, activity, and format preference. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 50(1), 140-159.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, DC: APA Books.
- Maruna, S. & LeBel, T. P. (2015). Strength-based restorative approaches to reentry: The evolution of creative restitution, reintegration and destigmatization. In N. Ronel & D. Segev (Eds.), *Positive criminology* (pp. 65-84). London & New York: Routledge.
- McGuire, J. (1998). Alternative to custodial sentences: Effectiveness and potential for development. Memorandum of Evidence to the Home Affairs Committee, House of Commons, UK.
- McQuail, D. (1994). *Media performance; Mass communication and the public interest*. London: Sage.
- Meadows, M., Forde, S., Ewart, J., & Foxwell, K. (2007). *Community media matters: An audience study of the Australian community broadcasting sector*. Griffith University
- Medrado, A. (2007). Community media: Important but imperfect: A case study of a community television station in a Brazilian favela. In: N, Carpentire (Ed.), *Media Technologies and Democracy in an Enlarged Europe* (pp. 123-136). Tartu, Estonia: Tartu University Press.
- McGuire, J. & Priestley, P. (1995). Reviewing 'what works': Past, present and future. In J. McGuire (Ed.), *'What Works': Reducing reoffending – Guidelines from research and practice* (pp. 3-34). Chichester, John Wiley & Sons.
- Mendelsohn, H. (1964). Listening to radio. In L.A. Dexter & D. M. White (Eds.), *People, society and mass communication* (pp. 239-248). New-York: The Free Press of Glencoe.
- McQuail, D. (1994). *Media performance, mass communication and the public interest*. London: Sage.
- Miller, G. D. & Baldwin, D. C. (2000). The implications of the wounded healer paradigm for the use of self in therapy. In: M, Baldwin (Ed.), *The use of self in therapy* (pp. 243-261). Philadelphia: The Haworth Press.
- Mills, J. & Kroner, D. (2005). An investigation into the relationship between socially desirable responding and offender self-report. *Psychological Services*, 2, 70-80.

- Minc, A., Butler, T., & Gahan, G. (2007). The Jailbreak Health Project – Incorporating a unique radio program for prisoners. *International Journal of Drug Policy*, 18(5), 444-446.
- Newburn, T. & Hayman, S. (2012). *Policing, surveillance and social control*. Cullompton: Willan.
- Oliveira, M., Portela, P., & Santos, L. A. (Eds.). (2012). *Radio – The forgotten medium for users creative mental interaction and co-production*. Braga, University of Minho Press.
- Onabajo, S. (1999). *Essentials of broadcast writing and production*. Lagos: Gabi Concept Ltd.
- Padfield, N. (2002). *Beyond the tariff: Human rights and the release of life sentence prisoners*. Cullompton: Willan.
- Parisi, N. (1982). *Coping with imprisonment*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Pathanedi, S. (2020). Innovative phone-in radio program for prisoners enrolled as students at Indira Gandhi National Open University. *Journal of Prison Education and Reentry*, 6(2), 189-193.
- Plato. (1937). *The dialogues of Plato (2 vols)*. Translated by Benjamin Jowett. New York: Random House.
- Pollard, G. (1996). The impact of social attributes on professionalism among radio 29 announcers. *International Communication Gazette*, 56(1), 59-71.
- Price, J. M. (2015). *Prison and social death*. Rutgers University Press.
- Prison Radio Association (2014). <http://www.prisonradioassociation.org>
- Prison Radio Association (2016). Impact snapshot, <https://prison.radio/wpcontent/uploads/Prison-Radio-Association-IMPACT-SNAPSHOT-January2016.pdf>.
- Rennie, E. (2006). *Community media: A global introduction*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Riessman, F., & Carroll, D. (1995). *Redefining self-help: Policy and practice*. San Francisco: Jossey-Bass
- Rocheleau, A. M. (2013). An empirical exploration of the 'pains of imprisonment' and the level of prison misconduct and violence. *Criminal Justice Review*, 38(3), 354-374.

- Rodriguez, C. (2001). *Fissures in the mediascape — An international study of citizens' media*. New Jersey: Hampton Press.
- Ronel, N. (2015). How can criminology (and victimology) become positive? In N, Ronel, & D, Segev (Eds.), *Positive criminology* (pp. 13-31). London: Routledge.
- Ronel, N. (2006). When good overcomes bad: The impact of volunteers on those they help. *Human Relations*, 59, 1133-1153.
- Ronel, N. (2015). How can criminology become positive? In N. Ronel & D. Segev (Eds.), *Positive criminology* (pp. 13-31). New York and London, UK: Routledge.
- Ronel, N. & Elisha, E. (2011). A different perspective: Introducing positive criminology. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55(2), 305-325.
- Ronel, N., Frid, N., & Timor, U. (2013). The practice of positive criminology: A Vipassana course in prison. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57(2), 133-153.
- Ronel, N. & Elisha, E. (2020). Positive criminology: Theory, research, and practice. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. doi.org/http://dx.doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.554
- Rossmann, G. B. & Rallis, S. F. (2012). *Learning the field: An introduction to qualitative research* (3rd ed.). US: Sage Publications.
- Saldaña, J. (2012). *The coding manual for qualitative researchers* (2nd ed.). Sage.
- Scifo, S. (2015). Technology, empowerment and community radio. *Revista Mídia e Cotidiano*, 7(7), 84-111.
- Seligman, M. E. P. & Steen, T. A. (2005). *Positive psychology progress: Empirical validation of interventions*. *American Psychological Association*, 60, 410- 421.
- Seligman, M. E. P., Linley, P. A., & Joseph, S. (2004). *Positive psychology in practice*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Soderlund, J. & Newman, P. (2017). Improving mental health in prisons through biophilic design. *The Prison Journal*, 97(6), 750-772.
- Solomon, Z., Waysman, M. A., Neria, Y., Ohry, A., Schwarzwald, J., & Wiener, M. (1999). Positive and negative changers in the lives of Israeli former prisoners of war. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 18, 419-435.

- Stephen, D. & Ray, P. (1998). Education change and transformation: The prison experience. *Evaluation Review*, 22, 470-495.
- Stone, B. (2015). *The future of prison radio: Does inmate-produced media have a place in the American prison system?* (Doctoral dissertation) University of Oregon.
- Strauss, A. & Corbin, J. (2008). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Los-Angeles: Sage Publications.
- Sykes, G. (1958). *The society of captives*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Timor, U. (2008). An informal approach to delinquents and their victims: An alternative to standard punishment. In N. Ronel, K. Jaishankar, & M. Bensimon (Eds.), *Trends and issues in victimology* (pp. 32-56). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Toch, H. (1992). *Mosaic of despair*. American Psychological Association.
- Toch, H. (2007). *Men in crisis: Human breakdowns in prison*. Transaction Publishers.
- Toch, H. (2014). Responding to inmates in crisis. In H. Toch (Ed.), *Organizational change through individual empowerment: Applying social psychology in prisons and policing* (pp. 75-85). Washington, DC, US: American Psychological Association.
- Tocqueville, A. (1980). *On Democracy, Revolution and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tootoonchi, A. (1993). College education in prisons: The inmates perspective. *Federal Probation*, 57, 37-48.
- Towers, W. M. (1985). Perceived helpfulness of radio news and some uses and gratifications. *Communication Research Reports*, 2, 172-178.
- Tyler, T. & Boeckmann, R. (1997) Three strikes and you are out, but why? The psychology of public support for punishing rule breakers. *Law & Society Review*, 31(2), 237-266.
- van der Laan, A. & Eichelsheim, V. (2013). Juvenile adaptation to imprisonment: Feelings of safety, autonomy and well-being, and behaviour in prison. *European Journal of Criminology*, 10(4), 424-443.
- Van Vuuren, K. (2006). Community broadcasting and the enclosure of the public sphere. *Media, Culture & Society*, 28(3), 379-392.
- Vold, B. G., Bernard, J. B., & Snipes, J. B. (1998). *Theoretical criminology* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.

- Weisburd, D., Hasisi, B., Shoham, E., Aviv, G. & Haviv, N. (2017). Reinforcing the impacts of work release on prisoner recidivism: the importance of integrative interventions. *Journal of Experimental Criminology*, 13(2), 241-264.
- White, D. E., Oelke, D. O., & Friesen, S. (2012). Management of a large qualitative data set: Establishing trustworthiness of the data. *International Journal of Qualitative Methods*, 11(3), 244-258.
- Wilson, J. Q. & Kelling, G. (1982) Broken windows: The police and neighborhood safety. *Atlantic Monthly*, March, 29-38.
- Wormith, J. S., Althouse, R., Simpson, M., Reitzel, L. R., Fagan, T. J., & Morgan, R. D. (2007). The rehabilitation and reintegration of offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 879-892.
- Zerubavel, N. & Wright, M. O. D. (2012). The dilemma of the wounded healer. *Psychotherapy*, 49(4), 482-491.

מפעלים מיוחדים

- מס' 1 - הבראה לאמהות למשפחות מרובות ילדים, אלחנן בלומנטל, 1974.
- מס' 2 - הערכת התוצאות של הדרכה תזונתית למשפחות מרובות ילדים, שרה בבלי וגילה מיכאלי, 1975.
- מס' 3 - "קשיש לקשיש" בשכונת גונן בירושלים בשנים 1969 – 1975, 1975.
- מס' 4 - מפעל ניסיוני לשיפור שירות ההזנה בבתי הספר בלוד וברמלה בשנת הלימודים תשל"ה, אגי מיינהרד ונעמי פינטון, 1976.
- מס' 5 - חינוך והדרכה לאורח חיים חסכוני למשפחות מרובות ילדים, נעמי פינטון, 1976.
- מס' 6 - מפעל ניסיוני ליצירת תהליך אבחון תעסוקתי לקשישים, רחל וינשטיין, 1976.
- מס' 7 - מפעל ניסיוני לשירות הזנה כולל בכפר סבא, נעמי פינטון ואגי מיינהרד, 1977.
- מס' 8 - פרויקט עבודה קהילתית בשכונת שפרינצק בקרית שמונה, נעמי פינטון, 1978.
- מס' 9 - מפעל ניסיוני לסיוע משפטי חנים בנושאי ביטוח לאומי (שירות אוניברסאלי ללא מבחן הכנסות); סקר מעקב, 1978, ראובן שטיינר ויוסף זילבר, 1979.
- מס' 10 - עמדות האוכלוסייה כלפי שאלות של בריאות הנפש (מצאים מתוך סקר בשכונות מצוקה בירושלים), נעמי פינטון, 1980.
- מס' 11 - השירות המקיף לקשיש בטבריה, ברנדה מורגנשטיין ורונית ליברמן, 1981.
- מס' 12 - חונכות – פרויקט לעזרה הדדית של נוער בשכונת רוממה, ירושלים, נעמי פינטון, 1981.
- מס' 13 - צרכים רפואיים וסוציאליים של קשישים מוגבלים – שרותים נחוצים ועלותם, חלק א', בני-ברק, חוקר ראשי ד"ר יוסף זילברשטיין, 1981.
- מס' 14 - חונכות – פרויקט לעזרה הדדית של נוער בשכונת רוממה, ירושלים – דו ח סיכום, נעמי פינטון, 1982.
- מס' 15 - מפעלים ניסיוניים לסיוע לאלמנות שאירים, ברנדה מורגנשטיין ורונית ליברמן, 1983.
- מס' 16 - חוק ביטוח נכות כללית – קצבה לילדים נכים בגיל 3 - 14, ברנדה מורגנשטיין, 1983.
- מס' 17 - חימום בתי קשישים בשכונת נחלאות בירושלים, יעקב צדקה ומרים שמלצר, 1984.
- מס' 18 - מפעל תעסוקה לקשישים, קרית גת, ברנדה מורגנשטיין, 1984.
- מס' 19 - היקף הצרכים לטיפול אישי ולעזרה ביתית ואספקתם על ידי המשפחה וגורמים בקהילה – בני ברק ובאר שבע, ברנדה מורגנשטיין, 1984.

- מס' 20 - **הערכת מוגבלות תפקודית של נכים, שירותים מיוחדים לנכים**, ברנדה מורגנשטיין ופרלה ורנר, 1985.
- מס' 21 - **מועדונים פסיכוגריאטריים בירושלים**, שרית בייץ, ברנדה מורגנשטיין, מרים כרמלי, 1985.
- מס' 22 - **מקלט לנשים מוכות, אשדוד – מעקב מחקרי**, נעמי פינטון ויהודית סלעי, 1985.
- מס' 23 - **הדרכת בני משפחה המטפלים בקשישים מוגבלים בביתם**, ברנדה מורגנשטיין, פרלה ורנר ומרים כרמלי, 1985.
- מס' 24 - **הכשרת פנסיונרים מתנדבים לעבודה קהילתית**, ברנדה מורגנשטיין ופרלה ורנר, 1985.
- מס' 25 - **סדנא לאלמנות שאירים במסגרת מחלקת השיקום**, ברנדה מורגנשטיין ומרים כרמלי, 1986.
- מס' 26 - **מקלט לנשים מוכות, אשדוד – סיכום שנת מעקב 1983/4**, נעמי פינטון ויהודית סלעי, 1986.
- מס' 27 - **פרויקט הכשרה בלתי פורמלית למטפלות בית – מחקר הערכה**, יהודית סלעי ונעמי פינטון, 1988.
- מס' 28 - **תוכנית למניעת לידות מוקדמות בבית שמש**, אדית דר, 1988.
- מס' 29 - **מערך שירותים מוגבר בקהילה לקשישים סיעודיים שקיבלו אישור לסידור במוסד סיעודי – רמת גן**, מרים כרמלי וברנדה מורגנשטיין, 1989.
- מס' 30 - **מפעל מיוחד לגמילה מאלימות במשפחה**, דינה סגל, נעמי פינטון ודבי עובדיה, 1989.
- מס' 31 - **חונכות ילדי אסירים**, דבי עובדיה, 1989.
- מס' 32 - **שיבולת – נידת שירותים לקשישים מוגבלים**, פרלה ורנר וברנדה מורגנשטיין, 1989.
- מס' 33 - **ההפעלה הניסיונית של חוק ביטוח סיעוד, חלק א'**, ברנדה מורגנשטיין, שרית בייץ-מוראי ותמר הרון, 1989.
- מס' 34 - **פרויקט גמלאים בביה"ס התיכון העירוני קריית שרת בחולון**, הדסה האז, 1989.
- מס' 35 - **מפעל מיוחד לחונכות ילדי אסירים, שנה ב'**, דבי עובדיה, 1990.
- מס' 36 - **שירות פסיכולוגי בבתי אבות של משען**, שרית בייץ-מוראי, 1990.
- מס' 37 - **מפעל מיוחד – הלוואות לעזרים רפואיים**, שאול נמרודי, 1990.
- מס' 38 - **תוכנית התערבות למניעת לידות מוקדמות בבית שמש, שנה ב'**, אדית דר וענת שמש, 1990.
- מס' 39 - **דו ח מסכם – קליטה והדרכה של עובדי יצור ישראליים במפעל פולגת קרית גת**, ג'ולי צוויקל, 1990.
- מס' 40 - **ההפעלה הניסיונית של חוק ביטוח סיעוד, חלק ב' – מעקב**, שרית בייץ-מוראי, 1990.

- מס' 41 - **קבוצות לעזרה הדדית לבוגרי הסדנאות לגמילה מאלימות במשפחה**, חסיה קליבנסקי, 1990.
- מס' 42 - **משפחתונים לקשישים בטבריה**, יעקב צדקה, 1991.
- מס' 43 - **קו חירום לנשים מוכות**, דבי עובדיה, 1991.
- מס' 44 - **הדרכה בתחום המיני להורים ולסגל בית הספר לילדים בעלי בעיות מוטוריות בעפולה**, תמר הרון ודבי עובדיה, 199.
- מס' 45 - **תוכניות התערבות למניעת לידות מוקדמות בבית שמש, שנה ג'**, אדית דר וענת שמש, 1992.
- מס' 46 - **קבוצות לעזרה הדדית לבוגרי הסדנאות לגמילה מאלימות במשפחה**, שלומית לוי ודר אריאלה פרידמן, 1992.
- מס' 47 - **פרויקט סדנאות לנשים לאחר לידה באור עקיבא**, תמר צמח ומרים שיף, 1992.
- מס' 48 - **מפעל מיוחד סמ"ל: תוכנית קהילתית למניעת שימוש בסמים במועצה האזורית מעלה יוסף**, חביבה בר וג'אסר עסאקלה, 1992.
- מס' 49 - **משפחתון לקשישים: דגם חדש לטיפול יום בקהילה**, חנה פרימק, 1992.
- מס' 50 - **קליטת מובטלים בעבודה בצה ל במקום אנשי מילואים**, דליה גורדון, 1992.
- מס' 51 - **אתגר משותף לילדי משפחות זהבי ומורים-עולים**, דבי עובדיה, 1993.
- מס' 52 - **הערכת התכנית בטיחות סביבתית – הגורם האנושי**, דר קרול רזאל ועינת בנבנשתי-שרון, 1994.
- מס' 53 - **פיתוח מסלולים מקצועיים לחיילות בגיוס מיוחד**, ד"ר יעקב אזרחי ואילך רוזינר, 1994.
- מס' 54 - **מפעלים מיוחדים לתעסוקה למרותקים לביתם: 'תכנית ברכה' בקרית טבעון, 'בית מלאכה נייד' בחיפה**, הנק הבסי ובלהה ז'יסליון, 1994.
- מס' 55 - **הדרכה בתחום המיני לסגל בית הספר, לילדים בעלי בעיות מוטוריות בעפולה, שנה שנייה**, דבי עובדיה, 1994.
- מס' 56 - **מרכז חירום טיפולי לילדים ולהורים בקרית אתא – מעקב מחקרי**, חביבה בר, 1995.
- מס' 57 - **תב"ל – תעסוקת בית למרותקים**, הנק הבסי ובלהה ז'יסליון, 1996.
- מס' 58 - **לווי תעסוקתי לאסירים משוחררים**, דבי עובדיה-יוסף, 1996.
- מס' 59 - **מניעה וטיפול בנפילות קשישים בבאר שבע**, ד"ר ג'ולי צוויקל, 1996.
- מס' 60 - **היחידה לדרי רחובות תל אביב-יפו, מחקר הערכה – שלב א'**, שמעון שפירו ודפנה פרומר, 1996.

- מס' 61 - הכשרת מתמכרים לשעבר כמדריכי גמילה, מחקר הערכה, ד"ר אברהם כרמלי, נעמה הררי וטליה בראל, 1996.
- מס' 62 - טיפול קבוצתי לנפגעי פגיעה מינית ולבני משפחותיהם, דבי עובדיה-יוסף, 1996.
- מס' 63 - ליווי תעסוקתי לאסירות משוחררות, דבי יוסף, 1997.
- מס' 64 - היחידה לדרי רחובות תל-אביב-יפו, מחקר הערכה, שלב ב', שמעון שפירו ודפנה פרומר, 1998.
- מס' 65 - מועדון הזיכרון לקשישים הסובלים מירידה קוגניטיבית ובעיות זיכרון, פרלה ורנר, 1999.
- מס' 66 - פיתוח מנהיגות במושבי מועצה אזורית בקעת בית שאן, ד"ר יעקב אזרחי, 1999.
- מס' 67 - מתחברים לנוער מנותק, ד"ר אברהם כרמלי, גב' נעמה שמיר וגב' לילי יצחקי, 1999.
- מס' 68 - חינוך מיני לנוער חרש, ד"ר עמנואל חיגר, 1999.
- מס' 69 - מרכז מידע וסיוע לילדים, אשדוד, דינה קידר וגדעון טלשר, 1999.
- מס' 70 - סדנא להכרת עולמו של הילד המיוחד, ד"ר אברהם כרמלי, גב' נעמה שמיר וגב' לילי יצחקי, 2000.
- מס' 71 - פרויקט 'גיל הצפון' גמלאים יוצרים, מפיקים ומשדרים שידורים קהילתיים, ד"ר הלל נוסק, 2000.
- מס' 72 - קבוצות לילדי נגמלים מסמים, נעמה בר-און, דר מירי לוי-רוזליס, רפי יודלביץ, 2000.
- מס' 73 - תוכנית ההכשרה של מתנדבי עמותת סינגור קהילתי (חנות הזכויות), חיה אמזלג-באהר וחגית הכהן וולף, 2000.
- מס' 74 - בית-נועם – כיוון חדש לגברים אלימים, חגית הרטף, נעמה בר-און, 2000.
- מס' 75 - פרויקט מועדוניות-ספריות עבור ילדים ובני נוער, ד"ר הלנה סינה דה-סביליה, נביל חטאב וניצה רסקין, 2001.
- מס' 76 - דירות קלט לנשים בסיכון וילדיהן, חיה אמזלג-באהר וחגית הכהן וולף, 2001.
- מס' 77 - אמהות למען אמהות, ד"ר אברהם כרמלי, רנה פוזנר, סיגל רוביצ'ק ושרה בלומנפלד, 2001.
- מס' 78 - תכנית טיפול נמרץ לגמילת אלכהוליסטים, ד"ר מרק ויסמן ודר ריקי סויה, 2001.
- מס' 79 - מדריכים חברתיים: הערכת הכשרה, מיפוי התפקיד והערכת התפקוד, ד"ר אברהם כרמלי, אייל אגוזי ולימור חדר, 2001.
- מס' 80 - אבות אסירים בתהליכי שחרור ומשחררים: בית ספר להורים, חיה אמזלג-באהר וחגית הכהן וולף, 2002.
- מס' 81 - בית חם לצעירים, ד"ר הלנה סינה דה-סביליה, 2002.
- מס' 82 - הזמנה לדו-שיח, קטרינה בודובסקי וטל דולב, 2002.

- מס' 83 - הגנה על קשישים ומניעת אלימות נגדם בהרצליה, בת כצמון והווארד ליטווין, 2002.
- מס' 84 - בית ספר שדה המשלב אוכלוסיות מיוחדות, יהודה מור, 2002.
- מס' 85 - השפעת תכנית ההתערבות רפואה שלמה למען יוצאי אתיפיה על הטיפול ומצב הבריאות בקרב חולי אסתמה וחולי סכרת, נורית ניראל, שורוק איסמעיל ומרק טרגין, 2002.
- מס' 86 - מרכז יום לאסירות משוחררות, חלק א', אמנון טימר, ארנונה סינבני ועירית שריג, 2002.
- מס' 87 - קווי מצוקה (ערן) בשפה הערבית, ד"ר עדיטל בן-ארי וד"ר פייסל עזאזה, 2003.
- מס' 88 - התערבות עבור ילדים ונוער שהוריהם התגרשו או נמצאים בתהליכי פירוד וגירושין, יהודה מור, 2003.
- מס' 89 - מרכז יום לאסירות משוחררות, חלק ב', ד"ר רירי סויה וד"ר מרק ויסמן, 2003.
- מס' 90 - פעילות גופנית מכלילה, פרופ' שונית רייטר וד"ר רחל טלמור, 2004.
- מס' 91 - התנדבות עובדת: מתנדבים והתנדבות במרכזי מידע ויעוץ לנוער 'הפוך על הפוך', בעז מ. בן-דוד, דבי חסקי-לוונטל, רנאל, 2004.
- מס' 92 - כמה אנחנו שונים/כמה אנחנו דומים, גית הכהן וולף וחיה אמזלג-באהר, 2004.
- מס' 93 - אמהות למען אמהות, ד"ר אברהם כרמלי, איריס רביד-ימין וגלי אורון, 2005.
- מס' 94 - תוכנית ההזנה במסגרות פורמאליות, אברהם כרמלי, חיה שנפ-רודוי וקרן שליט-יאיר, 2005.
- מס' 95 - בית לורן – המרכז למשפחה המתמודדת עם אוטיזם / PDD, ד"ר מרק ויבמן וד"ר ריקי סויה, 2005.
- מס' 96 - מועדונית בני ארזים תשס"ג-תשס"ד, ד"ר ריקי סויה וד"ר מרק ויסמן, 2005.
- מס' 97 - העצמת נשים בדואיות בנגב, מירי מונק, 2005.
- מס' 98 - חיזוק הקשר והתקשורת בין הורים לילדים לקווי שמיעה ממזרח ירושלים, ד"ר מאיה חושן ומיכל קורח, 2005.
- מס' 99 - הלקוח במרכז, ד"ר הנק הבסי, 2006.
- מס' 100 - שימור ושיקום קשרי משפחה בעת סידור חוץ ביתי-פנימייתי, אירית מירו ועמנואל גרופר, 2006.
- מס' 101 - המושבים – משבר תעסוקתי לפרנסה, ד"ר שוקי הנדלס, 2006.
- מס' 102 - קן-זוגות, נעמה בר-און, קרן קופיעץ, עביר גאנם ואווה שדה, 2006.
- מס' 103 - עלה של זית, אירית מירו ואמין חאג' יחיא, 2006.
- מס' 104 - תחנות מידע ויעוץ לעיוורים וכבדי ראייה, אלאיב ברמן, נורית שטרוסברג ודני נאון, 2006.

- מס' 105 - **תוכנית לפיתוח מנהיגות של אזרחים ותיקים**, מלכה כורזים ותמר תומר-פישמן, 2006.
- מס' 106 - **אור לילד ביישובי הנגב**, ד"ר יאיר עמרם, 2006.
- מס' 107 - **שילוב נכים בקהילה**, אדוה הים-יונס ויצחק פרידמן, 2006.
- מס' 108 - **פרויקט בית רשת לטיפול בנוער בסיכון במסגרת הקהילה**, ד"ר רון שור, 2006.
- מס' 109 - **תוכנית תעסוקתית עבור בלתי מועסקים (מודל רש"ת)**, ד"ר שוקי הנדלס, 2006.
- מס' 110 - **פיתוח ערכת פעילות לבריאות להפעלת החולה הדמנטי בביתו**, פרופ' פרלה ורנר, 2007.
- מס' 111 - **דרור: מקלט חירום לבני נוער הומוסביים**, מרים גולן, בתיה פנחסי, רונית חיימוב-איילי, שמעון שפיר וטטיאנה זסלבסקי, 2007.
- מס' 112 - **עסק משלך**, ד"ר עמליה סער, 2007.
- מס' 113 - **היחידה למניעה וטיפול באלימות כלפי קשישים בחיפה**, ד"ר הלנה סינה דה-סביליה, אלה אדלר-ברונשטיין ומיכל רותם-אלבאז, 2007.
- מס' 114 - **מועדון חליפין קהילתי**, ד"ר חגית הכהן וולף וחיה אמזלג - באהר, 2007.
- מס' 115 - **מודל לפיקוח ומעקב על חוק ביטוח סיעוד**, פרופ' פרלה ורנר, 2007.
- מס' 116 - **השכלה אקדמית נתמכת לאנשים עם מוגבלויות פסיכאטריות**, נגה שגיב ונעמי שטרן, 2007.
- מס' 117 - **מנהיגות צעירה ללקויי שמיעה**, חיה אמזלג-באהר, ד"ר חגית הכהן וולף ובטי סבו, 2007.
- מס' 118 - **פינת חי טיפולית לילדים חולי סרטן**, בלה גילוף, ד"ר דוד גרין, לאה לנגזם, ד"ר דוד סנש, 2007.
- מס' 119 - **בית חם לנערות ולנשים רווקות בפרדיס ובשפרעם**, אירית מירו-יפה וד"ר ג'הד חאג'י-יחיא, 2007.
- מס' 120 - **תכנית ביחד בטריית הכרמל**, אירית מירו וטליה קונסטנטין, 2007.
- מס' 121 - **מרכז ללמידה פעילה ולהעצמה חברתית של 'אילן'**, ד"ר נה פיגין ודר מרים ברזון, 2007.
- מס' 122 - **העצמת משפחות חד-הוריות במגזר החרדי**, ד"ר מאיה חושן, מיכל קורח, שירי בורנשטיין, 2007.
- מס' 123 - **תוכנית להגנה על קשישים במגזר הכפרי**, ד"ר איילת ברג-ורמן וג'ני ברודסקי, 2008.
- מס' 124 - **רעים: מסגרת חברתית לצעירים בעלי קשיי תקשורת ולקויות למידה**, ד"ר יעקב אזרחי ודר מלכה שבתאי, 2008.
- מס' 125 - **שירות אישי לבטיחות ילדים**, ד"ר אורנה בראון-אפל ולובה בלין, 2008.
- מס' 126 - **פרויקט הורים נפגעי סמים**, ד"ר יואב סנטו, 2008.

- מס' 127 - **המרכז לתעסוקת מבוגרים**, ד"ר שוקי הנדלס, 2008.
- מס' 128 - **בנפשנו: מוקד נגישות בבריאות הנפש**, ד"ר רון שור, 2008.
- מס' 129 - **פיתוח משאבי התנדבות בקהילה הבדואית בנגב**, ד"ר מייק נפתלי ופרופ' גיורא רהב, 2008.
- מס' 130 - **תוכנית קש ת: קידום, שיתוף ותקשורת**, ד"ר רון שור, 2009.
- מס' 131 - **מבדידות לשייכות – מתבגרים מתנדבים מסייעים למתבגרים נפגעי נפש**, ד"ר מייק נפתלי, פרופ' גיורא רהב, ד"ר אהרן יורק, 2009.
- מס' 132 - **שומעים הקול – קידום נגישות ושימוש בטכנולוגיית עזרי שמיעה לאנשים לקויי שמיעה**, אברהם כרמלי ואדווה הרטמן, 2009.
- מס' 133 - **התכנית לקידום הגישור בסכסוכים הקשורים לאנשים עם מוגבלות**, חיה אמזלג-באהר ודר' חגית הכהן וולף, 2009.
- מס' 134 - **שילוב חניכים עם צרכים מיוחדים בצופים**, מירי מונק וד"ר חגית קליבנסקי, 2009.
- מס' 135 - **הוסטל מפתחות לאסירים משוחררים אלימים**, ד"ר מיכל שמאי, ד"ר אלי בוכינדר, ד"ר גיא אנוש, גלי דותן ויעל ברזילי, 2009.
- מס' 136 - **שילובם של מקבלי גמלה להבטחת הכנסה בשוק העבודה: פרויקט תלמ"ה**, פרופ' אורי ינאי, 2009.
- מס' 137 - **עגלות קפה, מסגרת תעסוקה שיקומית בסביבת חיים נורמטיבית לאנשים המתמודדים עם הפרעה נפשית**, פרופ' נעמי כץ, ענת רווח ואורנית זיו, 2009.
- מס' 138 - **מרכז יום לטיפול בעברייני מין בקהילה**, ד"ר יעל אידיסיס ודר מלי שחורי, 2009.
- מס' 139 - **תוכניות לבוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי**, רמי בנבנישתי, 2009.
- מס' 140 - **תוכנית ה סל-גל הפועלת לשילוב בני נוער עם וללא מוגבלויות במשחק כדורסל בכיסאות גלגלים**, טלי היוש, גילה ווגל, שחר גינדי, 2010.
- מס' 141 - **חממה עסקית לנשים**, ד"ר שוקי הנדלס, 2010.
- מס' 142 - **כנפיים – מכינה לחיים, תכנית שילוב נכים בלימודים ובשירות לאומי**, ד"ר חגית הכהן וולף, בטי סבו, דקלה מארק, 2010.
- מס' 143 - **שכן טוב**, ד"ר אברהם כרמלי, אמיר פלק ושרון פקמן, 2010.
- מס' 144 - **תוכנית תעסוקה עבור נפגעות תקיפה מינית בחיפה ובראשון לציון**, פרופ' רבקה לזובסקי, מיכל היישריק, עינת יצחק-מונסונג, 2010.
- מס' 145 - **מקשיבים לך – תחנות מידע ללקויי שמיעה**, אדוה היים-יונס, תמי ברוש, 2011.
- מס' 146 - **קהילה תומכת חיים עצמאיים לנכים – הערכה מחקרית**, ד"ר אבי גריפל וליאת הבר, 2011.

- מס' 147 - **אבן דרך**, ד"ר אברהם כרמלי, אמיר פלק, יעל גורודינסקי, ישי המנחם, 2012.
- מס' 148 - **הקיבוצים – משבר תעסוקתי לפרנסה**, פרופ' אברהם אופק ואריאל צימרמן, 2012.
- מס' 149 - **מרכז ילדים-הורים: המודל האזורי הנייד**, יואה שורק, פידא ניג'ם, דליה בן רבי, 2012.
- מס' 150 - **תוכנית איל – אני יכול להצליח**, ד"ר ארי נוימן, רינה נוימן, ליטל ברלב קוטלר, 2013.
- מס' 151 - **מרכז תמיכה לתעסוקה לבוגרי אקדמיה עם ליקויי למידה במכללת תל חי**, פרופ' הלנה דה-סביליה סינה, מיכל רז, עמית רוטמן, 2013.
- מס' 152 - **תכנית הבתים השיקומיים לנשים צעירות המחלימות מהפרעות אכילה**, ד"ר טלי היוש, מיכל היישריק, עינת יצחק-מונסונגו, פרופ' רבקה לזובסקי, 2013.
- מס' 153 - **מרכז ייעוץ וטיפול לאוכלוסייה בעלת צרכים מיוחדים נפגעי אלימות או פוגעים ובני משפחותיהם**, ד"ר חגית הכהן וולף, תחיה בן דוד-ויטמן, 2013.
- מס' 154 - **תוכניות לשיקום בקהילה של צעירים המתמודדים עם מחלה פסיכיאטרית: הישגים ואתגרים**, ד"ר חן ליפשיץ, 2014.
- מס' 155 - **ציפור הנפש: מרכז פעילות והדרכה למשפחות המתמודדות עם מחלת נפש של ההורים**, ד"ר עתליה מוסקי, 2014.
- מס' 156 - **"מדברים בעד עצמם" - סנגור עצמי לאוכלוסיית נפגעי נפש**, ד"ר ברברה רוזנשטיין, ענבל ברגר, 2015.
- מס' 157 - **תכנית תעסוקה לבני 60 ומעלה**, יצחק שנוור, 2015.
- מס' 158 - **מיזם שילוב נשים בתעסוקה**, ד"ר שוקי הנדלס, 2015.
- מס' 159 - **תכנית "תעסו-קו" - קו פתוח לתמיכה, לייעוץ וליווי תעסוקתי**, ד"ר שוקי הנדלס, 2015.
- מס' 160 - **"יד מכוונת" – הערכת התוכנית**, ברוך רוזן, דניז נאון, הדר סמואל, 2016.
- מס' 161 - **60+ - קידום פעילות גופנית בקרב מבוגרים**, פרופ' ישעיהו הוצלר, 2016.
- מס' 162 - **בראשית - יישום מודל קלבהאוס לנפגעי נפש בחדרה**, פרופ' דיוויד רועה, ד"ר פאולה גרבר-אפשטיין, 2016.
- מס' 163 - **מרכז מאור - שיקום ותעסוקה לאנשים עם תחלואה כפולה**, פרופ' דיוויד רועה, ד"ר פאולה גרבר-אפשטיין, 2016.
- מס' 164 - **שמ"ש - שיקום משפחתי שלם עבור משפחות לילדים עם מוגבלות**, ד"ר עתליה מוסקי, ד"ר אילה כהן, 2016.
- מס' 165 - **עמיד בטוח לצעירים – תכנית תעסוקה לצעירים בגילאי 20-35 עם ליקויי למידה והפרעות קשב**, ד"ר יונתן אייל, יוסף קרן-אברהם, דורי ריבקיין, 2016.
- מס' 166 - **חנות "כלים שלובים": דוח מסכם של מחקר הערכה**, ד"ר אבי גריפל, אפרת מישר בן דוד, 2017.

- מס' 167 - **"משחק החיים" – שמוש בכדורגל ככלי חינוכי-שיקומי לבוגרים עם מוגבלות שכלית, אוטיזם ומתמודדים עם בריאות הנפש, ישעיהו הוצלר, שרון ברק, מלי עוז, 2017.**
- מס' 168 - **דו"ח מחקרי משולב ומסכם לתוכניות שיקום תעסוקתי בבריאות הנפש, פרופ' דיוויד רועה, פרופק מרק גלקופף, 2017.**
- מס' 169 - **גולשים נגישים – הערכת התוכנית, רות אפרתי, ד"ר עידית מני-איקן, 2017.**
- מס' 170 - **"לימודי העשרה לבנים חרדים", ד"ר שלומית (שולי) בכר, ד"ר גלית אהרון, 2019.**
- מס' 171 - **"תוכנית הדספייס לטיפול נפשי בנוער ובצעירים בישראל", פרופ' דיוויד רועה, ד"ר מיכל משיח-איזנבר, ד"ר פאולה גרבר-אפשטיין, גב' גילי חטר ישי, 2019.**
- מס' 172 - **"מסלול להכשרת מטפלים קהילתיים - התמחות רב תחומית בהדרכה וליווי זקנים", פרופ' ליאת איילון, ד"ר שירי שנאן-אלטמן, 2020**
- מס' 173 - **"מהפכה בהשכלה הגבוהה: הערכת התרומה של מרכזי תמיכה רב-נכותיים במוסדות להשכלה גבוהה", ד"ר דליה זק"ש, ד"ר נעמי שרויאר, ד"ר כרמית-נעה שפיגלמן, ד"ר שגית מור, פרופ' ארלין קנטר, גב' יעל רויטמן, גב' הילה כהן, 2020**
- מס' 174 - **"מיזם פעילות גופנית מותאמת והשתלבות בפעילות גופנית בקהילה", ד"ר אילת דונסקי, ד"ר שרון ברק, 2020**
- מס' 175 - **"המיזם להפחתת תחושת הבדידות בקרב זקנים ולהתמודדות עימה: מחקר מלווה", מיכל לרון, איתי מנהיים, יפית כהן, דנה וייס, שלומית קגיה, 2020**
- מס' 176 - **"עמיתים מומחים בבתי החולים הפסיכיאטריים", ד"ר גלית הלפרין, ד"ר אורית בנדס-יעקב, יוני אריה, 2021**
- מס' 177 - **"עמיתים לנוער", ד"ר הוד אורקיבי, הילה טואף, 2021**
- מס' 178 - **"שלוך" – מרכזי ייעוץ לא פורמליים בבתי ספר, מחקר הערכה", ד"ר טל ברגר-טיקוצ'ינסקי, דנה רזון, ציפי בשן, אפרת כהן, ד"ר עידית מני-איקן, 2022**
- מס' 179 - **"צעירות בראש – סבאיא אואלאן, המיזם לאקטיביזם חברתי בקהילות של צעירות בהדרה", ד"ר לימור גולדנר, ד"ר יפעת כרמל, עירית בירגר, ד"ר יובל אופק, 2022**
- מס' 180 - **"הכוורת - המרכז ליזמות וחדשנות חברתית בישראל", ד"ר יובל אופק, קריסטינה ורגה, ד"ר יונתן מירוויס, רחל בניזמן, עדי גריידי אשכנזי, 2022**

regular programs, dozens of one-off special programs and mini-documentary series were produced and aired.

The development in the broadcast schedule over the years – the constant changes in the contents of the programs and the music genres – points to the growth and improvement of Radio Focus.

Finally and surprisingly, in contrast to the positive attitudes expressed by the prisoners in the qualitative part of the study, their emotional state (i.e. state anxiety, anger, emotional distress and self-esteem), as examined in the three rounds of the qualitative part, has worsened, albeit not significantly with regard to any of the emotions. Unexpectedly, the level of anger among prisoners listening to Radio Focus was higher than among their counterparts who chose not to listen to the radio. In addition, the findings did not reveal any link between listening to Radio Focus and change in emotional state across gender. Given the fact that this finding is correlative (i.e. not causal), it should be interpreted cautiously. Moreover, since the study did not follow and examine the same group of prisoners in different points in time (i.e. each round of research included different prisoners), the findings cannot relate to any possible continuous impact of the radio on their welfare and wellbeing. It may be that prisoners suffering from high levels of state anxiety, emotional distress and low self-esteem found the radio programs more attractive than did their peers. It could be carefully stated, moreover, that as the radio station became more important to the lives of prisoners serving long terms, more prisoners with similar emotional characteristics found consolation and relief in listening to it.

Radio Programs

Radio Focus broadcast 4,554 different programs from its launch (2017) until November 22, 2019: 2,173 nonstop music programs, 531 music programs produced and presented by prisoners, 695 "only for today" programs dealing with drug rehabilitation, and 1,155 hourly programs dealing with various issues (e.g. sport, parenting, health, economy, culture, and self-empowerment). In addition, 400 very short presentations were broadcast focusing on violence, tolerance, literature, citizenship, etc. Finally, 60 items focusing on activities taking part in various prison facilities under the responsibility of the IPS were broadcasted. We believe that these items, reflecting positive activities in prison, have rehabilitative and empowering effects.

Eighty musicians, 80 guests related to the IPS and 200 celebrities and professionals from different fields participated in the programs. Additionally, 45 prisoners were interviewed in different programs, bringing the "prisoners' voice" to all listeners. Lastly, in addition to the

positive criminology among the prisoners who listen to it, and that it has a beneficent effect on their rehabilitation. In contrast to the treatment they are used to in prison – individuals with no status and rights – when they listen to the radio station they feel that they are being respected and treated as normative individuals. Such an experience encourages them to rehabilitate and return as normative people to society, and strengthen their sense of social integration.

Accordingly, we maintain that rehabilitative and educational activities in prison could be significantly enhanced by radio programs, including educational talks and contents. Such initiatives, which are welcomed by the prisoners who work in the radio and listen to it, would create a strong sense of unity and integration among the inmates.

Prisoners Listening to Radio Focus – The Quantitative Study and Comparison with the Qualitative Study

First, the findings indicate relatively stable listening rates in all three rounds of the study: 20% of the prisoners listen to Radio Focus once a week, 20% listen to it twice-three times per week, and approximately 60% listen almost every day. About two-thirds of the prisoners listening to Radio Focus do so 1-2 hours a day, approximately 20% listen 3-4 hours a day, and nearly 15% listen for more than 4 hours a day. These data correspond with the qualitative findings indicating the high popularity of Radio Focus among the prisoners. Note that although the repertoire of the programs has significantly expanded, the listening rates remain stable across the three rounds.

Second, both, the quantitative and qualitative findings concerning prisoners who listen to the radio, suggest that their main reasons for that are related to improving their welfare in prison. Specifically, the two main reasons are relaxation and receiving updates on what is going on in prison. Other findings, correlated across the qualitative and quantitative data, concern prisoners' positive attitudes towards Radio Focus, mainly due to its reliability and comforting quality. Having said that, and as stated above, these positive attitudes had no influence on the listening rates and on the emotional state of the prisoners in all four measures tested. To the best of our understanding, strengthening the link between the radio and rehabilitative and educational activities would have a positive impact on listening rates.

Prisoners Listening to Radio Focus – The Qualitative Study

One of the major findings of this study relates to the positive impact of listening to the radio on the atmosphere in prison, on the prisoners' emotional state (optimism, even delight), and on their perception of the future. In accordance with other studies (Bedford, 2015, 2016; Jewkes, 2002) pointing to the contribution of listening to radio programs to prisoners' well-being, the current study found that it facilitates their adaptation to prison life and their integration in prison. Many programs are discussed by the prisoners and encourage them to demonstrate mutual respect and tolerance. Even the songs played in Radio Focus improve the atmosphere in prison.

Moreover, all research participants maintained that listening to the radio made them want to change their lifestyle. The programs presented the various services available for them in prison, helped them cope with loneliness and depression, and contributed to their personal development and ability to perceive themselves as normative citizens after release. Nearly all research participants expressed their desire to work in Radio Focus, mainly in order to produce and broadcast programs dealing with issues important to them personally and to all prisoners, and expressing their needs and distresses.

Another main finding relates to the impact of Radio Focus on communication skills and openness of its listeners. The prisoners spoke about a link between listening to the radio and a strong need to speak with their peers about their personal problems and listen to their reactions and opinions. The research participants asserted that the content of many of the programs was attuned to everyday life in prison and that discussing them helps cope. In addition, Radio Focus makes the prisoners feel pride and solidarity, and that they are respected and appreciated by the prison staff.

Following the above, we recommend to the IPS (as well as other prison services in the world) to operate more radio stations in prison. Having said that, we recommend relating to the abovementioned conclusion carefully. The small sample size ($n = 12$) minimizes generalizability. A larger sample would enable examining other areas influenced by the radio, and analyzing its differential impact with relation to various factors such as gender, length of imprisonment, and age. Regardless of this limitation, and in light of the clear trend arising from the qualitative findings, we could conclude that Radio Focus reflects the principles of

genuine change, working in Radio Focus helps promote self-esteem and relations with family members and make inmates proud. Such pride encourages the prisoners to continue with their normative ways and their rehabilitative-treatment process.

Finally, radio programs serve to promote creativity, which in turn leads to empowerment and change. Programs created by inmates that relate to everyday life in prison have a positive effect on them and their listeners. Specifically, choosing the topics of the programs, editing, and broadcasting them, shape the discourse and interpersonal communication of many inmates working in Radio Focus. Their habitually blunt way of speaking has been replaced by one that is pleasant and more relaxed, accompanied by a profound change in the prisoners' ways of thinking and behaving.

To conclude, it appears Radio Focus positively affects prisoners who work in it, and enables them to undergo an empowering process of integration. Socially, the prisoners experience a decrease in their negative stigmatization and a strengthening of their sense of belonging to normative society, despite being incarcerated. Personally, they experience significant improvement in their interpersonal communication and behavior, thereby improving their relations with their peers, family members, and other normative significant others. Moreover, the prisoners adopt a new self-image as creative and socially esteemed individuals, which may help them desist.

The process of social integration corresponds to a positive process of improvement in self-esteem, where the prisoners discover new personal abilities and accumulate self-confidence. The adoption of a new identity corresponds with Maruna's (2001) conclusion regarding the process of redemption among prisoners. Furthermore, the active role played by the prisoners in Radio Focus as rehabilitation agents who convey positive messages to all prisoners corresponds with crime desistance theory (Maruna, 2001) that maintains that the process of desistance incorporates helping other prisoners. All this points to positive criminology theory (Ronel & Segev, 2015), which relates to the aforementioned integration processes as leveraging a positive experience and rehabilitation.

Prisoners Working in Radio Focus – The Qualitative Study

Five main findings arose from the study. *First*, long-term inmates (more than five years) who participated in various treatment and rehabilitative programs in prison were fit to take part in the project. In fact, most prisoners working in Radio Focus were sentenced to long prison sentences and participated in various treatment and rehabilitative programs (drug rehabilitation, domestic violence, and financial offenses programs, etc.). Participation in such programs had been one of the initial criteria for participating in the project.

The findings also indicate appropriate selection and recruitment of inmates to the project. The majority of prisoners working in Radio Focus have completed their training successfully, produced radio programs, and continued working for the maximum period offered (12 months). The only two prisoners who have failed to complete their training were short-termers who had not participated in any rehabilitative or treatment program in prison.

Second, participation in the program creates a familial atmosphere. Similarly to other research findings related to community radio stations, indicating a link between listening to them and a sense of cohesion and social belonging among its listeners, and active and constructive involvement in community life, inmates working in Radio Focus experience sense of familiarity and solidarity with their peers.

Third, working together with civilians reduces negative stereotyping and stigmatization. Normative civilians serve as positive role models for prisoners. In addition, working together with normative civilians on a relatively informal and voluntarily basis contributes a sense of equality, promotes normative and positive behaviors among the inmates, and motivates them to discuss prosocial ideas in their broadcasts. Such ideas may contribute, directly or indirectly, to the successful reentry of prisoners to society and their rehabilitation.

Fourth, the radio simulates life outside prison and as such, serves as a tool for coping with the pains of imprisonment. Radio Focus operates according to the professional standards of any other community radio station. Its management by prisoners and civilians and the option given to the inmates working there to be creative enable them to temporarily detach themselves from the painful reality of prison. In contrast to the everyday distresses of prison life, characterized by violence, supervision, deprivation of physical and mental freedom, and separation from family members, which often lead to distress and lack of motivation for

Abstract

Radio Focus is a station in Ayalon Prison that broadcast in closed circuit to all correctional facilities in Israel. It is operated by and for prisoners. That is to say, the concepts and contents of all programs are of their own making. A professional team of civilian radio experts (project manager, station manager, and producer) helps the inmates, under the supervision of the Israel Prison Service (IPS). All programs, with no exception, undergo a careful writing, recording, and editing process, and they are broadcasted only subject to IPS approval.

The general aim of the current evaluative study, which relies on a blend of quantitative and qualitative methodologies, is to assess the rehabilitative effectiveness of Radio Focus, both for prisoners who work in it and for its audience. Specifically, the study has two objectives: (1) Examine the impact of listening to Radio Focus on prisoners, the assumption being that listening to this radio can positively affect the ways inmates think and behave, and initiate a rehabilitative process in their lives; and (2) Assess the short- and long-term effects of working in radio focus on prisoners employed there.

Six correctional facilities in three IPS districts in Israel and two to four wings from each were randomly assigned for this study. Inmates who listened to Radio Focus programs for at least three months, or are aware of its existence for such a period but deliberately chose not to listen, were asked to complete five different questionnaires. Altogether, 651 prisoners completed the questionnaires in three rounds (218 in the first round, 236 in the second, and 201 in the third). In addition, most prisoners who worked in radio focus ($n = 28$) and a sample of twelve listeners participated in semi-structured interviews.

The questionnaires included a sociodemographic questionnaire; a general health questionnaire (GHQ12; Godberg, 1972); a state-trait anxiety questionnaire (STAI6S; Marteau & Becker, 1992); an anger questionnaire (Novaco Anger Scale-SF; Novaco, 2003); the Rosenberg Self-Esteem Scale (Rosenberg, 1995); and questionnaire of our own on the experience of listening to the radio station.

The findings and the conclusions of the study relate to three main subjects: prisoners working in Radio Focus, prisoners listening to Radio Focus, and the broadcast schedule.

Radio Focus

Professor Tomer Einat, Professor Uri Timor, Professor Natti Ronel,
Dr. Mayyan Nagari-Beer, Ms. Irit Adamchuk, Ms. Chrisi Karin Ben-Ishai,
Ms. Shani Shimony
Bar-Ilan University

Dr. Noam Feinholtz
Sapir Academic College